

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND
KIRIKULOO ÕPPETOOL

Ken Viidebaum

VABAKOGUDUSTE SAKRAALHOONED EESTIS 1940–1991

Magistritöö

Juhendaja: dr Priit Rohtmets

TARTU 2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
I. OKUPATSIOONIDE-EELNE AEG.....	9
II. VABAKIRIKUTE PÜHAKODADE KAHJUSTUSED AASTATEL 1940–1991.....	14
2.1 SÕJAKAHJUSTUSED	
2.2 MUUD ÕNNETUSED JA KAHJUSTUSED	
2.3 KOKKUVÕTE	
III. VABAKOGUDUSLIKE PÜHAKODADE NATSIONALISEERIMINE, REGISTREERIMINE JA VÕÕRANDAMINE.....	23
3.1 HOONETE NATSIONALISEERIMINE	
3.2 KOGUDUSTE REGISTREERIMINE	
3.3 HOONETE VÕÕRANDAMINE	
3.4 KOKKUVÕTE	
IV. RIIKLIK POLIITIKA JA SUHTED ERINEVATE INSTITUTSIOONIDE VAHEL.....	49
4.1 RIIKLIK POLIITIKA SAKRAALHOONETE SUHTES	
4.2 HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS USUASJADE VOLINIKUGA	
4.3 HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS KOHALIKE VÕIMUDEGA	
4.4 INSTANTSIDE OMAVAHELINE HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS	
4.5 KOKKUVÕTE	
V. KONFESSIOONIDE OMAVAHELISED HOONETEALASED KOKKUPUUTED JA SUHTED.....	68
5.1 ADVENTISTID JA METODISTID	
5.2 METODISTID JA EEKBKL	
5.3 ADVENTISTID JA EEKBKL	
5.4 SUHTED JA KOKKUPUUTED TEISTE KONFESSIOONIDEGA	
5.5 KOKKUVÕTE	
VI. ORGANISATSIOONIDE SISENE HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS.....	77

VII. VABAKOGUDUSTE SAKRAALHOONETE REMONT JA EHTUS.....	83
7.1 HOONETE JA RUUMIDE REMONT	
7.2 HOONETE JA RUUMIDE EHTUS	
7.3 KOKKUVÕTE	
LÕPPSÕNA.....	100
KASUTATUD ALLIKAD.....	103
SUMMARY.....	108
LISA 1	
LISA 2	
LISA 3	

SISSEJUHATUS

Teema valiku põhjendus

Teema valik lähtub kõigepealt sellest, et töö autor käsitles vabakirikuid ja täpsemalt EEKBKL-i (Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liitu) ka oma eelmise õppeastme kraaditöös. Seepärast tundus huvitava väljakutsena jätkata vabakirikute uurimist ka oma magistritöös. Selle vajalikkust kinnitas teemat valides ka töö juhendaja. Samuti puudus juba avaldatud sekundaarkirjanduses kompleksem ja laiem ülevaade, kus käsitletaks paralleelselt kõigi kolme suurema vabakiriku pühakodade saatust Eestis. Aastatel 1940-1991 toimunud protsessid on just vabakirikute perspektiivist äärmiselt huvitavad, lõpuni uurimata ja kirja panemata ning käesoleva töö autor soovib anda oma panuse, et seda valget laiku Eesti kirikuloos pisut täita.

Töö eesmärk ja uurimisülesanne

Eesmärgiks on uurida vabakirikuid läbi nende hoonete saatuse. Töö lõpptulemusena peaksid saama kirjeldatud põhilisemad protsessid, mis puudutasid vabakoguduste hooneid ja ruume aastatel 1940-1991. Samuti peaks olema loodud erinevate uurijat huvitavate küsimuste põhjal narratiiv, mis võiks omakorda lihtsustada üldisemate hinnangute andmist antud protsessidele. Töö eesmärk on arhiividokumentidest esile tuua mõningaid huvitavamaid ja iseloomulikumaid juhtumeid ja protsesse, liita need juba varem sekundaarkirjanduses ilmunud faktidega, et lisaks lihtsale statistikale oleks olemas kokkuvõtlik arusaam, mis seniseid seisukohti kinnitaks või ümber lükkaks. See omakorda lisaks värvi kogu temaatikale.

Töö lisades olevad tabelid võiksid olla tööriistaks järgnevatele uurijatele või huvilistele, et saada operatiivset põhiinformatsiooni käsitletud ajajärgu ja sakraalhoonete kohta.

Uurimismetoodika tutvustus

Kasutatud on ajaloolis-kriitilist meetodit ja eri allikate kombineeritud analüüsi. Teadlikult on välja jäetud intervjuud, kuna töö autorile tundus, et veel ühe uurimistüübi kaasamine võib tööd ja tema iseloomu ähmastada just metodoloogiliselt.

Autor töötas alustuseks läbi kogu võimaliku ja talle kättesaadava juba ilmunud kirjanduse, mille baasil valmis ka töö esimene ja sissejuhatav osa, mis peaks iseloomustama

olukorda töö alguspunktis. Sissejuhatav osa toetubki teadlikult ainult sekundaarallikatele ja nende refereerimisele. Seejärel ehtas autor üles uurimuse struktuuriliselt ja selgitas välja suuremad teemad, millele ta töö põhiosas keskenduda tahaks. Nendest teemadest lähtuvalt refereeris ta juba ilmunud kirjandust ja kategoriseeris leitu. Sarnasest strateegiast lähtus autor ka töös arhiivimaterjalidega – alustuseks konspekteeris autor arhiivimaterjalidest välja teda huvitavad hoonete või ruumidega seotud faktid ja seejärel kategoriseeris need vastavalt töö peatükkidele.

Töö kirjutamise faasis proovis autor lisaks erinevatele faktidele esitada ka üldise tegevusmustri kõrvale konkreetseid ja faktilise juhtumeid, mis üldist mustrit tõestavad ja toetavad. Samuti oli autori sooviks ja ka väljakutseks ehitada uurimus üles nii öelda kirjanduslikult, et potentsiaalsel lugejal oleks tööd kergem ja huvitavam lugeda. Igale suuremat peatükki kokkuvõttev alapeatükk, peaks esitama autori enda arvamuse ja interpretatsiooni eespool käsitletud suuremat teemast.

Lühiülevaade teema senisest uuritusest

Kompleksselt, kaasates kõiki kolme vabakiriklikku liikumist, ei ole seda teemat varem uuritud. Küll aga on üldisemas religiooniajaloolises kirjanduses vabakirikutel ja nende hoonetel peatunud Priit Rohtmets, Riho Altnurme ja Jaanus Plaat, kes kõik on käsitlenud antud perioodi ning vabakirikute sakraalhooneid üldises laadis. On ka üksikuid põhjalikumaid käsitlusi. Näitek on Toivo Pilli raamatus “*Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloos*”¹ pühendatud terve peatüki EEKBKL-i sakraalhoonetele ja nende saatusele okupatsioonide ajal. Adventistidelt ja metodistidelt on ilmunud mõlemalt juubelialbum², kus samuti nende sakraalhoonetest on eraldi ülevaatlik peatükk. Vabakirikutele just arhitektuurilisest vaatepunktist on keskendunud Kristin Doronin oma Tartu Ülikoolis kaitstud magistritöös “*Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest*”.³ Teiste teemade hulgas on vabakirikute hoonetel peatunud Tartu Ülikoolis kaitstud doktoritöös Atko Remmel ja magistritöös Priit Tamm. Oma Tartu Ülikoolis kaitstud bakalaureusetöodes on vabakirikute hoonetega põgusalt tegelenud Sven-Joonatan Siibak ja Ken Viidebaum. Veel võib teatud fragmente hoonetest ja nendega

¹ Pilli, Toivo. *Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost*. Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp OÜ 2005.

² Pajusoo, Toomas. *Eesti Metodisti Kirik 1907–2007*. Tallinn: Eesti Metodisti Kirik 2007; Viirsalu, Voldemar. *Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997*. Tartu: Seitsmenda Päeva Adventistide Liit 1997.

³ Doronin, Kristin. *Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2010.

seonduvast leida Eesti Metodisti Kiriku Seminaris kaitstud lõputöödest ning mitmetest Eesti arhitektuuri ning selle ajalugu käsitlevates kraadi- ja uurimistöodes.

Ülevaade kasutatud allikatest

Töös kasutatakse kirjalikke allikaid. Juba ilmunud sekundaarkirjandusest on ennekõike kasutust leidnud kirikuloo alased monograafiad ja suuremate kogumike alapeatükid. Kasutatud on ka ilmunud artikleid perioodikast ja osa informatsiooni on kokku kogutud koguduste kodulehtedelt. Abiks on olnud ilmunud ja kokkuvõtvad juubelialbumid ning kõrgkoolides kaitstud kraaditööd.

Arhiivimaterjalid on kokku kogutud Eesti Rahvusarhiivi erinevatest kogudest ja EEKBKL-i, metodistide ning adventistide keskorganite arhiividest, mis kõik kajastavad erinevate koosolekute protokolle, kirjavahetust vabakoguduste ja eri ametkondade vahel ning ettekandeid konverentsidelt ja kokkusaamistelt. Et paremini teemat ja tausta tunnetada, on autor kuulanud mitmeid audiosaateid, mis kirjeldavad ajastut ning selle vaimu ja vaadanud ERR-i arhiivist videosalvestisi, mis käsitletavatel konfessioonidel ja nende ajalool peatuvad. Samuti ei saa alahinnata isiklikke vestlusi konkreetsete konfessioonide esindajatega, kes autorit nõustasid ja õigetele radadele suunasid.

Töö koostamisel ette tulnud sisulised raskused

Esmaseks ja võibolla ka kõige suuremaks väljakutseks autorile ja uurimistööle endale oli käsitletud ajavahemiku pikkus ja sellest tulenev materjali rohkus ning sealt omakorda olulise-ebaolulise selekteerimine. Samuti oli arhiivimaterjalide läbitöötamine ajaliselt äärmiselt suuremahuline ettevõtmine ja uurimistööks planeeritud aeg möödus valdavalt arhiivides, vähendades nii sidusa töö kirjutamiseks planeeritud ajalisi ressursse. Keerukaks osutus samuti juhtumite kategoriseerimine, kuna üks juhtum võis kuuluda mitmesse kategooriasse. Sellest tulenevalt tuli tööd kokku pannes mitmeid kordi jälgida, et mõnest juhtumist rääkides saaks ka viidatud, millises töö osas sellel veel peatutud on.

Kui EEKBKL-i arhiiv on üsna mahukas ja detailne, siis metodistide ning adventistide arhiivid nii detailsed ei ole, mistõttu oli neid puudutavat infot ka mõnevõrra raskem leida. Samale asjaolule viitab oma 2018. aastal Tartu Ülikoolis kaitstud magistritöös Immanuel Volkonski, kui pörandaalusest kristliku kirjanduse väljaandmisest okupatsioonide ajal rääkivas töös kurdab, et adventistidel puudub toimiv arhiivisüsteem ja rahulduda tuli töö kirjutamisel tihti suulise pärimuse ning selle interpreteerimisega. Samuti tuli

arhiivimaterjalide analüüsimisel arvestada asjaoluga, et aegade keerukuse tõttu, ei pandud alati kõike protokollidesse kirja ja tihti kirjutati protokolli kokku tagantjärele, mis omakorda võis tingida asjaolu, et protokollid ei kajasta kohati täieliku tõde.

Raskeks kujunes ka töö kokku kirjutamise protsess, kuna autor oli teinud endale ülesandeks luua võimalikult hästi loetav ja jälgitav tervik ning kuna töö maht oli üsna suur, siis sellise loogilise terviku moodustamine ilma eelnevate teoreetiliste teadmisteta, osutus keeruliseks väljakutseks.

Töö struktuuri tutvustus

Töö on jagatud seitsmeks suureks alaosaks, mis autori arvates annavad kõige parema viisi käsitletavat perioodi ja teemaderingi analüüsida. Suuremad teemad on omakorda jaotatud veel alapeatükkideks, et info oleks paremini liigendatud ja lugejale loetavam. Pea kõigi suuremate peatükkide lõpus on kokkuvõte, kus autor annab käsitletud teemale ka omapoolse kokkuvõtliku hinnangu. Samuti on iga suurema teema alguses üldine ja sissejuhatav lõik, mis peaks andma lugejale aimu, millest järgnevalt rääkima hakatakse. Töö lõpus on kõiki teemasid hõlmav üldisem lõppsõna ja seal proovib autor lühidalt vastata kõigile töö sissejuhatuses püstitatud küsimustele.

Töö lõpeb lisadega, mis on koostatud toetudes autori käsutuses olnud informatsioonile ja mille eesmärgiks on võimalikult lühidalt ja informatiivselt tabeli formaati kasutades töös juba lahti kirjutatud info lugeja või teemast huvitatud uurijani tuua. Tabelid ei taotle absoluutset täpsust ja kõikide sakraalhoonete hõlmamist, vaid pigem struktureerivad autori poolt töös kajastamisele tulnud infot.

Uurimusküsimuste tutvustus

Üleüldisemalt on uurimuse eesmärgiks leida ja tuua välja uut ning huvitavat informatsiooni vabakirikute sakraalhoonete kohta aastatel 1940.-1991. Autor proovib avada laiemalt juba käsitletud juhtumeid, samuti leida ja esitada uut veel eelnevalt teadmata infot. Lisaks on autori eesmärgiks kirjeldada vabakirikute sakraalhoonete olukorda just võrdluses teineteisega, et tekiks terviklikum pilt ajastust ja seal toimunud protsessidest, mis vabakirikutega üleüldiselt seotud.

Töös soovitakse spetsiifilisemalt leida vastused järgnevatele küsimustele:

- Kui suured olid hoonetealased vabakoguduste kaotused sõja ja muude õnnetuste tõttu?

- Millised olid riiklikud strateegiad vabakirikute sakraalhoonete võõrandamistel?
- Millised olid võõrandamiste protseduurid ja kuidas võõrandamisi läbi viidi?
- Millised olid vabakirikute vastureaktsioonid hoonete võõrandamistele?
- Millised olid hoonetealased suhted üleüldiselt võimudega ja kas ning kuidas need aja jooksul muutusid?
- Mis sai võõrandatud vabakoguduste hoonetest või ruumidest?
- Kas ja kuidas õnnestus vabakirikutel okupatsioonide ajal oma ruume remontida, ehitada ja millised olid need protsessid?
- Millised olid omavahelised suhted samale pindadele koondatud kogudustel ja konfessioonidel?

Märkused

1944.-1965. aastatel tegutsenud ja religioossete teemade eest vastutanud ametnikuks oli okupeeritud Eestis usukultusasjade volinik. Alates 1965. aastast muudeti see ametinimetus usuasjade volinikuks. Töö parema jälgitavuse huvides kasutab autor läbivalt terminit “*usuasjade volinik*”.

EEKBKL (Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Liit) loodi 1945. aastal ja see koosnes neljast vabakoguduslikust liikumisest: priilased, nelipühilased, evangeeliumi kristlased ja baptistid. Töö parema jälgitavuse huvides kasutab autor läbivalt EEKBKL-i nimetust ka siis, kui ühinemist ei olnud veel faktiliselt toimunud, kuid jutuks tuleb mõni hilisem EEKBKL-i liige.

Samuti on autor lihtsuse huvides kasutanud Seitsmenda Päeva Adventistide Eesti Liidust rääkides terminit “*adventistid*” ja Eesti Metodisti Kirikust rääkides üldterminit “*metodistid*”.

Heaks tavaks on vähemalt esmakordsel mainimisel tuua välja ka nimetatava isiku eesnimi. Kahjuks osades dokumentides esinesid ainult perekonnanimed ja autor ei leidnud ka muid lahendusi teatud nimede lõplikuks indentifitseerimiseks ning seetõttu esineb töös olukordasid, kus osade isikute puhul kasutatakse ka esmakordsel mainimisel ainult perenime.

Töös võib ette tulla teatud segadusi tänavanimedega, kuna mõningatel juhtudel on need töös käsitletud perioodi jooksul muutunud ja mõnede juhtumite puhul ka korduvalt. Samuti parema jälgitavuse huvides kasutab autor läbivalt linna nime *Kuressaare* ja eirab teadlikult vahepeal kasutuses olnud *Kingissepat*.

Autor kasutab paralleelselt termineid “*vabakirik*” ja “*vabakogudus*”. Tegemist on sünonüümidega ja silmas peetakse sama organisatsiooni või samu organisatsioone.

Kuna paljud juhtumid, mida autor käsitleb, kuuluvad mitme töös käsitletud teema raamesse, siis samad juhtumid võivad erinevates peatükkides korduda. Küll aga on alati üritatud viidata, et üks või teine juhtum on juba varem jutuks tulnud või tuleb edaspidi ning lugeja peaks sellega arvestama. Tervikpildi huvides ja kirjeldatud korduste tõttu on töö lõpus lisad, kus kõik käsitletud juhtumid on tabelina esitatud ja seetõttu soovitab töö autor vajadusel neidki segaduste vältimiseks abivahendina kasutada.

Töös kasutatud ja ettetulevad lühendid

EEKBKL- Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Liit

EEKBKLA- Eesti Evangeelsete Kristlaste Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv

EMK-Eesti Metodisti Kirik

EMKA- Eesti Metodisti Kiriku Arhiiv

ESPAL- Eesti Seitsmenda Päeva Adventistide Liit

ESPALA-Eesti Seitsmenda Päeva Adventistide Liidu Arhiiv

RA ERA-Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiiv

EECBU- Estonian Evangelical Christians-Baptists Union

I. OKUPATSIOONIDE-EELNE AEG

Käesolev peatükk täidab ennekõike sissejuhatavat eesmärki ja proovib avada ning kirjeldada pühakodade olukorda lähtepunktis, millest järgnevale ajale antud magistritöö põhiosa keskendub. Et aduda vabakoguduste sakraalehitiste käekäiku ja saatust okupatsioonide ajal, oleks just konteksti mõttes hea teada, milline oli olukord hetkel, kui töös käsitletavat protsessid polnud veel hargnema hakanud.

Eesti Vabariigi loomine 1918. aastal lõi äärmiselt soodsa pinnase usulise maastiku mitmekesistamiseks, et lahkusulisteks, ehk usulisest peavoolust lahknevateks usuliikumisteks tembeldatud vabakogudused said piiranguteta tegutsema hakata.⁴ Vabakirikute tegevusele aitas kaasa 1919. aastal Asutava Kogu poolt langetatud otsus, et Eestis ei ole riigikirikut.⁵

1925. aastal vastu võetud „Usuühingute ja nende liitude seadus“ tunnistas kõik usuühendused seaduse ees võrdseteks ja andis võimaluse moodustada koguduste liite ja registreerida ka iseseisvaid kogudusi.⁶ Võrreldes traditsiooniliste konfessioonidega, kohanesid vabakirikud selle seadusega kiiresti. 1934. aastal asendati see seadus teise sarnasega, mis tõi võrreldes varasemaga siiski kaasa ka mitmeid muudatusi. Neist kõige olulisem oli tsentraliseeriv tendents usuliste ühenduste ja nende liitude juhtimises.⁷ Erinevad riigipoolsed regulatsioonid ja nõudmised tekitasid olukorra, kus mitmed vabakirikud pidid oma organisatsiooni struktuuri ja juhtimise üle vaatama ning seetõttu oli vabakoguduste seas mitmeid omavahelisi ühinemisi ning üksi jäänud koguduste sulgemisi. Sellise omavahelise koostöö ja suhtluse ilmekaks näiteks on 1938. aastal valminud plaan moodustada Eesti vabade usuühingute keskliit, mis pälvis aga riiklikku vastuseisu ja tegelikkuseks ei realiseerunud.⁸

1934. aasta rahvaloenduse andmetel määratles ennast baptistina 8752, adventistina 2310, metodistina 1242 ja nelipühilaseks 191 isikut. Võrdluseks, luterlaseks nimetas ennast 874 026 ja ortodoksina 212 764 inimest. 1938. aastal toimunud viimane esimene iseseisvusaja koguduste ja vaimulike loendus andis infot, et baptistidel oli Eestis 49

⁴ Rohtmets, Priit. *Eesti usuelu 100 aastat*. Tallinn: Post Factum 2019, 66–67.

⁵ Remmel, Atko. „Relgioon, riik ja ateism“, Eesti kiriku- ja religioonilugu. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2018, 210.

⁶ Siibak, Sven-joonatan. *Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liidu juhatuse tegevus aastatel 1955–1959*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool 2014, 10.

⁷ Rohtmets, Priit. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Siseministeerium 2018, 121–122.

⁸ *Ibid.*, 143.

kogudust ja 45 vaimulikku, adevendistidel oli 38 kogudust ja 35 vaimulikku, metodistidel 14 kogudust ja 15 vaimulikku ning Eesti Evangeelsete Kristlaste Vabaühingute Liidul 17 kogudust ja 17 vaimulikku.⁹

Eesti Vabariigi esimene iseseisvusperiood oli kirikuehituse poolest äärmiselt viljakas. Ühtekokku püstitati sellel perioodil Eestis üle saja kiriku ja palvela, millele lisandusid ka sakraalehitisteks ümbermodifitseeritud hooned. Eriti aktiivsed uute ehitiste rajamisel olid just vabakogudused, kellest baptistid ehtasid 29, evangeeliumi kristlased 13, metodistid 11, nelipühilased 7, priikogudused 6 ning seitsmenda päeva adventistid 4 pühakoda.¹⁰ Ehitustegevuse aktiivsus tugines peaaugjalikult sellest, et enne omariikluse saabumist olid vabakogudustele seatud piirangud sellised, mis tegid uute pühakodade rajamise äärmiselt keeruliseks.¹¹ Samuti oli vabakoguduste aktiivse ehitustöö üheks eelduseks vabakoguduste soov teha misjonitööd ning seetõttu oli olemas ka vajadus võimalikult laiahaardelise misjoni- ja kuulutustaristu järele. Suurimaks motivaatoriks olid aga just ülalmainitud soodsad seadused ja regulatsioonid.

Üldiselt olid sellel ajal rajatud vabakirikute palvemajad ja pühakojad puidust ning üsna tagasihoidlikud ja ilma erilise arhitektuurilise ambitsioonita. Kui üldse, siis juhinduti pigem kohalikust ja rahvalikust taluarhitektuurist. Tavaliselt kavandas ja rajas sellise palvemaja kohalik ja kergesti kättesaadav ehitusmees. Üheks põhjuseks, miks just maapiirkondades otsustati hakkama saada omade jõududega, oli tõik, et selliste lihtsamate palvemajade puhul ei olnud projekti olemasolu vajalik. Mõnevõrra karmistus kord projektide osas 1932. aastast, aga ka seejärel võisid projektid valmida paralleelselt ehitustegevusega või sootuks tagantjärele. Paradoksaalsel moel mõjus kirikute-palvelate ehitamisele soodsalt 1930. aasta kriis, kuna kriisi käigus langes metsamaterjali hind ning just vaesematel kogudustel avanes võimalus omale kiiresti ja soodsalt hoone rajada.¹²

Siiski oli ka näiteid heatasemelistest ja ambitsioonikatest arhitektuurilistest katsetustest, mille ühiseks nimetajaks oli asukoht linnas. Ilmekaks selliseks näiteks on 1922. aastal Haapsallu rajatud metodisti kirik, mis esindab stilistiliselt traditsionalismi ja millele on juurde lisatud detaile Eesti taluarhitektuurist. Kõnekas on ka fakt, et kirikut projekteerisid arhitektid Herbert Johanson ja Eugen Habermann, kes kirikuga paralleelselt projekteerisid

⁹ **Salo, Vello.** *Riik ja kirikud 1940–1974*. Rooma: Maarjamaa 1974, 11.

¹⁰ Eesti usuelu 100 aastat, 90.

¹¹ *Ibid.*, 90.

¹² **Tamm, Egle.** *Moodsad kirikud: Eesti 1920.–1930. aastate sakraalarhitektuur*. Tallinn: Iloprint 2001, 11.

ka Riigikogu hoonet.¹³ Hoone on kirikuna kasutusel veel tänaselgi päeval. Adventistide märkimisväärmata tollastest ehitusprojektidest võib välja tuua samuti tuntud ja tunnustatud arhitekti Arnold Matteuse poolt 1928. aastal projekteeritud ja juba 1929. aastal valminud ekspressionistliku adventistide palvela Tartus, mis on ka hilisemate hindamiste käigus märgitud kui arhitektuuriliselt äärmiselt kõrgetasemeline ehitus. Samal aastal, kui valmis adventistide palvela, projekteeris Matteus ka teise Tartus asuva vabakiriku pühakojas, milleks oli Tartu Kolgata baptisti palvela, mis valmis 1931. aastal ja oli oma olemuselt pisut tagasihoidlikum kui adventistide palvemaja, kuid seegi iseloomustab oma stiiliga suurepäraselt tolleaegseid puidust palvemajasid.¹⁴

Evangeeliumi-kristlaste tolleaegsetest sakraalehitistest tasub ära märkida Engelhard Corjuse poolt projekteeritud ja 1931. aastal sisse pühitsetud ekspressionistlike mõjutustega Immanueli kirik Tallinnas, mis oli äärmiselt suursugune ja teiste omasuguste seas akustika poolest uuenduslik. Samuti oli ehitamisel kasutatud gaasibetoniblokke, mis täiendavat isolatsiooni ei vajanud. Omamoodi revolutsiooniline oli ka kiriku auru- ja valgustusüsteem. Tähelepanuväärne oli seegi, et hoone koos oma uudsusega leidis äramärkimist tollases tehnikaaajakirjas.¹⁵ Corjus projekteeris väiksemaid sakraalehitisi ka Tartusse, Rakverre ning Narva. Tartusse Vallikraavi tänavale pidi kerkima suursugune metodisti kirik, mille tarbeks kogudus oli võtnud tolle aja kohta kolossaalse laenu – viis ja pool miljonit krooni. Hoone jäi aga olude sunnil ehitamata.¹⁶ Kui maapiirkondades ehitatud sakraalhooned olid ilma eriliste arhitektuuriliste ambitsioonideta, siis suuremad ettevõtmised linnas juhendasid just ekspressionistlikest arhitektuurilistest mõjutustest, mille järgi rõhutati jõuliselt kiriku fassaadi. Kuna suur osa Eesti arhitektidest olid saanud oma hariduse Saksamaal, kes igapäevaselt hoidsid ennast ametialaselt kursis saksakeelse ajakirjandusega, kus levis umbes aastatel 1910.–1930. just ekspressionism, siis siinsed uhkemad sakraalhooned olid just ekspressionismist mõjutatud.¹⁷

¹³ Tamm, Egle. *Haapsalu Metodistikiriku eksperdi hinnang mälestise tunnustele vastavuse kohta*. Tartu 2012, 5. <https://register.muinas.ee/file/architecture/449.pdf> (03.09.2021).

¹⁴ Tamm, Egle. *Tartu linna kaitsmata ehituspärand 1870–1991*. Tartu 2010, 26–26. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/tartumaa/Tartu.pdf (03.09.2021).

¹⁵ Ulm, Kalmar. „Märtsipommitamise varju jäänud nüansid: ajaloolane Kalmar Ulm näitab kultushooneid, mida tänapäeva Tallinnast enam ei leia.“ Postimees 09.03.2018. <https://arvamus.postimees.ee/4430771/martsipommitamise-varju-jaanud-nuansid-ajaloolane-kalmar-ulm-naitab-kultushooneid-mida-tanapaeva-tallinnast-enam-ei-leia> (03.09.2021).

¹⁶ Puusepp, Ene. „Uus kirik seisab luksuslike aadlivillade krundil“ Tartu Postimees 03.12.2002. <https://tartu.postimees.ee/1984201/uus-kirik-seisab-luksuslike-aadlivillade-krundil> (03.09.2021).

¹⁷ Moodsad kirikud, 39.

Need mõningad eri vabakoguduste pühakodasid puudutvad näited vabakirikute suurematest ettevõtmistest tõestavad, et esimesel iseseisvusajal ei hoitud võimalusel tagasi ei ideede ega vahenditega, kui oli ambitsioon rajada midagi suursugusemat. Siiski võib tähele panna kindlat mustrit, et suursugusemad ja kulukamad projektid viidi ellu linnades, samal ajal kui maapiirkondades lähtuti ennekõike esmastest vajadustest ja praktilisusest. See on ka põhjus, miks maapiirkondade vabakirikute pühakojad olid ehitatud kõige paremini kättesaadavast materjalist ehk puidust ning linnadesse rajatud hoonete juures oli kasutatud eksklusiivsemaid materjale.

1939. aastal välja antud album “20 aastat ehitamist Eestis”, kuhu oli kokku kogutud väljapaistvamaid arhitektuurilisi ja ehituslike näiteid toonases Eestis, oli teiste seas välja valitud kaheksa sakraalehitist. Üheks neist oli Erich Jacoby poolt 1925. aastal projekteeritud adventistide palvela Tallinnas Mere puistestel.¹⁸ Välja oli toodud ka vennastekoguduse palvela Tallinnas, mille oli projekteerinud Eugen Sacharias.¹⁹

Huvitav on ka märgata, et kuulumine tollel ajal mõnda vabakogudusse tõi märkimisväärse lisatulu nii mõnelegi arhitektile. Nii olid Märt Merivälja (evangeeliumi kristlane), Eugen Sacharias (baptist) ja Engelhard Corjus (baptist) toonasel ajal kõige viljakamad sakraalehitiste projekteerijad Eestis. Kui võrrelda vabakogudusi ja nende ehitisi omavahel, siis baptistide hooned olid pigem tagasihoidlikumad ja rahvalikuma arhitektuuriga ning rohkem palvela mõõtu. Metodistid ja adventistid rajasid võimalusel uhkemaid hooneid, mis juba tollases kõnepruugis andsid välja kiriku mõõdu, kuigi ei adventistid ega metodistid ise sõna „kirik“ hea meelega ei kasutanud.

Kuigi ehitus- ja renoveerimistegevus oli näiliselt üsna agar ja viljakas, kontrollis riik siiski kõigi religioossete organisatsioonide tehinguid vallas- ja kinnisvaraga. Usuühingud pidid saama kinnisvara rentimiseks, pantimiseks ja muudeks sellisteks tehinguteks riikliku loa.²⁰

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kuigi riik oli noor ja valmimisjärgus ning sellest tulenevalt oli mitmeid probleeme nii seadusandluse kui ka riigi ja religioossete organisatsioonide omavaheliste võimupiiride kehtestamisega, olid aastad 1918–1940 vabakirikutele ehituslikult äärmiselt viljakad. Lisaks saabunud tegutsemisvabadusele õnnestus tegeleda jõudsalt just ehitusega ja loomupärane vähenõudlikkus lubas väga

¹⁸ Bõlau, Konstantin. *20 aastat ehitamist Eestis: 1918–1938*. Tallinn: Riigi Trükikoda 1939, foto 58.

¹⁹ *Ibid.*, foto 64.

²⁰ Eesti usuolu 100 aastat, 86.

paljudel kogudustel suhteliselt väheste vahenditega rajada omale uue kodu. Samuti on märkimisväärne sel ajal linnades ehitatud vabakoguduste arhitektuurne panus toleaesgsesse moodsaes arhitektuuri.

II. VABAKIRIKUTE PÜHAKODADE KAHJUSTUSED AASTATEL 1940–1991

Järgnev peatükk käsitleb detailsemalt EEKBKL-i²¹, metodistide ja adventistide pühakodadele osaks saanud kahjustusi ja purustusi. Laias laastus võib need kahjustused jagada kaheks: kahjustused seoses Teise maailmasõjaga ja sõjajärgsed kahjustused, mis olid seotud kas võimude toime pandud repressioonidega, olmeõnnetusjuhtumite või ka vandalismiaktidega. Seepärast on peatükk ka omakorda jaotatud kaheks, millest esimene tegeleb ennekõike kahjudega, mis tekkisid seoses sõjategevusega, ja teine nendega, mis tekkisid rahuajal. Peatükk ei käsitle süvitsi nende purustuste likvideerimist ja pühakodade taastamist, kuna need protsessid tulevad jutuks töö hilisemas osas, mis räägib täpsemalt pühakodade remondist, taastamisest ja ka ehitamisest. Parema loetavuse ja jälgimise huvides ei liigu käesolev alajaotus mööda ajalist telge, vaid tegeleb iga konfessiooniga eraldi, seda ka selleks, et lugejal oleks võimalus korraga keskenduda igale konfessioonile eraldi ja paremini hinnata konkreetseid kaotusi, mis ühele või teisele uskkonnale osaks said.

2.1 SÕJAKAHJUSTUSED

Teatavasti jättis Teine maailmasõda Eesti pinnale maha just tsiviil- ja kultuurirajatisi puudutavaid suuri kahjustusi. Osalt oli selle taga nn põletatud maa taktika, mida vaenupooled Eesti pinnal praktiseerisid. Eesti linnade taristu hävitamise käigus said just sakraalehitised eriti suure löögi. Sakraalehitised, mis on tavalistest elu- ja ärihoonetest üldiselt suuremad ja sestap ka neist eristuvad, on eriti head sihtmärgid, millele oma agressioon rihtida. Sellest tulenevalt võimegi suurematest ja letaalsematest purustustest vabakirikute pühakodade kontekstis rääkida just seoses nende ehitistega, millel me ka eelmises peatükis peatusime kui uhkematel, suurematel ja innovaativisematel.

1941. aastal toimunud Tartu pommitamisel sai „erilise“ tähelepanu osaliseks Tiigi tänava piirkond, kus mürskude sadu oli nii tihe olnud, et elanikel ei olnud võimalik isegi keldritest väljuda. Tihedasti üksteise kõrval asunud puumajad võtsid kiiresti tuld.²² Sellesama Tiigi tänavaga külgnenud Vallikraavi tänaval sai süütemürsust tabamuse 1926. aastal ehitatud ja ka eelmises peatükis juba mainitud metodistide Püha Luuka koguduse

²¹ Autor kasutab EEKBKL-i katusteterminina ka nende vabakirikute puhul, kes said ainelist kahju juba enne EEKBKL-i moodustamist 1945. aastal.

²² I ja II linnaosa 12.–13. juulil 1941. URL: <https://tartu1941.wordpress.com/tartu-purutused/i-ja-ii-linnaosa-12-13-juulil-1941/> (vaadatud 07.03.2022).

hoone, mida hellitavalt isegi metodistide paradiisiks kutsuti. Kirik põles põhimõtteliselt maani maha ja hoonest suudeti päästa väidetavalt ainult kaust kirikutähtedega, kirikuraamat, pateen²³, armulauakarikas, violetne kantslikate ja noorsooühingu fotoalbum.²⁴ Sellise totaalse hävitustöö põhjuseks võis olla asjaolu, et mõningate allikate andmete järgi olid bolševikud kasutanud hoonet laskemoona laona.²⁵

1944. aastal Tallinnat tabanud märtsipommitamise käigus hävis üks Tõnismäe tuntumaid maamärke - metodistide Lilienthali ehk tuntud ka kui Veerenni metodistide I. kirik. Tegemist oli 1909. aastal Eduard Lilienthali poolt evangeeliumi kristlaste käsutusse antud suursuguse hoonega, mille metodistid said 1930. aastal enda käsutusse. Kirik mahutas 3000 inimest ja seal oli 1200 istekohta. Hoonet peeti tollel ajal üheks mandri-Euroopa suurimaks sakraalehitiseks. Märkimist väärib ka asjaolu, et nende samade traagiliste sündmuste tõttu kaotas kogu oma vara ka kohvitöösturist koguduse patroon Eduard Lilienthal²⁶

Kui üldiselt vabakirikute sõjakahjude kirjeldamisel ei räägita inimkaotustest, mis oleks seotud konkreetse rünnakuga hoone vastu, siis just seoses metodistidega on üks selline juhtum mainimist vääriv. Nimelt sai Paide metodisti kiriku pommitamise käigus surmavalt haavata tollase pastori Valdo Ojassoo abikaasa, keda teda tabas pommikild. Rünnaku käigus sai kannatada ka hoone ise. Mürsukillu jäljed on kirikus asuval klaveril senini nähtavad.²⁷ Paide metodisti kiriku ja koguduse võitlusega selle jätmise eest metodistide valdusesse puutume käesoleva töö käigus veel kokku.

1944. aastal said pommitamise tõttu kannatada Rakvere metodisti kiriku katus ja aknad.²⁸ Sõja käigus sai pommitabamuse metodistide Torgu palvela. Sellesama Torgu koguduse osakonna hoone Imaras põles samuti maha, aga kas Imara põlengu põhjustas

²³ Armulaua teenistusel kasutatav taldrik.

²⁴ Meie lugu. *Tartu Püha Luuka Kogudus*. URL: <https://tartu.metodistikirik.ee/www/meie-lugu/> (vaadatud 07.03.2022).

²⁵ *I ja II linnaosa 12.–13. juulil 1941*. URL: <https://tartu1941.wordpress.com/tartu-purutused/i-ja-ii-linnaosa-12-13-juulil-1941/> (vaadatud 07.03.2022).

²⁶ **Ulm, Kalmar.** „Märtsipommitamise varju jäänud nüansid: ajaloolane Kalmar Ulm näitab kultushooneid, mida tänapäeva Tallinnast enam ei leia.“ *Postimees*. 09.03.2018. <https://arvamus.postimees.ee/4430771/martsipommitamise-varju-jaanud-nuansid-ajaloolane-kalmar-ulm-naitab-kultushooneid-mida-tanapaeva-tallinnast-enam-ei-leia> (vaadatud 07.03.2022).

²⁷ Paide Kogudus. *Eesti Metodisti Kirik*. URL: <https://www.metodistikirik.ee/kogudus/paide-kogudus/> (vaadatud 07.03.2022).

²⁸ **Uuspõld, Katrin.** „Rakvere metodisti kogudus on saja aastane“ *Kuulutaja*. 13.08.2021. <http://www.kuulutaja.ee/rakvere-metodisti-kogudus-on-saja-aastane/> (vaadatud 07.03.2022).

sõjategevus või oli tegemist kuritegeliku süütamisega, selle kohta täpsemad andmed ja tõendid puuduvad.²⁹

Seoses Teise maailmasõjaga lõpetasid põhimõtteliselt tegevuse ja jäid tühjaks metodistide hooned Pukas, Viljandis ja Avandusel.³⁰ Narva pommitamine lõpetas ka sealsete metodistide värskelt avatud palvela tegevuse.³¹ 1990. aastal usuasjade volinikule Rein Ristlaanele esitatud represseeritud ja võõrandatud varade nimekirjas nimetavad metodistid sõjas kaotatud hoonetena just Tallinna Lilienthali, Tartu, Torgu ja Imara sakraalhooneid.³² Samas dokumendis on juttu ka Ruusmäe ehk Luutsniku palvela hävitamisest, aga sellest juba käesoleva peatüki järgmises osas täpsemalt.

Ka adventistid kaotasid Narva pommitamise käigus oma palvela, mis hävis täielikult. Pommitamise hetkeks olid aga koguduse liikmed juba hoonest lahkunud ja liitunud Rakvere adventkogudusega.³³ Tartus oli adventistidel pommitamise käigus õnne, kui Tartu ründamise käigus hävis põhimõtteliselt terve Lille tänav, välja arvatud adventistide suurejooneline sakraalhoone. Suur osa kahjude minimeerimisel oli pommitamise hetkel hoones viibinud tolleaegsel kogudusevanemal, kes suutis puhkenud põlengud kiiresti kontrolli alla saada ja seetõttu hoone võrreldes ümbritseva piirkonnaga suuremaid kahjustusi ei saanud.³⁴ Sellest konkreetsest hoone pääsemiseloost sai adventistidele oluline narratiiv Jumala abist ja lähedalolust. Kahjuks tuleb sellestki arhitektuurilisest suurteosest rääkida hiljem kurbloolises võtmes, kui käsitluse all on nõukogude võimu poolt toime pandud hoonete võõrandamine.

EEKBKL-i kaotustest tasuks eriliselt välja tuua 1944. aasta Tallinna märtsipommitamise käigus hävinud Jõe tänava evangeeliumi kristlaste Immanueli kirik.³⁵ Hoone märkimisväärsusest ja uuenduslikkusest oli juttu juba sissejuhatavas peatükis. Etteruttavalt võib mainida, kogudusel õnnestus kirik ka mõnevõrra taastada ja seda kasutati kuni 1950. aastani, mil hoone võõrandati ja edasi leidis see kasutust kaablilaona. Lisaks

²⁹ Eesti Metodisti Kirik 1907–2007, 83–84.

³⁰ *Ibid.*, 94–98.

³¹ *Ibid.*, 85.

³² RA ERA.19-4.1, Usuasjade nõukogu. Kirjavahetus kirikutega. EMK represseeritud või natsionaliseeritud varade loetelu, 14.03.1990.

³³ Rakvere Adventkogudus. URL: <http://rakvere.advent.ee/ajalugu/> (vaadatud 07.03.2022).

³⁴ Setsmenda Päeva Adventistide Tartu Kogudus. URL: <http://rakvere.advent.ee/ajalugu/> (vaadatud 07.03.2022).

³⁵ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 91.

hävisid Tallinnas veel priilaste palvemaja Villardi tänaval, baptistide palvemaja Iisraeli tänaval ning Väike-Kompassi tänaval asunud evangeeliumi kristlaste palvela.^{36s}

1944. aastal, samuti veel sõja ajal, põles maha ka Kehra baptistikogudus. Selle hoone puhul jäid õnnetuse põhjused teadmata ja seda otseselt sõjategevusega ei ole seostatud.³⁷ Samuti on olemas teated Pärисpea palvela hävimisest sõjategevuse tõttu ja hävis ka Tartus baptistide Immaanueli koguduse palvela. 1941. aastal oli vigastusi saanud ka Karmeli koguduse palvela Rakveres, mille lähedale kukkus pomm.³⁸

Kindlasti oli EEKBKL-i moodustamise eel eraldi tegutsenud vabakirikutel hoonetealaseid kaotusi sõja ajal rohkemgi, aga kuna tegemist oli tihti lihtsate väikeste ja käepärastest materjalidest ehitatud hoonetega, siis ei pööratud neile dokumentatsioonis eriti tähelepanu. Tavaliselt tegutsesid nad väljaspool suuremaid linnasid, enamasti polnud ka ühtegi registrisse kantud ja piir tavalise eramu ja palvela vahel oli mõnikord hägune. Nende tekkimisest ja ka kadumisest sõja ajal ei ole jäänud maha erilisi märkeid, ka arhiivimaterjalides ei ole pööratud väikestele kogudustele ning nende hoonetele just ülearu suurt tähelepanu.

2.2 MUUD ÕNNETUSED JA KAHJUSTUSED

Erinevalt lahingutegevuse tõttu kannatada saanud hoonete lugudest, kus häving ja purustused olid protsessi tavapäraseks osaks, siis rahuajal toimunud tahtlikke või ka tahtmatute õnnetuste lood on hoopis mitmetahulisemad ja protsessid keerukamad. Neis on rohkem inimlikku faktorit.

Võibolla kõige küünilisemad ja repressiivsemad on lood sellest, kuidas kohalikud võimud lammutasid Ruusmäe ehk Luutsniku metodisti ja Viljandi EEKBKL-i palvelad. Ruusmäe metodisti kogudus oli moodustatud endise vennastekoguduse baasil, kelle tegevus oli lõpetatud ja võõrandatud oli ka nende palvela. Sama palvela sai vastloodud kohalik metodistikogudus enda käsutusse. 1967. aastal tegi Ruusmäe sovhoos ettepaneku, et amortiseerunud Ruusmäe palvemaja võiks lammutada seoses sotsialistliku oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevaks planeeritud heakorrastustöödega.³⁹ Sovhoosipoolne argument oli ka see, et hoone asus teistest sovhoosi hoonetest liiga kaugel, et sellele ka mingisugust muud rakendust leida. Samuti ei näinud sovhoos mõtet hoone lahti võtta ja

³⁶ Pilli, Toivo. *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist*. Tallinn: Allika, 2007, 19.

³⁷ Kehra Kogudus. URL: <https://kehrakogudus.ee/arhiiv/index80c9.html?kk=1&leht=0601> (vaadatud 07.03.2022).

³⁸ Karmeli Kogudus. URL: <https://karmel.ee/ajalugu/> (vaadatud 13.03.2022).

³⁹ RA ERA. R-1989.1.98, Toimik nr. 116. Ruusmäe sovhoosi bilansis oleva endise palvemaja lammutamisest. 19.05.1967.

teisaldada. Kohalikud metodistid ise pidasid hoonet aga igati täisväärtuslikuks ja toimivaks.⁴⁰

Vaatamata koguduse liikmete vastuseisule kistigi palvela 1968. aasta jaanuaris maha ja veeti küttepuudeks.⁴¹ Eriti küüniliseks teeb selle aktsiooni see, et seda tehti ette hoiatamata ja tegelikult ei olnud sellest plaanist informeeritud ka usuasjade volinikku, kes kuulis sellest teost alles metodistide keskvalitsuse kaebekirja kaudu. Lisaks solvumisele viidati kirjas sellele, et antud tegu oli täielikult kehtivate seaduste vastane. Volinikult paluti kas asendusruume või ehitusmaterjali, et ehitada omale uus hoone.⁴² Ruusmäe koguduse ja sealsete arengute juurde jõuame tagasi veel ka edasistes peatükkides.

1958. aastal lammutati võimude poolt Viljandi EEKBKL-i palvela. Sel juhtumil oli veidi pikem ajalugu, ent lõppmäng oli sama kiire kui Ruusmäel: 1956. aastal hakkasid kohaliku rajooni täitevkomitee poolt tulema signaalid, et palvela tuleks lammutada, kuna see on niivõrd amortiseerunud ja ohtlik ning samuti jäävat see ette uue generaalplaani järgi samasse kohta tulevale bussijaamale.⁴³ Sarnaselt Ruusmäe metodisti palvelale käis ka 1958. aastal Viljandis palvela lammutamine kiirelt ja ilma ette teatamata.⁴⁴ Lammutamisele järgnesid Viljandis veelgi segasemad ja küünilisemad lood, millel käesolevas töös veel mitmes peatükis edaspidigi peatutakse.

Samamoodi võib võimude kontole kanda metodistide Kopli tänava palvemaja lammutamise 1991. aastal, kuna hoone oli võõrandatud ja aja jooksul viidud sellisesse olukorda, kus kõige mõistlikum oli see lõpuks lammutada. Sellest hoonest ja tema võõrandamise protsessist tuleb samuti pikemalt juttu juba järgmises peatükis.

Kui teha üldistusi ja välja jätta detailid, siis kirjeldatud lood on paljuski sarnased, kuna initsiatiiv lammutamiseks ei tulnud mitte niivõrd kõrgemalt võimutasandilt, vaid pigem kohalikult kommunaalosakonnalt. Samuti viidati mõlemal korral lammutatavate hoonete amortisatsioonile, millele hoone igapäevased kasutajad ise vastu vaidlesid. Nendest juhtumitest hakkabki autori arvates välja kooruma narratiiv, mida toetavad ka järgnevad peatükid ja juhtumid, et eriti aktiivsed religiooni ja sakraalhoonete vastased võitlejad olidki

⁴⁰ **Sarik, Enno.** Lisa. Eesti NSV Võru Rajooni Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee istung. Võrus, 17. novembril. 1967.a. *Teenides ääremail: EMK Ruusmäe koguduse lugu*. Diplomitöö. Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar 2012.

⁴¹ **Tamm, Priit.** *Eesti Metodisti Kirik 1940–1980: vaatlusi olulisematele arengut mõjutanud protsessidele ja probleemidele..* Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool 1998, 28.

⁴² EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokollil raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek Tallinnas 22. jaanuaril 1968.

⁴³ RA ERA.R-1989.1.29, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 14. Eesti NSV Ministrite Nõukogu Usukultusasjade Volinikule sm. A.veiderpassile. 06.12.1956.

⁴⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945-1966. NSVL MN juures asuva Usukultusasjade NÕUKOGU VOLINIKULE Eesti NSV-s.

just kohalikud inimesed ja ametnikud, kes moodustasid kohaliku rajoonikomitee ja sealse täidesaatva võimu aktiivi.

Teatud mõttes haakuvad antud teemaga ka okupatsioonide ajal toimunud vandalismiaktid, mille sihtmärgiks olid vabakirikute pühakojad. Protokollidest ja kirjavahetusest tuleb välja mitmeid rünnakuid, millest ükski küll väga suur ei olnud. Levinuim viis hoonet rünnata näis olevat täiesti tavaline akende lõhkumine. Selliseid viiteid kohtab erinevates protokollides siin ja seal, aga kas tegu oli poisikeste tempude või otseselt hoone vastu suunatud agressiooniga, sellele tõestus sageli puudub. Samuti võib ainult spekulatsioonida, kas sellised ründed olid olnud suunatud spetsiaalselt mõne koguduse vastu. Neid samu vandalismiakte kasutasid vabakogudused samas ära oma suhtluses kohaliku täitevvõimuga, et kaubelda eeskätt just linnades asuvates palvelates tagasi natsionaliseeritud kortereid, mis asusid kogudusehoonete küljes. Tihti viidati sellistes pöördumistes, et avaliku korra ja tuleohutuse säilimise huvides oleks mõistlik palvelates asuvatesse korteritesse majutada majahoidjad, et need omakorda saaksid vajadusel operatiivselt sekkuda kas rünnakute ära hoidmisesse või siis ka kahjude likvideerimisse.

Aset leidis mõningad põlengud, mille puhul jäeti otsa lahti ja kahtlustati inimtekkelist põhjust ja sihilikult suunatud aksiooni. Kuigi sellele otseselt viidatud ei ole, võiks taolistest juhtumitest välja lugeda otsest ja teadlikku rünnakut konkreetse hoone vastu. Sõjakahjustest rääkides tuli põgusalt jutuks metodistide Imara palvesaali põleng, mille käigus hoone hävis täielikult. Iseenesest asjaolu, et hoone hävis sõjas, võiks toimiku sulgeda ja hävitustöö saaks minna maailmasõja bilanssi, aga praktiliselt kõik allikad mainivad ära, et täpne põhjus on teadmata ja samuti ei välistata kuritegelikku süütamist.

1984. aastal tulid teated Narva EEKBKL-i kogudusest, kus palvela kõrvalruumi olla sisse murtud, ruumi oli maha valatud mingit tundmatut vedelikku ja seejärel oli ruum süüdatud. Tules sai kannatada ennekõike hoone katus.⁴⁵ Kuna koosolekul, kus seda põlengut mainiti ja ka edaspidiselt seda õnnetust põhjalikumalt ei käsitleta, siis ei ole teada, milleni viis uurimine ja mis olid süütamise põhjused, aga kuna tegemist oli tahtliku ründega, siis tasub siiski see juhtum siin ära märkimist.

Mõni põleng võis saada ka kogudusele saatuslikuks. Üks selline leidis aset 1958. aasta viimastel päevadel Laikülas, kus põles maha kohalik EEKBKL-i palvela. Kohalik presbüter Kremm andis tagantjärele mõista, et hoone suhtes oli ka varem esinenud

⁴⁵ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid. Protokoll nr. 107. 19.11.1984.

vandalismiakte ja rüvetamisi.⁴⁶ Oma seletuskirjas EEKBKL-i presbüterite nõukogule kirjeldas Kremm oma versiooni juhtunust järgmiselt: „*Ta oli pliidi all põletanud peale palvela koristamist 27. detsembril umbes kuut peotäit pühkmeid. Peale seda oli ta oodanud, et tuli kustuks ja siis siibri sulgenud. Pärast seda oli ta ahju puid täis pannud, kuid ei süüdanud seda. Seejärel oli ta lähedal asuvas majas elanud vanemat meest palunud, et see uue aasta hommikul ahju küdema paneks ja seejärel oli ta koju läinud. Sama päeval peale lõunat olla palvelast tuld nähtud. Tuletõrje oli välja kutsunud kohaliku kolhoosi esimees. Siiski ei õnnestunud tuletõrjel hoonet päästa, kuna kustutustöid takistas veepuudus. Palvelat olevat ka ennegi rünnatud ja rüvetatud, aga otseselt hetkel kedagi süüdistada pole. Presbüter elab ka ise 5 km kaugusel ja järelevalvet teostada on keeruline.*“⁴⁷

See seletuskiri jõudis ka usuasjade voliniku lauale. Kuigi hoone oli kohalike usklikte enda ehitatud, oli see ju siiski natsionaliseeritud ja kogudus sai seda ainult kasutada lepingu alusel.⁴⁸ Sestap tulid usuasjade volinikult kohalikule täitevkomiteele järgnevad korraldused: „*Õnnetust tuleb kindlasti uurida ja süüdlane või süüdlased tuleb kindlasti vastutusele võtta. Kuna hoone kuulus riigile, siis tuleb koostada täpne hävinenud inventari nimekiri. Kuigi hoone on ehitatud kohalikud usklikud, siis tuleb arvesse võtta, et see kuulub riigile ja kindlustussumma tuleb üle kanda riigile mitte kogudusele.*“⁴⁹ Kuna kogudus oli ilma jäänud nii hoonest kui ka kindlustusrahast - toonane ususeadusandlus pani kindlustusmakse kohustuse küll kogudusele, kuid kindlusjuhtumi korral kindlustussumma ülekandmise riigile kui omanikule -, mis oleks võimaldanud neil ruumid taastada, siis viidati riigivõimu poolt mõne aja pärast seadusest tulenevale klauslile, et kogudusel peab olema oma palveruum ja kogudus suleti 1961. aastal võimude poolt lõplikult.⁵⁰

1975. aastal põles Hiiumaal maani maha EEKBKL-i Palade palvemaja. Kuna põleng toimus öösel ja tegemist oli puithoonega, siis hävitustöö oli täielik ja päästa ei õnnestunud midagi. Ametliku versiooni järgi sai tuli alguse elektrilühisest, kuid väidevalt selles hoone osas, kus tulekahju alguse sai, elektrijuhtmeid ei olnud. Levisid ka versioonid ja kuulujutud läbi akna sisenenud ehitusmalevlasest, kelle tahtliku või tahtmatu tegevuse tõttu tuli alguse

⁴⁶ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 113–114.

⁴⁷ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945–1966. ENSV MN juures asuval Usukultusasjade NÕUKOGU VOLINIKULE 13.01.1959.

⁴⁸ Just Laiküla koguduse leping iseenda hoone kasutamiseks, tuleb ka hiljem näiteks iseloomustamaks kõiki sarnaseid lepinguid.

⁴⁹ RA ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 38. Lihula rajooni TSN Täitevkomitee esimees sm. K.Vaino. 12.02.1959.

⁵⁰ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 113–114.

sai.⁵¹ Kuna võrreldes Laiküla juhtumiga olid ajad muutunud, siis kindlustussummad jõudsid koguduseni ning suuresti tänu sellele, sai võimalikuks ka palvela taastamine, mis oma kiiruse poolest oli tollastes oludes suur edulugu. Sellel peatume juba täpsemalt ehitustest ja remondist rääkivas peatükis⁵²

Paladega sarnane juhtum, mis algas kurvalt, ent lõppes õnnelikult, oli EEKBKL-i Ridala palvemaja põleng 1984. aasta esimestel tundidel. Ametlikuks versiooniks oli, et põleng sai alguse ahjulõõris või korstnajas olevast praost ja kaasa aitas ka tormine ilm, mille tõttu tuli levis väga kiiresti. Õnneks tõttasid appi juhuslikult mööda sõitnud bussis olnud inimesed ja osa hoones olnud varast suudeti päästa. Küll aga hävis hoone teisel korrusel elanud koguduse pastori Voldemar Kaasiku kogu isiklik vara. Ametlikult läks õnnetus toimikutesse kui loodusõnnetus.⁵³

Kuna Ridala kogudus kui vabakoguduslik usuliikumise läte oli EEKBKL-i jaoks äärmiselt sümbolse tähendusega, siis vaatamata sellele, et kogudus ise oli ealiselt vananev ja võibolla mitte nii kõrge perspektiiviga, otsustati hoone ise taastada. Ka selle hoone taastamisest sai edulugu, millel hilisemates peatükkides kindlasti peatuda tasub.

Samuti võib ära märkida 1980. aasta juunis toimunud põleng Keila EEKBKL-i palvelas, mille käigus sai tugevaid kahjustusi hoone ülemine saal.⁵⁴

Natukene lõbusam lugu pärineb EEKBKL-i Oleviste kogudusest, kui Johannes Lipstoki ühest isiklikust kirjast võib lugeda, et kuna Oleviste hoone on suur ja vajab intensiivset kütmist, siis tänu aktiivsele kütmisele olla ümberkaudsed elanikud kutsunud välja kaks korda tuletõrje, arvates, et Oleviste kirik põleb.⁵⁵

2.3 KOKKUVÕTE

Üldistatult võib eelnevalt käsitletud sakraalehitiste kahjud jagada kolmeks: sõjakahjud; kahjud, mis otseselt tulenesid repressiivvõimude tegevusest okupatsioonide ajal; tsiviilkahjud, mis tekkisid olmeõnnetustest või siis tõestamata vandalismiaktidest.

Võib väita, et proportsionaalselt kandsid sõja tõttu suurimaid kaotusi metodistid, kuna pihta said just nende suuremad keskused Tartus ja Tallinnas. Selle tagajärjel jäid

⁵¹ Palade priikoguduse palvemaja. Hiiumaa kodulugu. URL: <https://www.hiiumaakodulugu.ee/puhakojad/palade-priikoguduse-palvela> (vaadatud 09.03.2022).

⁵² **Plaat, Jaanus.** *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum 2001, 218–219.

⁵³ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid. Protokoll nr. 102. 16.01.1984.

⁵⁴ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid. Protokoll nr. 69. 10.06.1980.

⁵⁵ EEKBKLA, Kirjavahetus 1951–1952. Haapsalus, 2.märtsil 1951.a. Armas vend Nikolai Aleksandrovits, 02.03.1951.

sealsed kogudused kodututeks. Samuti lõppes sõjakahjude tõttu ka metodistide töö kolmandas suuremas linnas Narvas.

EEKBKL-eelsete koguduste tegelik kahjude kokku lugemine on pisut keerulisem, kuna tihti oli just eriti maapiirkondades tegemist tagasihoidlike hoonetega, kus vahe elumaja ja sakraalehitise vahel oli sageli väike ja kõik hoonete kaotused ei ole ka seetõttu täielikult dokumenteeritud. Siiski kandsid ka nemad just linnades arvestatavat kahju, eriti kui mõelda Tallinnas asunud evangeeliumi kristlaste Immaanueli kiriku peale. Adventistide suurim kaotus oli pommitamise tulemusena Narva palvela kaotamine. Nagu peatüki alguses juba mainitud sai, siis usutavasti olid sakraalehitiste kaotused suurlinnades väga otseselt seotud nende hoonete suurusega, st mida suurem ja suursugusem oli hoone, seda parem sihtmärk ta oli.

Peale sõda kahjustusi kaasa toonud aktsioonid vabakirikute vastu olid ennekõike seotud kohalike täitevkomiteedega, kes omaalgatuslikus korras otsustasid nn õhinapõhiselt mõningad vabakirikute sakraalhooned likvideerida, tuues esimese põhjusena välja, et hooned olevat amortiseerunud ja ohtlikud. Tõestus just kohalike täitevkomiteede sellealasest aktiivsusest tuleb välja ka käesoleva töö hilisemas järgus, kui usuasjade volinik pöördub kohalike rajooni täitevkomiteede poole ja tuletab neile meelde, et igasugune piirav tegevus koguduste vastu tuleb enne kõrgemal pool kooskõlastada, mitte teha otsuseid ja tegutseda iseseisvalt.

Tsiviilkahjudest rääkides võib täheldada ka teatud viiteid vandalismile, aga ükski sellealane kahtlus ei leidnud tõestust ega jõudnud ka kellegi süüdi mõistmiseni. Küll aga võib just „tänu“ põlengutele näha tendentsi ja selle muutumist riigivõimude suhtumises, kuna varasematel okupatsiooniaegadel tähendas hoone kaotamine ka sisuliselt koguduse tegevuse lõppu. Seadused olid põhimõtteliselt seatud nii, et kahjutasu saamine oli võimatu ning omakorda seetõttu oli raskendatud ka palvesaali taastamine, mis omakorda tingis koguduse sulgemise, kuna igal kogudusel pidi olema oma hoone. Hilisemad põlengud Palade ja Ridala näitel aga osutasid leebunud olukorra tõttu hoopis omamoodi edulugudeks, sest kogudustel õnnestus hooned taas üles ehitada. Üheksakümnendatel, kui asuti hooneid õigusjärgsetele omanikele tagastama, andsid kõik käsitletud vabakogudused sisse avaldused, et saada hüvitist ka nende kaotuste eest, mis saadi seoses sõjategevuse ja okupatsiooni vägede poolt põhjustatud purustuste eest.

III. VABAKOGUDUSTE PÜHAKODADE NATSIONALISEERIMINE, REGISTREERIMINE JA VÕÕRANDAMINE

Järgnev, suhteliselt mahukas peatükk, keskendub ühele kõige tähtsamale repressioonivahendile, mida võimud vabakoguduste suhtes rakendasid. Selleks on hoonete võõrandamine. Kuna kõik protsessid pidid ka nõukogude riigis käima reeglina poliitiliselt korrektselt, siis väiksemates alaliigendustes tulevad kirjeldamisele ka juriidilised võtted, mis justkui oleksid pidanud tegema võõrandamised õiguspärasteks ja riigile mugavaks. Samuti on eraldi tähelepanu pühendatud sõjaaegsetele võõrandamistele, kuid sõjaaegsed sellised aktsioonid erinesid oluliselt hilisematest, kuna sõja ajal ei lähtunud niivõrd seadusest, vaid pigem olid võõrandamised vajaduspõhised ja spontaansed.

Konkreetsetest võõrandamistest rääkides on töös võimalikult palju üritatud avada erinevaid lugusid, mis iseloomustavad suuremat pilti ja annavad lugejale ettekujutuse, milline võõrandamisprotsess välja nägi ja millised olid erinevad strateegiad ning millele toetuti vabakirikute sakraalhooneid võõrandades. Samuti tuleb käsitlusele koguduste vastupanu võõrandamise protsessile, ka selliseid võitlusi üritatakse võimalusel avada pisut täpsemalt ja detailsemalt. Autor on näidete juures kasutanud kõiki käesolevas töös vaatluse all olevaid konfessioone, et tuua iseloomulikke näiteid nende kõigi hulgast. Peatüki kokkuvõttes osas proovitakse eelnevalt käsitletud protsesse üldistada ja leida läbivamaid ühiseid mustreid ning narratiive.

3.1 HOONETE NATSIONALISEERIMINE

Et rääkida hoonete võõrandamistest, tuleks tervikpildi loogilisemaks edastamiseks käsitleda ka nendeni viivad protsesse, mis andsid hilisemateks võõrandamisteks seadusliku aluse ja millele said võimud oma hilisemates otsustes toetuda. Selles alapeatükis kirjeldatavad protsessid laienevad kõigile Eestis tegutsenud uskkondadele ning siin ei kirjeldata midagi, mis oleks olnud iseloomulik ainult vabakirikutele.

1940. aastaks oli Nõukogude Liidus lõpukorral järjekordne aktsioon juurida nõukogude riigist kirikud ja religioossed ühendused välja. Põhjuseks oli pragmaatiline: religiooni kui nähtust käsitleti nii ideoloogilise kui ka poliitilise vaenlasena, mis ei sobinud võimul olijate plaanidega. Eesti okupeerimisega 1940. aastal laienes see aktsioon ka

loomulikult Eestisse.⁵⁶ 1940. aasta juunis kadus okupeeritud Eesti Vabariigi aladel usuvabadus ja kehtima hakkasid Nõukogude Liidus usuelu reguleerivad seadused.⁵⁷ Koos muude kitsenduste ja mitmete tegevuste kriminaliseerumisega kaotasid kirikud ja kogudused juriidilise isiku õigused ning jäid ilma nii oma pangaarvetest, ja mis meie kontekstis eriti oluline, kaotasid natsionaliseerimise teel oma maad ja hooned. Lühidalt öeldes tähendas natsionaliseerimine seni organisatsioonide või erakätes olnud varade kandmist riigi bilanssi. Hoonete natsionaliseerimine ei puudutanud ainult religioosseid kogukondasid, vaid uus võim üritas riigistada kõik, mis vähegi võimalik. Kuna riik näitas üles „suuremeelsust“, oli võimalik iseenda poolt rajatud või ostetud hooned hakata kasutama, ehkki omanikuks oli ikkagi riik. Selleks, et omandisuhe ja kasutajate õigused paremini paika panna, hakati kogudustega sõlmima kasutuslepinguid, mille järgi said nad iseenda hooned tasuta kasutusele võtta.

Kuigi juba eelmises peatükis käsitletud EEKBKL-i Laiküla kogudusele sai näiliselt saatuslikuks palvesaali põleng, määrati nende lõplik saatus ära just natsionaliseerimisega, mida omakorda kasutas ära usuasjade volinik, kes kindlustusraha käskis kanda riigi kui hoone seadusjärgse omaniku arvele. Sellesama Laiküla kogudusega sõlmitud kogudusehoone kasutamise leping, mis sõlmiti riigi ja koguduse vahel 1948. aastal, ilmestab ka teisi sarnaseid lepinguid, kus kogudused said riigilt kasutamisoiguse iseenda omandile. See leping sätestas: kogudus peab hoonet ja seal olevaid varasid tarvitama ja hooldama heaperemehelikult ja ainult ettemääratud viisidel. Hoonet ja sealseid varasid võib kasutada ainult usuliste vajaduste rahuldamiseks ja neid samasid usulisi talitusi võivad antud hoones läbi viia ainult registreeritud isikud ja vaimulikud. Kogudus on kohustatud kandma kõik kulud, mis hoone hooldamisel ette tulevad, kaasa arvatud maksud. Kogudus kohustub pidama inventari nimekirja, kaasa arvatud asjade üle, mis on muretsesetud peale hoone enda kasutusse saamist. Kogudus kohustub igal ajal lubama varade kontrolli järelevalve ametnike poolt. Samuti kannab kogudus solidaarset vastutust igasuguste varade kaotamise ja purunemise eest ning varad kohustatakse tagastama samas olukorras nagu need enda valdusesse saadi. Lepingu tingimuste rikkumise eest kohustub kogudus kandma täit vastutust ja karistust. Küll aga lubab leping „lahkelt“ kõigil alla kirjutanutel kirjaliku teatamisega lepingust ja kogudusest lahkuda. Lepinguga kaasnes ka üksikasjalik inventari nimekiri, et kõik hoones olevad esemed oleksid korrektselt üles tähendatud ja arvele

⁵⁶ Riik ja Kirikud 1940–1991, 8.

⁵⁷ Eesti usuelu 100 aastat, 86.

võetud.⁵⁸ Sarnaseid lepinguid võib leida pea kõigi vabakoguduste hoonete kartoteekidest ja neid lepinguid sõlmiti kogu nõukogude okupatsiooni kestel.

Sellest, kui kiiresti ja operatiivselt natsionaliseerimisega tegeleti, annab ülevaate juhtum Jõgevalt, kus veel 1949. aasta märtsis kingib adventkoguduse pastor Elmet Saarnik kogudusele talle kuuluva maja.⁵⁹ Aga juba sama aasta mais taotleb Jõgeva adventistide kogudus seda sama maja riigilt endale kasutada ja sõlmib juba eelmainitud lepingu riigiga⁶⁰ Sellest võib järeldada, et Saarniku maja kuulus talle, sest muidu poleks ta saanud kinketehingut teha, aga see „viga“ parandati riigi poolt kiirelt ja koguduse käsutusse läks hoone juba natsionaliseerituna. Kuigi peale natsionaliseerimist ei pidanud kogudused maksma riigile otseselt renti, pidid nad tasuma kõiki teisi makse, ja need olid võrreldes teiste asutustega religioossetel organisatsioonidel hoopis teise tariifiga. Ilmekaks näiteks maksulisest ebavõrdsusest on see, et elektri eest pidid kogudused maksma neliteist korda rohkem kui tavaline tariif ette nägi.⁶¹

Vahepõikena tasub mainida, et Saksa okupatsiooni aastatel said kirikud oma varad tagasi, kuid nõukogude okupatsiooni naastes natsionaliseeriti hooned taas. Huvitaval kombel võib leida ka viiteid juhtumitele, kui kogudused proovisid alata denatsionaliseerimise protsesse. 1946. aastal saatis baptistide pastor Oskar Tärk sellekohase sooviavalduse võimudele, et nõukogude võimude poolt natsionaliseeritud Tallinna Allika tänaval asuv palvemaja denatsionaliseeritaks, aga eitav vastus oli kiire, lühike ja resoluutne, kuna kõik pidavat olema seaduspärane.⁶² Sellest pöördumisest ja vastusest võiks justkui järeldada, et Tärk viitas mõnele juriidilisele aspektile, mille järgi hoone natsionaliseerimine ei olnud õiguspärane. Natsionaliseerimine ei piirdunud ainult sakraalhoonete, vaid puudutas tihti ka muid kogudusele tähtsaid kinnisvaraobjekte. 1940. aastal natsionaliseeriti näiteks adventistide liidu kirjandusladu koos seal oleva inventariga.⁶³ Samuti olid adventistid teinud 1940. aastal ettevalmistusi ja suuremahulisi remont- ja ümberehitustöid oma Telliskivi palvelas, et seal avada teoloogiline seminar, aga seoses hoone natsionaliseerimisega tõmmati ka nendele plaanidele kriips peale.⁶⁴

⁵⁸ EEKBKLA, Laiküla palvemaja kasutusleping 1948.

⁵⁹ ESPALA, Kinkeleping. 21.03.1949.

⁶⁰ ESPALA, Leping Nr 22.05.1949.

⁶¹ Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal, 179.

⁶² Tallinna Allika Baptistikogudus. URL: <https://www.allika.ee/kogudus/ajalugu/> (vaadatud 13.03.2022).

⁶³ ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a. Protokoll 15. 01.10.1940.

⁶⁴ Randla, Anneli. *20.sajandi palvemajad. Alusuuring*. Tallinn 2012, 326.

Hiljem, kui hakkasid erinevad riiklikud ehitus- ja taastamistööd, natsionaliseeriti sellega seoses vastavalt vajadusele ka sakraalhooneid. Näiteks 1945. aastal natsionaliseeriti maantee ehitamise eesmärgil osa metodistide Kuressaare Uue tänava krundist ja ka hoone küljes olevad eluruumid.⁶⁵ Võib oletada, et eluruumide natsionaliseerimine kandis endas hoopis muud eesmärki kui maantee ehitus, aga üks siinjuhul ühendati võimude poolt kasulik meeldivaga. Hooned, kus lisaks palvesaalile olid ka potentsiaalsed eluruumid, olid võimudele üleüldse üsna magusateks suutäieteks. Samuti natsionaliseeriti ja võõrandati 1950. aastal osa Pärnu Saalemi koguduse krundist, et kõrval asuv Pärnumaa teede osakond saaks laiendada oma töökoda.⁶⁶

Üsna huvitav natsionaliseerimise juhtum toimus seoses adventistidega, kui algselt visandatud plaan seadusest mööda minna lõppkokkuvõttes natsionaliseerimisega lõppes. 1960. aastal toimus rahvakohtu protsess Voldemar Viirsalu üle, kes oli endale ostnud Türi Koidu tänavale 60 000 rubla eest maja. Selleks olevat ta tegelikult kasutanud adventkoguduse rahasid. Ka majas tegutses igapäevaselt just adventkogudus. Kuna seaduse järgi olid koguduse liikmed püüdnud riiki üle kavaldada ja usuasjade voliniku käest polnud luba küsitud, siis oli tegemist väärteoga, mis vajas menetlemist. Viirsalu ise tunnistas süütegu, aga palus jätta võimalus, et kogudus saaks hoones edasi tegutseda. Kohus otsustas ostu-müügi tehingu tühistada ja hoone arvati kohalikku elamufondi ehk natsionaliseeriti. Viirsalu ise pidi kohtule tasuma 3600 rubla menetluskulusid.⁶⁷ Juhtum on huvitav ka selles mõttes, et see peegeldab ühte levinud võtet, kuidas kogudused omale palvamajasid juurde tekitasid. Selleks oli eraisikute käest ostetud või neilt kingitusena saadud kinnisvara. Täpsemalt sellest räägib peatükk, kus on juttu hoonete ehitamistest ja muudest hoonete muretsemise viisidest.

3.2 KOGUDUSTE REGISTREERIMINE

Riigi religioonipoliitikaga seoses tuleb selguse huvides peatuda veel ühel protsessil, millel on nii hoonete võõrandamise puhul kui ka riigi ja kirikute vahelistes suhetes mängida oluline roll. Selleks on 1945. aastal alanud kohustuslik koguduste registreerimine. Kui hoone natsionaliseerimist võis kogudus veel soodsade olude kokku langemisel vältida või edasi

⁶⁵ EMKA, Toimik No.1. Saaremaa, Kuressaare metodisti kirik.

⁶⁶ EEKBKLA, Pärnu Saalemi. Pärnu Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee Otsus nr 255. 10.05.1950.

⁶⁷ RA ERA.R-1989.3.492, SPA Türi kogudus. Kohtuotsus. 17.11.1960.

lükata, siis registreerimisest võimude juures pääsu ei olnud ja ennast tuli võimude juures arvele võtta. Usuelu nõukogude riigis pidi olema registreeritud ja kontrollitud.

Et kogudus saaks korrektselt registreeritud, pidi olema ette näidata vähemalt kahekümneliikmeline koguduse liikmete nimekiri, kes kõik pidid elama samas administratiivüksuses. Riigi poolt pidi olema heaks kiidetud koguduse juhatus, revisjonikomisjon ja registreeritud vaimulik. Käesoleva töö kontekstis on oluline, et kogudustel pidi olema arvele võetud koosolekuruum, kus kogu religioosne tegevus pidi toimuma. Hilisemate võõrandamiste juhtumite puhul on need punktid omavahel väga oluliselt seotud, kuna äärmiselt tihti viidatakse riigi poolt sellele, et kas koguduses ei ole piisavalt liikmeid või need liikmed ei ela ühes administratiivses piirkonnas. Samuti kasutatakse seaduse punkte teistpidises järjekorras ja kogudust ei lubata registreerida, kuna puudub koosolekute ruum või ei vasta see ruum lihtsalt nõudmistele. Lisaks võib rääkida koguduste õpetajate küüditamise ja läände põgenemiste mõjudest, kuna nii mitmedki vabakoguduste vaimulikud, kes oleksid vastanud registreerimise kriteeriumitele, olid vabatahtlikult või sunniviisiliselt Eestist lahkunud ja seetõttu ei olnud lihtne väljakutse täita kõiki kogudusehooneid ka nõuetele vastavate pastoritega.

Arhiividest ja omavahelistest kirjavahetustest selgub, et riigi poolt suhtuti registreerimisnõuetesse tõsiselt ja iga-aastaselt peeti arvet, mis kuskil koguduses toimub ja kas kogudused neile etteantud kriteeriumitele vastavad. Kuna väga palju vabakogudusi tegutses maapiirkondades, kus inimesed olid rohkem hajutatud kui linnades, siis nende jaoks olid riigi esitatud nõudmised koguduste registreerimiseks ja seetõttu ka koguduse elus püsimine üsna suur väljakutse. Võrdlemisi tõsiselt suhtuti vabakogudustes ka andmete edastamisele. EEKBKL-i dokumentidest ja kirjavahetustest võib leida mitmeid teadaandeid ja meeldetuletusi vanempresbüterilt kogudusevanematele, et need oma koguduste andmed õigeaegselt ja numbriliselt täpselt edastaks.

Sellest, kui rangelt jälgiti seda, et religioossed tegevused leiaksid aset just registreeritud ruumides, annab seletust EEKBKL-i vanempresbüter Johannes Lipstoki meeldetuletus kogudustele, kus ta paneb südamele, et kindlasti peab registreerima kõik vabas õhus toimuvad ristimistalitlused kohalikus täitevkomitees.⁶⁸

⁶⁸ EEKBKLA, Kirjavahetus 1948–1950. Haapsalus, 19.mai 1949.a. Armas v. Jaakus!

3.3 HOONETE VÕÕRANDAMINE

Kui võtta aluseks üldiselt tuntud tegevusmustrid, siis hoonete võõrandamise religioossetelt ühingutelt võib nõukogude ajal jagada kolmeks suuremaks kampaaniaks, mis toimusid aastatel 1945–1947, 1949–1952 ja 1959–1963. Hoonete võõrandamise eelduseks olid natsionaliseerimised ehk hoonete riigistamised. Natsionaliseerimine ei tähendanud veel seda, et hoone oleks võõrandatud, sest kogudus võis selles oma tegevust jätkata ja nii see paljudel juhtudel oligi. Ent juba nõukogude okupatsiooni algusest hakkas võim koguduste hooneid ka võõrandama. Sellega kaotasid kogudused õiguse neis oma teenimistööd jätkata. Kuna aga suure entusiasmi alanud riigistamise lainele tuli vahele Saksa okupatsioon, siis ei olnud nõukogude võimul piisavalt aega, et kohe natsionaliseerida kõiki hooneid, ja kas ajapuudusest või hooletusest jäid osad hooned ja ruumid natsionaliseerimata.

Üks suuremaid sellealaseid segadusi, mis vabakogudustega seostub, oli 1950. aastal metodistide Kopli tänava palvelaga seotud kaasus. Nimelt soovisid võimud palvela võõrandada ja sinna paigutada raadio-telegraafijaama. Hoone oli metodistidele äärmiselt oluline just selle tõttu, et nende suurim kooskäimise koht Veerenni tänaval, hävis sõja ajal pommitamise käigus täielikult ja Kopli tänava hoone oli jäänud nende ainukeseks koduks Tallinnas. Usuasjade volinik raporteeris rahvakomissaride nõukogu esimehele, et metodistidele oli pakutud sõja ajal kannatada saanud ja tühjalt seisvat Rootsi-Mihkli kirikut, kuid nad keeldusid sellisest vahetusest. Voliniku ettekandest selgub samuti, et olukord oli komplitseeritud, kuna Kopli tänava hoone oli jäänud mingil põhjusel riigil natsionaliseerimata. Juriidiliselt kuulus see endiselt metodistidele ja neid sealt lihtsalt välja tõsta ning hoonet maha lõhkuda oleks olnud seadusevastane. Küll aga nõustus volinik, et plaanitav raadiojaam sinna hoonesse oleks hea mõte, ent seda saanuks teostada ka ilma hoonet lammutamata.⁶⁹

Huvitava asjaoluna tuleb välja tuua, et juba 1945. aastal said metodistid ja luterlased omavahel kokkuleppele, et kuna suurem osa Rootsi-Mihkli kiriku koguduse liikmetest oli emigreerunud, siis võis kirik minna metodistide käsutusse. Siiski lükati see tollal võimude poolt tagasi, kuna metodistidel pidavat olema piisavalt ruumi ka oma Kopli tänava hoones.⁷⁰ Vaatamata kõigele eelnevale Kopli tänava hoone siiski võõrandati, sinna paigutati eelpool mainitud raadiojaam ja hoone lammutati lõplikult 1991. aastal. Lisaks sellele, et see juhtum

⁶⁹ RA ERA.R-1989.3.315, EMK Tallinna Metodisti Kogudus. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu Esimehele 15.08.1950.

⁷⁰ **Altnurme, Riho.** Eesti Evangeeliumi luteriusu kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2001, 124.

on juriidiliselt tähelepanuväärne, oli see märgiline ka metodistide enda jaoks, kuna koos hoone kaotamisega kadus neil Tallinnas järgmiseks mitmekümneks aastaks võimalus kasutada oma isiklike ruume.

Kui liikuda 1940. aastast alates mööda ajalist telge edasi, siis periood enne Saksa okupatsiooni on pisut segane ja ka arhiivimaterjalides olev info on vastakas. Osati võib käesoleva töö autori arvates asi olla selles, et kogudused olid ka ise raskustes kõigi uute terminite mõistmise ja mõtestamisega ning kohati tundub, et terminid nagu „võõrandamine“ ja „natsionaliseerimine“ on omavahel sassis ja seetõttu kasutatakse natsionaliseerimistest rääkides ka mõistet „võõrandamine“. Seda kohtab kõige sagedamini just kogudustesisestest kirjavahetustes ja protokollides. 1940. aastatest on küll teatud teateid ka faktilisest võõrandamistest, aga peamine rõhk läks riiklikel instantsidel uute reeglite ja seaduste kehtestamisele. Represseeriti inimesi ja hoonetega ei jõutud veel tegeleda. Selle perioodi võibolla üks kõige tähelepanuväärsemaid võõrandamisi ei puudutagi üldse hoonet, vaid krunti, millele oli plaan hoone rajada. Nimelt jäi Kohtla-Järve Saaroni baptistikogudus ilma täiesti legaalselt muretsatud krundist, kuhu oli olnud plaan rajada koguduse hoone.⁷¹ 1940. aastal konfiskeeriti⁷² võimude poolt ka metodistide Pärnus olnud ruum Riia maanteel.⁷³

Saksa okupatsiooni saabudes kogudustele nende hooned tagastati ehk denatsionaliseeriti. Ainukesed, kelle suhtes sakslased olid karmid, olid nelipühilased. Suleti terve rida nelipühilaste kogudusi, keda huvitaval moel julgeolekupolitsei aruande koostaja eksklikult evangeeliumi kristlasteks on pidanud. Antud sulgemised leidsid aset Oru, Riguldi, Noarootsi, Vormsi ja Karuse valdades. Sulgemised läksid võimude aruandluse järgi valutult, kuna antud kogudused olla sulgemisest oma Tallinna keskuse kaudu juba ette teadnud. Siiski hakkasid levima kuulujutud, et sarnane saatus sulgemiste näol tabab ka kõiki teisi vabakirikute kogudusi. Selliste kuulujuttude algatajaks peab aruanne eelpool mainitud suletud koguduste liikmeid.⁷⁴

Sõja ajal võeti hooneid erakorraliselt ka sõjaväe käsutusse. Need võõrandamised ei toimunud sõjale iseloomulikult mitte mingi korrapära ega seaduse järgi, vaid võimud

⁷¹ 20. sajandi palvemajad. Alusuuring, 309.

⁷² Siin võib olla väike segadus sõnaga „konfiskeerima“ Allikatest ei tule välja, et kas selle all oli mõeldud natsionaliseerimist või koguduselt ruumi ära võtmist ehk võõrandamist. Arvestades, et sellele ajajärgule ei jää väga palju otseseid võõrandamisi, siis võib tegu olla nõ terminiveaga või on tegemist tõesti erandiga toleaeegses praktikas ja ruum tõesti võõrandati metodistidelt.

⁷³ Eesti Metodisti Kirik 1907–2007, 69.

⁷⁴ Noormets, Tiit. Eesti julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv 2002, 357.

tegutsesid vajaduspõhiselt ja kasutasid ära tugevama õigust. Allpool vaatame pikemalt sõjategevuse tõttu võõrandatud vabakirikute sakraalhooneid puudutavaid juhtumeid.

Juba esimeses peatükis käsitletud metodistide Tartu hoone häving pommitamise tulemusena võis olla seotud just sellega, et hoonesse olid bolševikud paigutanud laskemoonalao. Loomulikult oli ka see hoone 1940. aastal natsionaliseeritud ja see muutis hoone võõrandamise lihtsamaks. Mitte küll otseselt sõjategevuse tõttu, vaid seoses olulise strateegilise asukohaga, võõrandati ja suleti 1940. aastal Paldiski baptistikogudus. Linna rajati sõjaväebaasi ja sellega seoses kuulutati kogu piirkond kinniseks.⁷⁵ Samuti 1940. aastal tuli Tallinnas baptistidel vabastada Allika tänava palvemaja koos eluruumide ja tänavaäärse elumajaga ning sinnagi paigutati sõjaväelased. Hiljem kasutati seda hoonet laona.⁷⁶ Enne sakslaste pealetungi olid baptistide Kehra palvemajas ennast sisse seadnud nõukogude sõdurid. Sakslaste pealetungi järgselt sai kogudus aga hoone tagasi.⁷⁷ Saksa okupatsiooni lõpuperioodil võeti Võru baptistide koguduselt samuti palvela ning ka sinna paigutati elama sõjaväelased.⁷⁸ Sakslaste moonalaoks kohandati Rakvere baptistide Karmeli kogudus.⁷⁹

Hoonetele võidi anda ka spetsiifilisemaid funktsioone. Näiteks Paide metodistide hoonet kasutati sõja ajal 2–3 nädalat sõjaväehaiglana. Legend räägib, et sõjaväelased saabusid hoonesse keset jumalateenistust ja käskisid kiriku otsekohe rahvast ja inventarist puhtaks teha, et see üle võtta. Pastor Eduard Hark olla aga näidanud ülesse äärmist kindlameelsust ja nõudis, et jumalateenistus võiks enne lõppeda, kuna oli aru saada, et suure tõenäosusega jääb see kohaliku metodistide koguduse viimaseks teenistuseks selles hoones.⁸⁰ Meditsiinilistel eesmärkidel leidis kasutust ka metodistide Haapsalu kirik, kuhu paigutati sõja ajal Tartust evakueeritud silmakliinik.⁸¹

1944. aastal jätkas taas saabunud Nõukogude okupatsioon sealt, kus tal oli eelnevalt pooleli jäänud. Nüüd asuti jõuliselt järgmise etapi juurde ja hakati ka hooneid kogudustelt võõrandama. Aruannete järgi võõrandati ja suleti aastatel 1945–1948 järgmised hilisemate EEKBKL-i liikmete palvemajad: Alavere (EK 23), Haapsalu priikogudus (P 23), Ungu (B 24), Ühtri (B 33), Lehtse „Betaania“ (N 84), Mustvee vene osakond (B 33), Küdema osakond

⁷⁵ Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist, 19.

⁷⁶ Tallinna Allika Baptistikogudus. URL: <https://www.allika.ee/kogudus/ajalugu/> (vaadatud 13.03.2022).

⁷⁷ Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist, 21.

⁷⁸ Võru Baptistikogudus. URL: <https://vorubaptisti.ee/ajalugu-2/> (vaadatud 13.03.2022)

⁷⁹ Karmeli Kogudus. URL: <https://karmel.ee/ajalugu/> (vaadatud 13.03.2022).

⁸⁰ Eesti Metodisti Kirik 1907–2007, 92–93.

⁸¹ *Ibid.*, 66.

(B 35), Pääsküla (EK 20), Pühalepa (N ?), Tallinna Kevade (B 147), Tartu Filosoofi (N 129), Tõreda (N 32), Vastseliina (EK 28), Tallinna Päikese (P 143)^{82 83}

Hiiumaa Ühtri koguduse ja tema ruumidega oli palju segadust. Ühtri külas tegutsenud Männamaa EEKBKL-i kogudus suleti, kuna kohalik külanõukogu oli huvitatud hoonest, et sinna rajada rahvamaja. Algselt oli kogudusi ja hooneid kaks, aga võimude surve kogudused liideti ja riigi kätte läks Männamaa koguduse hoone ning kogudusel tuli kolida Ühtri koguduse hoonesse. Vastutasuks hoonest loobumisele sai Ühtri palvelasse kokku kolinud koguduse nimeks Männamaa kogudus. Siis aga põles maha koguduse palvela lähedal asuv Ühtri rahvamaja ja võimud leidsid, et Männamaa kogudus võiks liituda paar kilomeetrit kaugemal asuva Ligema kogudusega. Nii jäeti koguduse hoonest ilma.⁸⁴

Mustvees asuv Peipsi kandi suurim vabakiriklik kogudus suleti 1946. aastal ja hoonesse tehti ühiselamu.⁸⁵ Mõnede teiste allikate järgi tehti Mustvee „Betaania“ koguduse hoonesse hoopis aga kino.⁸⁶ Mustvee EEKBKL-i „Betaania“ kogudus on üldse eriline kogudus, kuna läbi aegade on olude sunnil nende kasutuses olnud koguni neli kirikut või palvelat.⁸⁷ EEKBKL-i Pääsküla koguduse sulgemise teeb eriti küüniliseks see, et veel 1947. aastal anti neile teada küll hoone natsionaliseerimisest, aga samas lubati kogudusel hoonet edasi kasutada ning sõlmiti selleks ka vastav leping. Siiski juba samal aastal hoone võõrandati.⁸⁸

EEKBKL-i Tallinna Kevade tänava palvela sulgemine 1946. aastal näitab, kuidas kohati kohalike asjameeste aktiivsus ületas isegi riigi poolt ette antud käsud ja normid. Nimelt võttis tolleaegne usuasjade volinik Johannes Kivi sulgemise otsuse vastu ainuisikuliselt ja Moskvaga nõu pidamata. Peale palvela sulgemist sai Kivi aga Moskvast noomida, et igasugused sulgemisotsused tuleb siiski eelnevalt ikkagi läbi rääkida ning seal kinnitada ning päris isetegevusega usuasjade volinik tegeleda ei saa.⁸⁹ Volinik võttis noomitust igati tõsiselt ja kui hiljem järgmise suurema võõrandamise laine ajal toimusid sündmused Hiiumaal, kus kohalike võimude initsiatiivil tegeleti Kärdlas asuva baptistide

⁸² Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 96.

⁸³ Sulgudes olevad numbrid näitavad koguduse liikmete arvu sulgemise hetkel ja lühendite tähendused: EK–Evangeeliumi Kristlased; B–Baptistid; P–Priilased; N–Nelipühilased.

⁸⁴ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 114–115.

⁸⁵ *Ibid.*, 94.

⁸⁶ *Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest*, 40.

⁸⁷ *Ibid.*, 79.

⁸⁸ EEKBKLA, Pääsküla. Pääsküla usuühingule. 15.05.1947.

⁸⁹ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 94.

palvela võõrandamise ja sulgemisega, oli just Kivi see, kes kirjutas kohalikele võimudele kirja. Seal manitses ta kohalikku täitevkomiteed hoogu maha võtmast, kuna liiga agar palvelate võõrandamine võib viia vabakogudusliku töö põranda alla, mille tulemusena oleks religioosset tegevust raskem kontrollida. Selle asemel soovitas volinik kohalikel Hiiumaa võimudel pöörata tähelepanu religioonivastasele ennetustööle kui palvelate sulgemisele.⁹⁰ Sellest Kivi kirjast võib järeldada, et oma robustsuses oli võõrandamiste strateegia siiski mingil määral planeeritud ja kavandatud ning ideaalis prooviti järgida ka kindlat manuaali.

Tartus asunud Filosoofi tänava palvela on samuti hea näide riikliku religioonipoliitika elluviimisest, aga hoopis teise nurga alt. Nimelt oli 1945. aastal moodustatud EEKBKL loodud selleks, et koondada baptiste, priilasi, evangeeliumi kristlaseid ja nelipühilasi. Riigi poolt tuli korraldus, et kõik kogudused, kes keelduvad sellest ühinemisest, tuleb ilma pikema jututa sulgeda. Täpselt nii Filosoofi tänaval tegutsenud nelipühilastega läkski.⁹¹

Samuti toodi üheks sulgemiste ja ühendamiste põhjuseks see, et kuna erinevad konfessioonid on liidetud, siis kahel lähestikku asetseval ja samasse uskkonda kuulaval hoonel ei ole kommunaalolusid ja vajadusi arvestades mitte mingit mõtet ja mõistlikum oleks sellised kogudused samale pinnale paigutada. Nii läks 1946. aastal Tallinnas Kreutzwaldi tänaval asunud evangeeliumi kristlaste ja Haapsalu priilaste palvesaalidega. Sealsed kogudused liideti peale hoonete võõrandamist lähedal asuvate kogudustega.⁹²

Üldistatult võib väita, et esimese võõrandamise laine ajal tegelesid võimud ennekõike suurema pildi kokkupanemise ja uue seadusandluse juurutamisega. Ennekõike olid selle laine ajal kannatajateks väiksemad vabakogudused, kes ei suutnud kohaneda ega vastata riigi poolt seatud uuele regulatsioonile.

Kuigi järgmine nn ametlik võõrandamiste laine algas 1949. aastal, toimus ka kahe laine vahel aktiivne „märkamine“ ja võimaluste otsimine erinevate hoonete kohalike omavalitsuste bilanssi saamiseks. Heaks näiteks vastavasisulisest tegevusest, kus vaid otsiti põhjust, et mõnda kultushoonet võõrandada, oli Tartus toimunud aktsioon adventistide kiriku võõrandamiseks. See sai alguse 1948. aastal, kui esmakordselt kõlas soov Tartu Lille tänava hoone võõrandada. Pöördumise autorite sõnul *“elavat Tartus 60 000 inimest ja elamufondi hoonetest on sõja tõttu hävinud 53% elamupindadest. Lille tänava adventistide*

⁹⁰ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 104.

⁹¹ *Ibid.*, 95.

⁹² *Ibid.*, 93.

hoone sisuliselt samas seisab tühjana. Maist juulini olevat toimunud seal ainult kaks koosolekut. Koguduses olevat küll 360 liiget, aga koosolekutel käib neid ainult 50-70. Järelduseks on, et kas kogudus on liikmete osas laostunud või on liikmete arv fiktiivne. Kahe viimase kuu jooksul pole üldse mingit tegevust toimunud ja hoone on täiesti suletud olnud.” Tehakse ettepanek, et hoone tuleks kasutusele võtta kultuurhariduslikel eesmärkidel, kuna Tartus on 2000 inimest, kes osalevad aktiivselt 26 huviringi töös ja samuti on Tartus 84 isetegevuskollektiivi, kellel kõigil suur ruumipuudus. Kõigi muude pöördumisele allakirjutanutute seas on ka huvitava nimega “Tartu linna naiskomisjon”.⁹³ Vastavasisulise pöördumise usuaasjade volinikule tegi seejärel ka Tartu linna täitevkomitee, aga võõrandamist sellel hetkel ja selle konkreetse pöördumise pärast ei toimunud, kuid Lille tänava adventistide kirik hiljem siiski võõrandati. See leidis aset 1960. aastal ja sinna suunati tegutsema lasteaid.

Nagu öeldud, siis aastatel 1949–1952 toimus uus koguduste sulgemise laine. Kui varem oli sundühendamiste kaudu olnud löögi all just väiksemad kogudused, siis nüüd võeti ette ka suuremad. Riigi poolt vaadates nähti EEKBKL-i puhul ette, et igas linnas oleks soovituslikult vaid üks EEKBKL-i kogudus ja hoone.⁹⁴ 1949. aasta võõrandamiste laine algust iseloomustab hästi segadus Kärddlas, millest juba eelpool kaudselt juttu oli, kui volinik Kivi kohalike võime korrale kutsus ja liigse agaruse eest manitses. Nimelt läks Kärddlas Kabeli tänava baptisti palvela 1949. aastal täitevkomitee kätte ja kogudus pidi ühinema Käina maanteel tegutseva EEKBKL-i nelipühi taustaga kogudusega. Sellel ühinemisel oli otsustav see, et Kabeli tänava palvela oli suurem ja sobis paremini sinna kavandatavaks trükikojaks.⁹⁵ Selle kohta on arhiivis ka dokument, kuidas EEKBKL-i vanempresbüter justkui vabatahtlikult teeks ettepaneku, et kaks Kärddla kogudust ühendataks ja vabaks jäänud ruum antaks täitevkomitee käsutusse. Tema soovis siiski suurema ruumi jäämist kogudusele. See aga mõistagi ei teostunud, ent küllap oli see katse kehva olukorda EEKBKL-i jaoks soodsas suunas mõjutada.⁹⁶

Rääkides „vabatahtlikusest“, siis üldiselt eelistati, et kogudused ise esitaksid ettepanekud liitumiseks, mis juriidiliselt jätsid jälje nagu initsiatiiv oleks tulnud kogustelt endilt. Kärddla koguduse hoone võõrandamise protsess ise oli üsna segane ja täis pigem

⁹³ RA ERA.R-1989.3.503, SPA Tartu kogudus. Akt. 20.08.1948.

⁹⁴ Teekond teisenemas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 95.

⁹⁵ *Ibid.*, 103.

⁹⁶ EEKBKLA, Kirjavahetus 1948–1950. NSVL MN juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule, Eesti NSV-s. 06.04.1949.

kohaliku omavalitsuse poolseid põhjendusi, millega võõrandamist õigustati. Üheks põhjuseks toodi registreerimata inimeste sõnavõttud koguduses - ilmselt oma usu tunnistamine -, mis olid seaduse järgi keelatud ja seetõttu oli justkui rikutud palvela kasutamise lepingut. Kuigi protsess oli veel pooleli ja argumenteerimine alles käis, oli trükikojale „Hiiutrükk“ juba käsk antud masinad vanas asukohas lahti ühendada ja uutesse ruumidesse üle viia. EEKBKL küll üritas tõestada, et tegemist oli olnud täiesti korrektsete sõnavõttude ja korrektselt registreeritud jutlustajatega ning palus aega juurde, et segasesse loosse tooks selgitust usuasjade volinik. Kohalik täitevkomitee andis seepeale teada, et tegemist on kohaliku omavalitsuse probleemiga ja usuasjade volinik ei puutu antud juhul teemasse. Lõplik akt fikseeris võõrandamise ning palvela sulgemise põhjusena vaatamata korduvatele meeldetuletustele ja hoiatustele palvelas kokkulepitud korra rikkumise, ehk illegaalsed sõnavõttud. Koguduse juht palus vastavast otsusest ära kirja, aga seda talle ei antud. Seepeale keeldus koguduse juht alguses üle andmast hoone võtmeid, kuid pidi siiski lõpuks survele alluma ja ruumid kohalikele võimudele avama.⁹⁷ Nagu juba varem mainitud, pidi lõpuks sekkuma usuasjade volinik, aga siis juba hilja ja pigem oli tegemist tagantjärele tarkusega. Sellega ei olnud hoonete vastu suunatud rünnakud Hiiumaal lõppenud, sest võõrandada taheti ka Käina maanteel olev palvela, et sealsed niigi juba kokku pressitud usklikud suunata kohalikku luteri kirikusse. Kohaliku täitevkomitee esimees tegi ettepaneku võõrandatavasse palvelasse teha kas lasteaed või võimla. See palvela jäi siiski alles.⁹⁸

Juba 1949. aastal oli oma palvelast Havi tänaval pidanud loobuma Pärnu „Peeteli“ EEKBKL-i kogudus, kes koliti Henno tänavale. Havi tänava palvela kättesaamisega oli kohalikel võimudel eriti kiire ja nii ei oodatud ka ära vastavasisulist otsust Moskvast. Majja rajati lastesõim. Hiljem selgus, et hoone ei vasta siiski lasteasutusele esitatud nõuetele ja majas hakkasid 1952. aastal tegutsema klubi ja rahvamaja.⁹⁹ Palvemajade sulgemised ja koguduste omavaheline ühendamine moodustas 1949.-1952. aastatel osa stalinistlikust ateismikampaaniast. Kokku suleti EEKBKL-i andmetel nende viisteist palvemaja ja kusjuures kõik sulgemiste taotlused ei realiseerunud ning kahju oleks võinud olla veelgi suurem.¹⁰⁰

Suurimaks teise laine ühendamise ja samas ka võõrandamise aktsiooniks oli teise laine ajal toimunud erinevate EEKBKL-i koguduste ühendamine Oleviste koguduseks

⁹⁷ EEKBKL, Kirjavahetus 1948–1950 Ev.Bapt. Vanem Bresbüterile Eesti NSV-s.

⁹⁸ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 105.

⁹⁹ *Ibid.*, 106.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 105.

1950. aastal. Oleviste moodustamise tõttu suleti alljärgnevad EEKBKL-i kogudused, kes kõik kaotasid oma hooned: Immanueli (523), Eelimi (400), Allika (300), Saaroni (300), Karmeli (200), Siioni (24), Tallinna endine priikogudus (150), Iru „Betaania“ kogudus (20).¹⁰¹ See liitmine andis võimalusel „vabanenud“ palvelad riigistada ja võtta täitevkomiteele sobivasse kasutusse. Aktsiooni initsiaator ja peamine läbiviija oli usuasjade volinik Johannes Kivi, kes oli selle „saavutuse“ üle ka ise äärmiselt uhke. Kurb lugu oli seoses algselt Olevistega mitte liidetud Mähe baptistide palveruumiga, mis oli alles vahetult enne maailmasõja algust valminud. 1950. aastal hoone võõrandati ja koguduse liikmed ühinesid samuti Oleviste kogudusega.¹⁰²

Üsna suur sulgemise oht rippus 1950. aastal ka Tallinnas Kalamajas asuva ühe suurima EEKBKL-i koguduse - Kalju koguduse kohal. Siin sekkusid otsustavalt presbüterid Robert Võsu ja Johannes Lipstok, kes erinevate taktikaliste argumentidega suutsid hoone koguduse kasutusse jätta.¹⁰³ Kohalik täitevkomitee oli tegelikult omas ringis otsuse juba vastu võtnud, et Kalju palvela läheks üle Kalinini rajooni kultuurimajale ja oli tehtud ka juba ettepanek ENSV ministrite nõukogule suunata Kalju kogudus Oleviste ühendkoguduse liikmeks. Vastulauses esitas Kalju kogudus aga argumendid, et tegemist on Tallinna ühe vanema baptistikogudusega, mis oli ehitatud omade jõududega. Samuti olevat tegemist piirkonna ainukese suurema kirikuga, mis on kohalikele inimestele tähtis maamärk. Tuletati meelde ohtu, et kui selline kohalikule kogukonnale tähtis hoone võõrandada, siis võis see anda märku võimude religioonivastasusest ja see võis kohalikud inimesed meelestada riigivastaselt. Argumendina toodi välja ka see, et ruumidesse on registreeritud EEKBKL-i vene kogudus. Ja samuti jõuti huvitava üldlausele, et kiriku põrandapind (190 ruutmeetrit) on ühele korralikule rahvamajale niikuinii liiga väike.¹⁰⁴ Kokkuvõttes selline strateegia toimis ja Kalju palvela jäi võõrandamata.

Tõrvas võõrandati evangeeliumi kristlaste palvela 1950. aastal. Algselt oli küll olemas mingil kujul kokkulepe, et kogudus saab linnalt asendusruumid, aga seda siiski ei toimunud ja seetõttu jäi koguduslik elu ka 1951. aastast sisuliselt soiku.¹⁰⁵ Samuti võib hilisematest aruannetest aru saada, et kui üldiselt prooviti koguduselt saada vähemalt formaalne nõusolek hoone või ruumi võõrandamiseks, siis Tõrvas seda nõusolekut ei saadud

¹⁰¹ *Ibid.*, 100. Sulgudes koguduseliikmete arv.

¹⁰² Mähe kogudus. URL: <https://mbk.ee> (vaadatud 16.03.2022).

¹⁰³ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 93.

¹⁰⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1948–1950. Eesti NSV Ministrite Nõukogule. 20. novembril. 1945.

¹⁰⁵ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 107.

ja võõrandamine viidi läbi tuginedes otsestele ähvardustele, millele kohalik presbüter lõpuks alluma pidi.¹⁰⁶ Võimude poolt rajati võõrandatud hoonesse kultuurimaja.¹⁰⁷ Koguduse liikmetele lubati, et kui Tõrvasse valmib kino, siis palvela tagastatakse. Kino valmis aastal 1954, aga palvelat ei tagastatud.¹⁰⁸ Kummaline ja vastukäiv on ka see, et hilisemas suhtluses, kui hoonet prooviti tagasi saada, väitsid kohalikud võimud, et kuna kogudus loobus hoonest ise just kui vabatahtlikult, siis hoonet ei tagastata. Sel juhtumil peatume veel peatükis, mis räägib hooneid puudutavast suhtlusest riiklike institutsioonidega.

Üsna segane spekaakel arenes välja Paides, kus kohalik metodisti kogudus ja erinevad võimuinstantsid metodistide hoone pärast vägikaigast vedasid. 1951. aastal saatis Paide rajooni täitevkomitee esimees Tomberg usuasjade volinikule kirja, kus tõi välja, et Paide metodistide arv on vähenenud alla kahekümne ja valdav osa metodiste oli ühinenud Paides baptistidega. Seoses sellega palus ta volinikul registrist kustutada Paide metodistide usuühing ja samuti lõpetada ühepoolset üürileping seni metodistide poolt kasutatava maja suhtes Pärnu tänaval.¹⁰⁹ Varsti andiski Paide rajooni täitevkomitee teada, et metodistide hoone võetakse üle ja sinna paigutatakse koduloomuuseum. Maja võõrandamise põhjuseks toodi Paide metodistide koguduse liikmete arvu mitte vastamine nõuetele ja sellest tulenev koguduse sulgemine.¹¹⁰ Kogudus ja tema liikmed plaaniti üle viia Jõe tänavale, kus ees olid juba ootamas EEKBKL-i ja adventistide kogudused.

Paide metodisti jutlustaja Eduard Hark ei andnud alla ja alustas maja võõrandamise ja koguduse üleviimise vastu võitlust, tuues põhjuseks, et koguduse poolt on tehtud juba suuri kulutusi hoone remondiks. Selle peale saatis Paide täitevkomitee esimees Tomberg kirja usukultusasjade volinikule, milles väitis, et mingeid investeeringuid peale hädavajalike, mis ongi iga üürniku kohus, ei olevat hoone juures tehtud. Hark ajavat aga visalt sõrgu vastu ainult sellepärast, et võõrandatavas hoones asuvad ka tema enda eluruumid. Nendes eluruumides elavat tema hoole all ka kolm koolilast, kelle vanemad maksavad Harkile üüriraha ja seega olevat hoone näol otseselt tegemist Harki elatusallikaga. Samas möönis Tomberg, et Harkile pakutavad asendusruumid on madalama väärtusega kui

¹⁰⁶ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. ENSV Ministrite nõukogu juures asuva usukultusasjade volinikule. 02.02.1957.

¹⁰⁷ Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest, 65.

¹⁰⁸ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. ENSV Ministrite nõukogu juures asuva usukultusasjade volinikule. 02.02.1957 .

¹⁰⁹ RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus.NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s. 04.07.1951.

¹¹⁰ RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus. Otsus nr 236. 24.03.1952.

võõrandatavad, ent lükkas ümber väite, et metodistidele pakutav Jõe tänava maja vajaks suurt remonti. Tomberg väitis, et nii baptistid kui ka adventistid on seal hoones juba palju ära teinud. Tomberg mainis ka seda, et baptistid ja adventistid on Jõe tänava hoonesse kolinud ilma protesteerimiseta.¹¹¹

Seejärel alustasid metodistid aktiivset kampaaniat, et tõestada koguduse elujõulisust ning saatsid võimudele nimekirja, kus inimesed olid oma allkirjadega tõestanud enda koguduseliikme staatust. Rajooni täitevkomitee siiski enam neid allkirju ei arvestanud. Palvela kaitsele asus ka metodistide superintendent Martin Kuigre, kes saatis kirja usuasjade volinikule Johannes Kivile, kus tuletas tolele meelde, et tegelikult on õigused usukultuslikke hooneid ja kogudusi sulgeda ainult volinikul, mitte rajooni täitevkomiteel. Samuti esitas Kuigre väite, et rajooni täitevkomitee ootas sihilikult oma plaanidega seni, kuni Kuigre ise oli Eestist ära sõitnud, et osaleda rahukonverentsil.¹¹² Kivi vastas Kuigrele, et jutt järsku juurde ilmunud koguduse liikmetest tundub üsna väheusutav ja kahtles omakorda esitatud allkirjade õigsuses.¹¹³ Igatahes lõppes kogu see võitlus sellega, et metodistid suutsid oma palvela säilitada. Metodistid ise meenutavad, et selles „lahingus“ olid tähtsal kohal ja näitasid üles suurt otsustavust just koguduse naisliikmed ja kogu see võitlus tagakiusu vastu mõjus koguduse elujõulisusele hästi ja tõi kogudusse rahvast juurde.¹¹⁴

1950. aastal paigutati juba 1940. aastal natsionaliseeritud adventistide Telliskivi palvelasse raamatukogu. 1957. aastal kolis sinna Tallinna Kalinini rajooni kultuurimaja. Selle hoonega juhtunu on äärmiselt erandlik lugu, sest siis, kui 1990. aastate alguses hakati õigusvastaselt konfiskeeritud vara tagastama, leiti, et hoone õigusjärgsed omanikud on adventistid, kes peaksid selle hoone tagasi saama. Selle peale aktiveerus aga kohalik kogukond ja ka kultuurimaja töötajad, kes asusid vastukampaaniat tegema, et hoonesse jääks kultuurimaja.¹¹⁵ Kohalike elanike seas levisid kuulujutud, et adventistidel on plaan hoone tagasi saamise korral kohe välismaalastele maha müüa. Kogu protsess kulmineerus selle aja kohta paradoksaalse otsusega, et Vabariigi Valitsus otsustas lugeda hoone küll

¹¹¹ RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s sm. Kivile. 08.05.1951.

¹¹² RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s sm. Kivile. 01.06.1952.

¹¹³ RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus. Lgp Martin Kuigre 06.06.1952.

¹¹⁴ Eesti Metodisti Kirik 1907-2007, 93.

¹¹⁵ RA ERA.R-19-11.3, Usuasjade Talitus. Konsultatiivnõukogu protokollid kirikuvarade tagastamisest. Konsultatiivnõukogu istungi kirikuvarade tagastamise küsimustes protokoll. 04.04.1991.

õigusvastaselt võõrandatuks, aga samas otsustati see hoone lugeda nende ehitiste hulka, mida tema õigusjärgsele omanikule ei tagastata. Nii nagu Telliskivis asunud hoone, võõrandati adventistidelt 1960. aastal ka vastvalminud Kuressaare palvela. 1951. aasta EEKBKL-i aruannetest puuduvad Õngu Luidja, Hara ja Pamma kogudused, seega võib järeldada, et ka need kogudused olid oma töö lõpetanud ja hooned olid läinud võõrandamisele.¹¹⁶

Riikliku strateegiat üldisemalt iseloomustab hästi 1952. aastal usuasjade voliniku kiri Viljandi linna täitevkomiteele, kus juhitakse tähelepanu sellele, et suletud kirikutesse tuleks esmalt kaaluda kultuuriliste eesmärkidega asutuste paigutamist, kuna lihtsalt ladude või tehnoruumide sinna paigutamise korral võib see kohalikus elanikkonnas mitte vajaliku pahameelt tekitada.¹¹⁷ Sellest võib omakorda järeldada, et kuigi tihti tegutseti halastamatult ja ilma pikema diskussioonita, arvestati riiklikul tasandil siiski ka võimalike negatiivsete reaktsioonidega, mida sellised võõrandamised endaga kaasa võisid tuua ja selliseid eskalatsioone üritati ennetada. Oluline on aga mõista, et palvelate võõrandamine polnud ainult ruumipuuduse likvideerimiseks läbi viidud samm, vaid see oli osa represeerivast religioonipoliitikast, millega sooviti koguduste võrgustik kärpida miinimumini.

Üheks võõrandamise strateegia osaks oli palvelate maksustamine. Kuigi kogudused said riigilt palveruumid tasuta, võeti 1955. aastal vastu otsus, mille järgi maksustati lisaks palveruumidele endile ka kõiksugused sakraalhoonete abiruumid või ka niisama koguduse käsutuses olevad hooned, millele lisandus ka kõigi kasutuses olevate ruumide maks ja nende hoonete all oleva maa maks. Lisaks seati sisse ka kohustuslik kindlustusmaks. Mitmete objektide tarifyitseerimisi vaadati korduvalt üle ja samamoodi korrigeeriti ühepoolse otsusega ka hinnakirja. Tihti saabusid sellised maksuteated ja seal olevad summad kogudustele täieliku üllatusena ja see omakorda lõi olukorra, kus mõningate koguduste võlg riigi ees aina kasvas, mis omakorda lihtsustas riigil koguduste sulgemist ja hoonete võõrandamist.¹¹⁸

1964. aastal saadeti EEKBKL-i poolt usuasjade volinikule järelepärimine ja protest palvelate ümberhindamise asjus, mille tõttu tõusid palvelate maksumäärad neli kuni kolmteist korda. Viidati, et paljud palvelad olla hoopis amortiseerunud ja nende maksumäära tõstmine ei oleks õiglane. Samuti juhiti tähelepanu, et eriti jõudsalt on maksumäärasid

¹¹⁶ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 95.

¹¹⁷ RA ERA.R-1984.1.24, Usukulturasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr. 6. Viljandi linna TSN Täitevkomitee esimehele 04.12.1953.

¹¹⁸ **Rommel, Atko.** *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011, 147.

tõstetud palvelatel, kus on tehtud hinnalisem remont ja koputati võimude südametunnistusele, et selline maksupoliitika ei soosi tulevasi plaanitavaid remonttöid juba eos. Lahenduseks pakuti välja, et palvelaid ei võrdsustataks etendusi andvate hoonetega, kuna juba hoonete inventar olevat niivõrd palju erinev ja palvelad on võrreldes teiste selliste hoonetega kordades arhailisemad.¹¹⁹

Äramainimist väärrib ka asjaolu, et tihti arutati erinevatel suurematel ja väiksematel konfessioonisisestel koosolekutel probleemide üle, mis puudutasid just erinevate koguduste vähenevat liikmeskonda, kuna eksisteeris reaalne oht, et kui liikmeskond väheneb alla seaduses ettenähtud kahekümne liikme, ähvardab kogudust sulgemine ja hoonet võõrandamine. Sellele samale aspektile vihjas ka aktiivselt usuasjade volinik, tehes üsna pidevalt erinevaid järelepärimisi just koguduste liikmete ja nende legitiimsuse¹²⁰ kohta. Nagu eelnevalt käsitletud Paide metodistide juhtum näitab, oli tegemist täiesti reaalse ja akuutse probleemiga, mida pidi võimalusel ennetama.

1953. aastal jõudis võõrandamiste laine Pärnusse ja algas pikem protsess, mille keskmes olid just EEKBKL-i sealsed palvelad. 1. märtsil 1953. aastal ühendati Pärnus kolm kogudust (Pärnu I kogudus, Saalemi kogudus ja Peeteli kogudus) üheks koguduseks. Ühendatud kogudused omaale hoonet valida ei saanud. Saalemi koguduse hoonest sai spordisaal ja Peeteli koguduse ruumidesse oli juba varem rajatud lastesõim, mis hiljem muutus klubi-rahvamajaks. Kõigi koguduste liikmed suunati kokku hoonesse Henno tänaval.¹²¹ Võrreldes hoonega Henno tänaval, oli Saalemi koguduse hoone Oktoobri tänaval aga hoopis paremas seisus ja suurem ning tundus loogiline, et koondatud kogudused oleks just sinna suunatud. Usuasjade volinik Johannes Kivi tõi aga põhjuseks, et Oktoobri tänava palvela on arvestades seal käivat usklike arvu ebaproportsionaalselt suur ja asub kooli vahetus läheduses ja seetõttu võib avaldada kohalikele noortele halba mõju. Samuti oli voliniku argumendiks see, et palvela on niivõrd heas korras, et selle saaks võtta linna kasutusse ilma ümberehituseta. Toimus küll pikem diskussioon, kus viidates koguduste vabatahtlikule ühinemisele prooviti Oktoobri tänava palvelat päästa ja pakuti võimudele just Henno tänava palvelat, aga see ei läinud siiski läbi.¹²²

EEKBKL-i koosolekul, mis oli kokku kutsutud, et arutada edasisi tegevusplaane, jõuti järeldusele, et Henno tänava hoone on liituvate koguduste 337-le liikmele liiga kitsas

¹¹⁹ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945–1966. Usukultusasjade Nõukogu Volinikule ENSV MN juures 4.märtsil 1964.

¹²⁰ Kas inimesed, kes nimekirjas, olid ka tegelikult olemas, elasid õiges administratiivüksuses jne.

¹²¹ Pärnu Immaanueli Baptistikogudus. URL: <https://parnuimmaanuel.ee/ajalugu/> (vaadatud 19.03.2022).

¹²² Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 105-106.

ja otsustati pöörduda Pärnu oblasti (see oli lühike aeg, mil Eesti oli jagatud oblastiteks) täitevkomitee poole, et saada enda kasutusse juurdeehituse eesmärgil lisakrunt ja ehitusmaterjali. Ühinenud koguduse nimeks otsustati võtta Pärnu Immaanueli Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Usuühing.¹²³

Võitlus võõrandatud hoonete pärast Pärnus aga jätkus. 1953. aastal saadeti võimudele kiri, kus juhiti tähelepanu, et võõrandatud koguduse hoonet ei ole hakatud kasutama võimla eesmärkidel, vaid tühjast hoonest on öösiti olnud kosta hoopis lõbusat lõõtspillimängu ja tantsu. Juhiti tähelepanu, et sarnase tendentsi jätkumisel võib ka seda palvelat tabada võõrandatud Havi tänava hoone saatus, mis pidavat olema lagunenu ja rüüstatud. Samuti tuletati usuasjade volinikule meelde, et see palvela ei ole ehitatud kapitalistlike rahadega, vaid hoopis „lesknaiste veeringutega“¹²⁴ Usuasjade voliniku ja ka kohalike võimude survestamine jätkus ka järgnevatel aastatel peale Henno tänavale kolimist. Näiteks üritati usuasjade volinikule tõestada Oktoobri tänava palvela võõrandamise õigustühisust, kuna seoses sooviga saada omale Saalemi koguduse ruume kohalik täitevkomitee lihtsalt kustutas omavoliliselt koguduse registrist, millega seoses kadus ka koguduse õigus hoonele.¹²⁵ Erinevatel EEKBKL-i presbüterite koosolekutel tuli alata jutuks, milliseid skeeme ja strateegiaid kasutades loodeti Saalemi koguduse hoone tagasi saada.

1953. aasta oli keeruline ka metodistidele, kui oma aastaaruandes annab metodistide superintendent Martin Kuigre teada, et võimud näevad kurja vaeva, et ära võtta kirikuid ja ka likvideerida kogudusi Paides, Rakveres, Tapal, Raekülas ja Kingissepas.¹²⁶ Üheks võimalikuks võõrandamise strateegia näiteks on 1955. aastal Rakvere metodistidega juhtunu, kui esimesel jaanuaril 1955. aastal lõppes Rakvere metodistide kiriku kasutusüürileping. Juba nädala pärast olid kohaliku kommunaalameti ametnikud hoone ukse taga ja nõudsid selle üleandmist. Kogudus näitas üles südikust, keeldudes ruumide üleandmisest põhjusel, et nemad alluvad ainult usuasjade volinikule. Sellest anti ka volinikule teada, kes sekkus ja olukorra koguduse jaoks ka päästis.¹²⁷

¹²³ EEKBKLA, Pärnu Saalemi. Protokoll 03.02.1953.

¹²⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. Pärnus, 24 märtsil, 1953.

¹²⁵ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. Usukultusasjade Volinikule ENSV-S, Vanempresbüteri kaudu. 05.10.1955.

¹²⁶ Eesti Metodisti Kirik 1940–1980: vaatlusi olulisematele arengut mõjutanud protsessidele ja probleemidele, 26.

¹²⁷ RA ERA.R-1984.1.24, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr. 6. Pöördumine.

Abi kõrgemalt poolt tuli ka EEKBKL-i Lehtse kogudusele, kui 1955. aastal sooviti nende palvelat ära võtta ja sinna paigutada rahvamaja, aga väidetavalt sekkusid sellesse protsessi koguni Moskva ametivõimud ise ja ruum jäi võõrandamata ning Lehtse inimesed tantsusaalita.¹²⁸ Samamoodi sooviti Palade EEKBKL-i hoonet anda kohaliku koolimaja käsutusse, aga seegi plaan jäi teostamata.¹²⁹ Ka Suure-Jaani EEKBKL-i hoone taheti kasutusele võtta spordisaalina, aga selgus, et hoone konstruktsioonid ei ole selleks sobilikud.¹³⁰

1956. aastal soovis EEKBKL tagasi saada vahetult peale sõda neilt võõrandatud Antsla koguduse hoonet, kuhu vahepeal oli tegutsema suunatud kohalik kool. Antslas rajooni täitevkomitee keeldus aga hoonet tagastamast, tuues põhjuseks, et usuühingute käes oli Antslas juba kaks hoonet ja kool vajab konkreetseid ruume rohkem kui alla kahekümne liikmeline kogudus. Nelikümmend koolilast ja nende vajadused olid olulisemad kui kakskümmend koguduse liiget.¹³¹

Eriti räige ja küüniline oli võimude poolt Viljandis korraldatud aktsioon, mille keskmes oli EEKBKL-i kogudus, kelle hoone lammutamisel eelmises peatükis ka juba peatusime. Peale lammutamist anti kogudusele luba ehitada omale uus hoone Uku tänavale, mis oleks vormistatud mõne koguduse liikme nimele. Selline teade ja võimalus võeti igati rõõmuga vastu. Ehitus algas 1959. aastal ja hoone valmis juba aasta pärast. 1960. aasta juulis pidi ees seisma palvela pidulik avamine. Siis aga aktiveerus riik ja eriti küüniliselt käitudes võõrandas uue hoone. Põhjuseks toodi, et inimene, kelle nimele hoone ehitati, ei olnud ise ehitamise protsessis osalenud ja samuti oli kasutatud sellele inimesele mittekuuluvat raha. Vahetult enne hoones toimuma pidanud esimest jumalateenistust, tuligi käsk, mis selle keelas. Jumalateenistus siiski peeti, aga olevat toimunud istudes. Põhimõtteliselt oli tegu olukorraga, kus kohalik täitevkomitee laskis oma eluaseme fondi jaoks Viljandi EEKBKL-i liikmetel heas usus maja ehitada. Ei ole ühtegi põhjust arvata, et selline plaan poleks kohalikul rajoonikomiteel juba hoone ehitamiseks luba andes olnud. Peale hoone võõrandamist suunati kogudus samadesse ruumidesse Viljandi adventistidega.

Ka Viljandis ei kavatsetud jääda niisama käed rüpes ülekohut kannatama. Pastor Johannes Saard kirjutab oma mälestustes, kuidas ta käis isiklikult Moskvast volinik Tarassovi

¹²⁸ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. Kogudusevanemate aruanded tegevusest 1955. a.

¹²⁹ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 123.

¹³⁰ *Ibid.*, 98.

¹³¹ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. EKB üleliidulise Nõukogu Vanempresbüteri J. Lipstokile. 05.04.1957.

juures sellest ebaõiglusest ette kandmas. Kuuldes, et hoone tagasi saamine on võimatu, teatas Saard volinikule, et kui niimoodi inimõigusi rikutakse, tuleb käituda Lenini juhiste järgi ja minna pööranda alla. See omakorda kohutas sealseid asjamehi ja lubati aidata. Viljandisse naastes kutsuti Saard ja Allar Puu Viljandi täitevkomiteesse, kus neile tehti alustuseks kõva peapesu, et nad kohaliku tüli olid vabariigist välja viinud, siis aga öeldi, et Moskvast oli tulnud korraldus anda neile ükskõik missugune maja välja arvatud maja, mis neilt on võõrandatud. Viljandi EEKBKL-i kogudus keeldus pakkumisest, sest tagasi taheti saada just konkreetset hoonet, mis õigusjärgselt ka kogudusele oleks pidanud kuuluma.¹³² Lõpuks paigutas linnavõim Uku tänava hoonesse lasteaia ja see oli ka argumendiks, miks mitte hoonet tagastada, kuna kultushoone ja lasteasutus ei saavat samal pinnal tegutseda.¹³³

Esines ka omavoli, mis otseselt ei olnud ei riigi ega isegi kohaliku täitevkomitee alustatud, vaid seostus kohalike madala astme ametnikega. Ilmekaks näiteks on Massu EEKBKL-i koguduse ja tema hoone lugu. Kuna ruumide omanik, kus Massu kogudus tegutses, tunnistati kulakuks ja ruumid võeti koguduselt ära, siis kogudus liikus Kuke külla. Peale seda, kui endiste ruumide omanik vanglast vabanes, sai kogudus võimaluse naasta algsesse hoonesse ja sõlmiti ka asjakohane üürileping. Samas majas juhtus aga naabrina elama kohaliku kolhoosi „Võit“ esimees, kes teatas, et terve hoone kuulub nüüd kolhoosile ja mingeid palvekoosolekuid hoones pidada ei tohi. Samas puudus kolhoosi esimehel igasugune vastavasisuline dokument, aga see teda ei seganud ning ta tõstis omavoliliselt koguduse puldi, pingid ja Piibli tänavale.¹³⁴ Kogudus ei saanud abi ka usuasjade volinikult ja pidi liikuma uude ruumi, mis väidetavalt oli väga armetus seisukorras.¹³⁵

1959. aastal algas hoonete võõrandamise kolmas suur laine, mis kulmineerus 1963. aastal. Adventistidele oli see periood eriti keeruline, kuna 1960. aastal suleti Seitsmenda Päeva Adventistide Eesti Liit. 1961. aastal võeti neilt ära Paides asuv hoone.¹³⁶ Samas tuules võõrandati neilt ka uhke Lille tänava hoone Tartus ja sinna suunati lasteaed.¹³⁷ 1948. aastal toimunud esimesest ja ebaõnnestunud katsest hoone võõrandada oli juttu eespool. Tartu

¹³² EEKBKLA, Märkmeid Viljandi Evangeelsete Kristlaste Baptistide kogudusest läbi kolme aastakümne 1956–1986 Helle ja Johannes Saardi mälestustes.

¹³³ RA ERA.R-1989.1.57, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 56. Viljandi Evangeeliumi Kristlaste Baptistide Usuhingule 07.08.1961.

¹³⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule 14.03.1957.

¹³⁵ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkmed nr. 35, 13.10.1958.

¹³⁶ Viirsalu, Voldemar. *Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997*. Tartu: Seitsmenda Päeva Adventistide Liit 1997, 14.

¹³⁷ Seitsmenda Päeva Adventistide Tartu Kogudus. URL: <http://tartu.advent.ee/about/ajaloost/> (vaadatud 19.03.2022).

kogudus ise maandus Sõbra tänava õigeusu kiriku soklikorrusele, mida hakati jagama metodistidega. 1958. aastal oli õnnestunud adventistidel tollases Kingissepas ehitama hakata oma hoonet, mis valmis 1960. aastal. Hoone võõrandati juba 1963. aastal ja adventistid suunati ka seal kokku metodistidega.¹³⁸

Metodistid seevastu kaotasid Rakvere ja Tapa hoonete krundi ümber oleva maa, millest esimese puhul anti see linnarahvale peenramaadeks¹³⁹ ja teise puhul läks see kõrval oleva kooli keskkütte katlajama ehituse alla.¹⁴⁰

Kuna suurim EEKBKL-i kogudus Olevistes vajab pidevat remonti ja hoolt, oli selles osas ka pidev kirjavahetus riigivõimudega, kus EEKBKL palus abi ja toetust, viidates Oleviste kirikule kui ka äärmiselt tähtsale ajaloolisele objektile. Samuti oli koguduse arvates ebaõiglane, et nad ainult oma jõududega sellise suure hoone korrastamise ja remontimisega tegelema peavad. See ei jäänud karistamata, sest seda abi palumist proovis 1960. aastal ära kasutada Kalinini rajooni täitevkomitee esimees Selberg, kes oma kirjas usuasjade volinikule viitas Olevistet kasutava koguduse remondisuutmatusele ja kommunaalsele abitusele ning tegi ettepaneku hoone koguduselt võõrandada ja majja tuua muuseum.¹⁴¹ See katse aga jäi siiski ainult idee tasandile.

1962. aastal suleti Viru-Aruküla EEKBKL-i kogudus. Äramärkimist väärrib see just seetõttu, et hoone ülevõtmine viidi läbi üsna brutaalselt ning kui saabus akti täideviimise päev, siis sulgemise põhjuseid ei vaevunud isegi seletama ja sulgemist läbi viiva miilitsa poolt olla kasutatud koguni jõudu vaimuliku suhtes, et temalt kätte saada hoone võtmed.¹⁴²

1962. aastal kutsuti EEKBKL-i Kuijõe presbüter Jaan Kruusel Haapsalu linna täitevkomiteesse ja talle tehti teatavaks, et kogudus on suletud ning nõuti koguduse dokumente ja hoone võtmeid. Samas piirkonnas oli Massu kogudus, kes eelpool jutuks olnud kohaliku kolhoosi esimehe omavoli tõttu oli 1958. aastal sunnitud hoonet vahetama. Tolle juhtumi puhul päästis Kuijõega samast saatusest usuasjade voliniku hirm, et sellele võivad järgneda seaduslikud ja argumenteeritud kaebused ning tõsi oli see, et 50 kilomeetri raadiuses polnud ühtegi palvelat, kuhu usklikud edasi suunata.¹⁴³ Hilisematel aegadel juhiti

¹³⁸ Kuressaare Adventkogudus. URL: <http://kuressaare.advent.ee/index.php/ajalugu/> (vaadatud 19.03.2022).

¹³⁹ Uuspõld, Katrin. „Rakvere metodisti kogudus on saja aastane“ *Kuulutaja*. 13.08.2021. <http://www.kuulutaja.ee/rakvere-metodisti-kogudus-on-saja-aastane/> (vaadatud 07.03.2022).

¹⁴⁰ RA ERA.R-194.1, Usuasjade nõukogu. Kirjavahetus kirikutega. EMK repressseeritud või natsionaliseeritud varade loetelu.14.03.1990.

¹⁴¹ RA ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 47. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule 13.06.1960.

¹⁴² Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 117–118.

¹⁴³ *Ibid.*, 118.

EEKBKL-i juhtkonna poolt korduvalt usuasjade voliniku tähelepanu sellele, et Kuijõe palvela seisab kasutult, tühjalt ja laguneb, kuigi samas on piirkonnas piisavalt usklikke, kellel puudub kooskäimise võimalus.

Huvitavatest põhjustest, mida palvemaja võõrandamisel ettekäändena toodi, väärrib mainimist 1962. aastal Riguldi koguduse palvemaja ümber toimunud vägikaikavedu. Haapsalu täitevkomitee tõi palvemaja võõrandamise põhjendusena esile, et palvela olevat sihilikult rajatud piiritsooni ja võis esineda oht, et palvelat kasutatakse hoopis nõukogude vastaste andmete kogumiseks.¹⁴⁴

1963. aastal saabunud kulminatsiooni käigus suleti rekordarv kogudusi ja võõrandati nende kasutuses olnud vara. 1963. aastal suleti Hiiumaal EEKBKL-i Vilivalla kogudus liikmete vähesuse tõttu. Seda kogudust oli proovitud sulgeda juba 1949. aastal. Lõplik sulgemise initsiatiiv tuli aga kohaliku kolhoosi aktiivi poolt. Palvemaja muudeti klubiks.¹⁴⁵ Samuti prooviti 1962.–1963. aastatel sulgeda EEKBKL-i Vormsi, Rannamõisa, Lähtru ja Rakke kogudusi.¹⁴⁶ 1963. aastal algatati EEKBKL-i Suigu palvela sulgemine, mis oli õnnestunud ehitada tähelepanuväärselt keerulisel 1942. aastal, kui alles kestis sõda. Sulgemise ja võõrandamise põhjuseks toodi, et kogudusel on sektantlik mõju kohalikele inimestele ja eriti just noorsoole. Koguduse liikmeid ei lubatavat osaleda kohalikus kultuurielus ja ettevõtmistes. Kogudus pidavat osalema ka kohalikus poliitikaelus, mõjutades erinevaid valimisi ja hääletusi. Samuti viidati koguduse väiksusele ja väljaspool palvelat toimuvatele usulistele praktikatele, mis seaduse järgi olid keelatud. 1963. aastal kogudus suletigi ja hoone läks kolhoosi käsutusse. Alguses rajati sinna teraviljaladu ja hiljem ehitati see ümber korteriteks. Ehitusel olid kaasatud ka endised koguduse liikmeid, kes üritasid teha oma tööd nii, et kunagi kui võib-olla hoone tagastatakse, oleks taastamistööd võimalikult lihtsad. Hoone taastatigi palvelana 1988. aastal.¹⁴⁷

1964. aastast võõrandamised üldjoontes lõppesid. Ära tasuks vaid märkida ajutise pingelanguse ajal 1957. aastal ehitatud Valga EEKBKL-i palvemaja võõrandamine 1969. aastal, mille järel kogudus asus omale jälle uut hoonet rajama.¹⁴⁸ Järgmistel aastatel käib protokollidest läbi pidev pinge ja hirm teatud koguduste pärast, mida võib nende liikmeskonna vähenemise tõttu alla kriitilise piiri oodata võimude poolt sulgemine. Samuti

¹⁴⁴ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloos,, 119.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 119.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 123.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 120–121.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 121.

võib ka järgnevatel aastatel täheldada “tublide nõukogude kodanike” isetegevust, mis polnud otseselt riigi poolt initsieeritud, kuid kus riik oli osaline, kuna pidi (aga tihti ei tegelenud) tegelema inimeste omavoliga, mis olid suunatud vabakoguduste hoonete või ruumide pihta. Näiteks Pärispea kogudus oli kaotanud oma hoone sõja ajal ja enne Eestist emigreerumist andis oma maja kogudusele kasutada Johannes Lillepool. 1971. aastal muukis kodanik Ilmar Orgmets lahti hoone ukse ja asus sinna omavoliliselt elama, tõstes koguduse inventari välja. Väidetavalt olla olnud tegemist välismaale emigreerunud Lillepooli sugulasega, kelle enda maja oli maha põlenud ja tal ei olnud kuhugi mujale minna. Kogudus üritas Orgmetsaga läbirääkimisi pidada, aga need ebaõnnestusid. Lõpuks andis kohalik täitevkomitee Orgmetsale hoonesse ka sissekirjutuse ja kogudus kaotaski oma koosolekute ruumi. Põhjenduseks toodi, et hoone oli koguduse käsutuses ainult ajutiseks kasutamiseks.¹⁴⁹

Umbes sarnane lugu juhtus ka Kõrkvere metodistide kogudusega. 1959. aastal pöördusid nad usuasjade voliniku poole murega, et palvemajas asuvas korteris elab endine majahoidja Marta Prii, kes peale ametikohalt vallandamist keeldus korterit vabastamast, tuues põhjenduseks, et ta on seal elanud kümme aastat ja teda ei saa välja tõsta. Peale kõige kasutatavat Prii palvemaja krunti omavoliliselt aia- ja karjamaana. Lisaks eelnevale segavat kodanik Prii sihilikult ka jumalateenistusi, kuna kuulab jumalateenistuste ajal valjuhääldist raadiot ja grammofoni. Samuti nõuab ta oma korterisse sissepääsu läbi palvesaali ja on omavoliliselt palvesaalist omastanud või välja viinud koguduse inventari.¹⁵⁰ Kui protokolle lähemalt vaadata, võib leida, et seesama kodanik Prii oli 1948. aastal kinnitatud Kõrkvere metodisti koguduse jutlustaja kohale.¹⁵¹ Samuti ei ole juhuslik Marta Prii ja 1942. aastal Irkutski vangilaagris surnud ja märtriks kuulutatud ning Kõrkveres tegutsenud metodisti pastori Vassili Prii perenimede sarnasus, kuna tegemist oli abikaasadega. Kõige selle tõttu võib seda intsidenti Kõrkvere koguduse ja Marta Prii vahel pidada ennekõike kogudusesiseseks sassisuhete klaarimiseks, mille otsene põhjus jäi arhiiviallikate põhjal teadmata.

Tähelepanu juhtimist erinevatele väärtegadele ning puudujääkidele kohtab ka tähelepanelike linnakodanike või murelike seltsimeeste kirjades usuasjade volinikule või kohalikele võimuorganitele. Üheks markantsemaks selliseks näiteks on 1959. aastal siseministeeriumisse jõudnud murekiri, kus antakse teada, et Mere puisteel tegutsevas

¹⁴⁹ EEKBKLA, Kirjavahetus. NSVL MN juures asuva Usuasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s. 29.09.1975.

¹⁵⁰ AR ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 38. Avaldus. 11.07.1959.

¹⁵¹ RA ERA.R-1989.3.327, EMK Kõrkvere kogudus. Lgp. Usukultusasjade Volinik J.Kivi. 1948.

adventistide palvelas toimuvad jumalateenistuste ajal homoseksuaalsed aktid, mille tarvis on hoonesse ehitatud isegi basseini soojavee etteandmisega. Tuginedes sellele infole palutakse võimudel hoone ja kogudus sulgeda.¹⁵²

3.4 KOKKUVÕTE

Kokkuvõtlikult võib öelda, et vabakoguduste hoonete natsionaliseerimine ja võõrandamine kandsid endas kindlat eesmärki ja olid osa Nõukogude Liidu religioonivaenulikust poliitikast. Vastavalt Moskva ja kohalike võimude meelsusele ning selle muutumisele toimusid ka võõrandamised erinevate kampaaniatena, millel oli alati erinev raskuskese.

Kui üldiselt võib kampaania korras tehtud võõrandamised jagada kolme suuremasse lainesse, siis vähemal määral toimusid võõrandamised või sellealased katsed mingil kujul kogu aeg. Nõukogude Liidu seadusandlus oli välja töötatud nii, et vajadusel sai sellele hõlpsasti toetuda, et võõrandamised efektiivselt läbi viia. Nõuded, mille järgi kogudused pidid olema minimaalselt samas administratiivpiirkonnas elavad kahekümne liikmelised kogukonnad, igal kogudusel pidi olema registreeritud jutlustaja ja oma kindel palveruum, tegid vajadusel just väiksemate koguduste hoonete võõrandamise kergemaks. Samuti lihtsustas võõrandamist sellele eelnev hoonete natsionaliseerimine. Vastuvõetud nõuded ja seadused töötasidki kõige efektiivsemalt võõrandamiste esimene laine ajal, kui paljud kogudused, mis kriteeriumitele ei vastanud, pidid oma tegevuse lõpetama ja hoonest loobuma.

Teine võõrandamiste laine kandis endas eesmärki värvikirevat usumaastiku korrastada ja seetõttu lähtus võõrandamine soovist võimalikult palju kogudusi kokku suruda, et neid oleks kergem kontrollida. Arvatavasti sooviti koguduste ühendamise tekitada rohkem omavahelisi probleeme, mis ikka tekivad, kui erinevad kogukonnad jõuga liita.

Kolmanda laine märksõnaks võiks olla vajaduspõhisus, kuna siis võõrandati ennekõike hooneid ilma kindla ühise nimetajata. Pigem lähtuti kohalike omavalitsuste vajadustest. Et võõrandamiste näol oli tegemist võimude poolt läbi kaalutud strateegiaga, annab märku asjaolu, et riiklikus strateegias oli ette nähtud suuremate ühiskondlike eskalatsioonide vältimiseks lahendus, et võõrandatud hoonetesse tuleks paigutada kultuuri ja haridusasutused. Samuti jälgiti hoolega kohalike inimeste meelsust, sest taheti vältida

¹⁵² Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus, 79.

suuremaid konflikte ja asjatut ning segavat tähelepanu. Just hirm kogukonna reageeringu ees päästis nii mõnegi sakraalhoone.

Käesoleva peatüki põhjal ilmneb, et riiklik strateegia ei taotlenud kõigi hoonete jõhkrat ja kiiret rekvireerimist. Põhjuseks oli see, et kindlates hoonetes toimetavaid usklie oli kergem jälgida ja kontrollida. Palju kardeti seda, et kogudused asuvad tegutsema põranda all ja illegaalselt.

Kui kampaaniate käigus toimunud võõrandamiste initsiaatoriks oli keskvõim ja kogu tegevus toimus enam-vähem mingi kindla loogika alusel ning reeglina toetuti kehtestatud seadustele, siis kampaaniate vahepeal toimunud võõrandamised toimusid pigem kohaliku munitsipaalvõimu initsiatiivil. Need lähtusid rohkem kohalike otsustajate suvast ja olid tihti kaootilisemad, jõhkramad ja küünilisemad. Loogikat kohalike võimude teostatud aktsioonide puhul ei pea väga otsima, kuna lähtuti sellest, et lihtsalt mõnda hoonet oli vaja. Kohalike täitevkomiteede poolt alustatud võõrandamised olid ka kiiremad ja julmemad ning väga ei arvestatud riikliku strateegiaga, mille üks osa oli jälgida ka võimaliku kogukonna reageeringut ja võimalikke tekkivaid probleeme.

Tuli ette juhtumeid, kus usuasjade volinik pidi rajoonivõime korrale kutsuma ja nende võõrandamisalast entusiasmi jahutama. Ei olnud harvad ka korrad, kus kohalike ametimeeste ja riiklikku võimu esindava usuasjade voliniku omavahelised suhted läksid päris teravaks, nii et osapooled vahetasid teineteisega ründavaid ja sarkastilisi kirju.

Oluline on esile tuua, et kuigi repressioonid ja riiklik poliitika pitsitasid kõvasti, ei peljanud kogudused ja konfessioonid ka võimude aktsioonidele vastu hakkamast. Üldiselt järgnes igale suuremale võõrandamisele või ka lihtsalt sellealasele plaanile vabakoguduste vastukäik, mis tavaliselt väljendus arvukates protestikirjades nii kohalikele kui ka riiklikele võimuesindajatele. Ennast väljendati üsna vabalt ja voolavalt ning mitmelgi juhul leiutati kavalaid taktikalisi nõkse, miks võimud mingeid hooneid võõrandada ei tohiks. Nii mõnelgi korral päästsid sellised veretud ja argumenteeritud vastuhakud hoone või siis saadi omale asenduspind, mida alguses võimudel kavas kogudustele pakkuda ei olnud.

1980. aastate lõpul, kui hakkasid esimesed ettevalmistused õigusvastaselt võõrandatud varade tagastamiseks, raporteeris EEKBKL, et kogudustele tagastamata on senini Antsla, Kärkla, Narva-Jõesuu, Pärnus kahe (Saalem ja Peetel), Türi, Tõrva, Tallinnas kolme (Eelimi, Immanueli, Karmeli) ja Viljandi koguduste hooned.¹⁵³ Siinkohal võib välja tuua üsna “naljaka” fakti Narva-Jõesuu palvela tagastamise venimise kohta, kuna

¹⁵³ Kirjavahetus Usuasjade Nõukogu Volinikuga 1966–1991. Eesti Kultuuriministeeriumile. 09.08.1990.

tagastamisele kuuluvas majas resideerusid paralleelselt raamatukogu, miilits ja täitevkomitee ning tagastamisprotsessi ennast prooviti kohalike võimude poolt takistada nõudmisega, et EEKBKL peaksid tõestama, et hoone on kunagi nelipühilaste ehitatud.

Adventistide poolt leiavad 1989. aastal äramärkimist Tallinna Telliskivi tänava ja Tartu Lille tänava hooned, kui neilt võõrandatud ja senini tagastamata hooned.¹⁵⁴ Koos kirikuhoonete ja muude nende käsutuses olnud hoonetega sooviti 1992. aastal tagasi saada 12 ühikut kinnisvara.¹⁵⁵ Adventistide albumist, mis annab ülevaate, nende tegutsemisest Eestis 1897.–1997. aastatel selgub, et nad ise loevad okupatsioonide ajal endalt võõrandatuks Telliskivi palvelat, mis võõrandati 1950. aastal, Türi palvelat, mis võõrandati 1960. aastal, Paide palvelat, mis võõrandati 1961. aastal, Kuressaare palvelat, mis võõrandati 1961. aastal, Viljandi palvelat, mis võõrandati 1961. aastal ja Tartu palvelat, mis läks riigi kätte 1963. aastal.¹⁵⁶ Arvatavasti tuleneb kahe nimekirja erinevus sellest, et 1989. aastal esitatud nimekiri tõi ära ennekõike suurehitused ja hilisem nimekiri peatus lisaks ka neil hoonetel, mis otseselt kiriku mõõtu välja ei andnud.

Metodistid esitasid 1990. aastal usuasjade volinik Rein Ristlaanele alljärgneva nimekirja võõrandatud kinnisvarast: Tallinna II metodisti kirik, mis võõrandati 1950. aastal ja sinna paigutati raadiojaam; Rakvere metodisti kiriku krundist natsionaliseeriti peaaegu 2/3 maast koos hoonetega ja alles jäi ainult kirik koos krundiga; Tapa metodisti kiriku krundist võõrandati 1963. aastal osa krundist kooli keskkütte ehituse alla. Kuressaare metodisti koguduse kiriku juurest võõrandati kogu juurdeehitus (kaks korrust ja kuus tuba) ja samuti riigistati osa maast, millel kirik asus, Kuressaare-Pihtla maantee alla. Tartus Kalevi tänaval asunud ruum võeti 1949. aastal võimude poolt ära ettekäändega, et seda on vaja kooli ruumideks. Tegelikult anti see artell Kalevile. Tartus Tähtvere tänav 4 kuulus 3/4 osa neljakorruselisest hoonest hoolekande organisatsioonile Ühisabi ja 1/4 Tartu metodisti kogudusele. Hoone natsionaliseeriti ja võõrandati.¹⁵⁷ Lisaks andsid kõik konfessioonid sisse avaldused, et hüvitatud saaksid ka kõik teised hooned, mis olid koguduste omanduses, aga okupatsioonivõimude tegevuse tõttu hävisid või kannatada said.

¹⁵⁴ RA ERA.R-1989.3.501., Seitsmenda Päeva Eesti Adventistide Liit. Usuasjade Volinik ENSV-s. 13.12.1989.

¹⁵⁵ ESPALA, Eesti NSV Seitsmenda Päeva Adventistide koguduste konverentside protokollid 1969–1992. Protokoll. Seitsmenda Päeva Adventistide Eestimaal asuvate Usuühingute Peakooosolek. 28.–30.05.1992.

¹⁵⁶ Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997, 14.

¹⁵⁷ RA ERA.R-194.1, Usuasjade nõukogu. Kirjavahetus kirikutega. EMK represseeritud või natsionaliseeritud varade loetelu.14.03.1990.

IV. RIIKLIK POLIITIKA JA SUHTED ERINEVATE INSTITUTSIOONIDE VAHEL

Alljärgnevas peatükis keskendutakse riigi seadusruumi ja piirangute mõjule vabakirikute hoonetele. See on loogiliseks jätkuks hoonete natsionaliseerimisele ja mitmel pool Eestis ka võõrandamistele. Peatükk on jagatud viieks väiksemaks osaks, millest esimene annab ajateljel väga põgusa ja konteksti loova ülevaate riigi üldisest suhtumisest usulistesse ühendustesse, teine, kolmas ja neljas alapeatükk keskenduvad aga eri riiklike institutsioonide ja vabakoguduste vahelistele suhetele. Töö teemast lähtuvalt on fookus just hoonetega seotud suhtlusel. Lõpetuseks esitatakse kokkuvõte. Autor on üritanud iga iseloomuliku käitumismustri juurde leida ka otsese näite tegelikust praktikast, üritades kajastada nii EEKBKL-i, adventistide kui ka metodistide kogudustega seotud kaasusi.

4.1 RIIKLIK POLIITIKA SAKRAALHOONETE SUHTES

Nõukogude okupatsiooni algus Eestis 1940. aastal tähendas siinsetel aladel sarnaseid usuliste ühenduste ja nende liikmete vastaseid repressioone, nagu leidsid aset ka mujal Nõukogude Liidus. Nagu juba eelmises peatükis mainitud, on esimesest Nõukogude okupatsiooni aastast rääkides põhjus peatuda eelkõige õiguslikul tasandil, millega usuelu piirati, ja isikute vastastel repressioonidel. Rünnakud vabakoguduste sakraalhoonete pihta olid pigem harvad. Kaudselt andsid siiski löögi ja valmistasid pinnast tulevasteks hoonete võõrandamiseks ette ka inimeste vastu suunatud rünnakud, näiteks juuniküüditamine 1941. aastal, mille tulemusena jäi vaimulikke töötajaid ja koguduste hoidjaid vähemaks. Sellele järgnenud võõrandamiste lainete jooksul oli kogudustel seetõttu üha raskem vastata neile ette antud kriteeriumitele, mis olid pühakodade säilitamiseks vajalikud. Nõudmised ja eritarifitseerimised, mis juba esimese Nõukogude okupatsiooni aasta jooksul jõustati, löid olukorra, kus võõrandamised olid justkui juriidiliselt korrektsed ja peegeldasid pigem koguduste võimetust pidada üleval täisväärtuslikke usklike kogukondasid ja nende hooneid. Kuid nagu juba eelmisest peatükist oli nähai, siis mõningaid hoonete võõrandamisi vabakirikutelt esines ka juba esimese Nõukogude okupatsiooni aastal.

Sõja ajal jätkusid kõik keelud ja käsud. Oma kaudse jälje jätsid ka sõjast ajendatud põgenemine, mille käigus lahkusid kodumaalt mitmed vabakirikute juhid ja õpetajad ning seetõttu ei jäänud nii mõnessegi pühakotta enam töötajat, mis omakorda jättis sööti hoone enda. See valmistas probleeme ka sõja järel. Saabunud Saksa okupatsiooni suhtumine

kirikute tegevusse oli ebasõbralik, kuid siiski tunduvalt parem eelnenud esimese Nõukogude okupatsiooni omast, kui mitte arvestada siinsete juutide olukorda ja tagakiusamist.¹⁵⁸ Kirikutele ennistati nende varad, mis olid jõutud nõukogude võimude poolt natsionaliseerida. Uued võimud valisid taktika, mille järgi prooviti tagada usuühenduste poliitiline lojaalsus uue korra suhtes. Näilise olukorra leevendamise varjus oli aga peidus teadmine, et okupatsioonivõimudel oli õigus sulgeda mis tahes usuühing, kui see oleks ohustanud avalikku korda või julgeolekut.¹⁵⁹

Vabakirikutega seoses peegeldub võimude aruannetest arusaam, et Eestis tegutsevad vabakirikud ei omanud erilist võimu ega ambitsiooni, eriti kui võrrelda olukorda Saksamaaga, mis oli aruannete koostajatele põhiliseks võrdluspunktiks. Samuti ei esinenud aruandluse järgi Eestis vabakirikute poolt ohutatavat riigivastast tegevust. Kõige aktiivsema vabakirikliku organisatsioonina märgiti ära metodistid ja põhjusena toodi ära järeldus, et kadunud oli nende välistoetus ja sellest tulenevalt pidid nad ise rohkem tööd tegema ja nähtavad olema, et püsima jääda. Adventistide puhul nähti võimalikke tekkivaid probleeme vaid siis, kui kiriku liikmed jäävad jäigalt laupäeva kui puhkepäeva pidamise juurde. Samas märgiti ära, et teravdatud jälgimise all tuleks hoida neid vabakirikuid, kellel on sidemed Põhja-Ameerikaga ehk peaasjalikult Ameerika Ühendriikidega.¹⁶⁰ Arvatavasti on vabakirikute seotus Põhja-Ameerikaga aktiivse usuelu elamise kõrval põhjuseks, miks Saksa okupatsioonivõimud näitasid vabakirikute suhtes üles suuremat vastumeelsust kui näiteks luteri ja õigeusu kirikute puhul. Üheks selliseks oluliseks piiranguks just antud töö kontekstis oli keeld korraldada suuremaid rahvakogunemisi, palvetundide pidamise õigus oli vaid koguduse isiklikes palvemajades.¹⁶¹ Perioodi iseloomustades võib järeldada, et suurimaid materiaalseid kaotusi ja repressioone pidid Saksa okupatsiooni ajal vabakogudustest taluma nelipühilased, kuna nende tegevus keelustati 1942. aastal, ehkki vastav seadusandlus jõustus siiski 1944. aastal.¹⁶²

1944. aastal taas kehtestatud Nõukogude võim jätkas enam-vähem sealt, kuhu 1941. aastal oli pooleli jäädud. Nüüd aga hakkas okupatsioonivõim tähelepanu juhtima ka palvehoonetele ja kirikutele. Võtmeisikuks riigi ja religioossete ühenduste vahelises

¹⁵⁸ Riik ja kirikud 1940–1974, 17.

¹⁵⁹ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 102.

¹⁶⁰ Noormets, Tiit. *Eesti julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944*. Tallinn: Eesti riigiarhiiv 2002, 82–83.

¹⁶¹ Eesti usuelu 100 aastat, 103.

¹⁶² Plaat, Jaanus. *Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum 2003, 161.

suhtluses sai usuasjade volinik, kes erinevaid kontrolle teostas, seadusandlust juurutas ja ka koguduste ning hoonete sulgemisi initsieeris. Vastuvõetud seaduste täitmisega jäid esimese hooga kõige rohkem jänni just väiksemad kogudused ja seetõttu tabas esimene sulgemislaine paljusid maapiirkondades asuvaid vabakirikute väiksemaid kogudusi. Sellega võeti koguduselt ka nende hoone.

Nagu eelmises peatükis kirjeldatud, järgnes vahetult nõukogude võimu taaskoostamise järel teine hoonete võõrandamise laine aastatel 1949.–1952. Seda lainet iseloomustas riigipoolne soov kogudusi koondada ja liita, et usuline pilt ei oleks nii värvikirev. Kui eelmise laine ajal jäid hammasrataste vahele just väiksemad ja maapiirkondades resideeruvad kogudused, siis nüüd jõudis järjekord juba linnas olevate suuremate koguduste ning nende kasutuses olnud hooneteni. Oli mitmeid ühendamisi, näiteks EEKBKL-i Oleviste ühendkoguduse loomine. Samuti toimus mitmeid eri konfessioonide koondamisi samadesse ruumidesse, mille ilmekaks näiteks võiks olla metodistide ja adventistide kokkupanek Tallinna Mere puisteel asuvasse adventistide kirikusse. Kolmandat, aastatel 1959–1962 toimunud võõrandamiste lainet iseloomustab aga kohalike täitevvõimude esile astumine võõrandamiste algatajatena. Just sellest perioodist leiab palju kaebusi, mis on adresseeritud usuasjade volinikule ja kus kaevati kohalike täitevkomiteede poolt tehtud ülekohtu üle. Muidugi oli ka eelnevalt probleeme kohalike võimude ja nende aktiivsusega, aga just kuuekümnendatel tõusis nende tegevus eriti esiplaanile, kui lähtuda arhiividokumentides leitavast.

1963.–1964. aastast hakkas riiklik surve leevenema ja seetõttu kahanes ka võõrandamiste arv. Edasi võib hakata aina rohkem rääkima uute koguduste registreerimisest ja tasapisi ka ehitustegevuse hoogustumisest. Ent ei tohi unustada, et igasugune ehitustöö oli äärmiselt vaevaline ja riigi poolt kontrollitud ning reguleeritud. Aja möödudes näitas riiklik poliitika üha enam leebumise märke. Aina rohkem lubati riiklikult koguduste ehitustegevust ning omale kinnisvara muretsemist. Et aga jälgitakse seniseid seadusi ja juurdunud tavasid, tundsid kogudused alatasa muret, et nende hooned ja kogudused ise võivad olla sulgemise ohus, kui ei suudeta riigi seatud regulatsioone täita.

Kaheksakümnendate lõpus toimus riigi ja usuliste ühenduste esindajate vaheline diskussioon hoonete teemal juba tagastatavate varade kontekstis, ka suhted kohalike omavalitsustega olid nüüd üha enam konstruktiivsemad. Riik ja kohalikud omavalitsused küll kontrollisid ja vajadusel manitsesid, aga olid pigem heasoovlikult passiivsed ning kohati isegi toetavad ja nõuandvad. Selle tõestuseks olid üha sagedasemad kokkusaamised vabakirikute esindajate ja erinevate võimuesindajate vahel, kus õhkkond oli pigem sõbralik

ja koostööle suunatud. Tinglikult võiks töös käsitletava ajajärgu lõpetada 1991. aastal alanud riikliku omandireformiga, millega seoses oli kõigil vabakirikutel võimalik oma õigusvastaselt võõrandatud varad tagasi saada. Seda asusid vabakirikud kohe ka aktiivselt tegema. Selleks ajaks oli riigi religioonipoliitikagi muutuma hakanud ja senine jõupositsioonilt lähtuv suhtlus asendunud konstruktiivse partnerlusega.

4.2 HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS USUASJADE VOLINIKUGA

1943. aastal loodi Nõukogude Liidus usukultusasjade nõukogu, mille esindajatena asusid tööle kõigisse liiduvabariikidesse määratud volinikud. Kui algselt oli Vene Õigeusu Kirikul ja teistel konfessioonidel kaks eraldi tegutsevat volinikku, siis 1965. aastast ametkond ühendati ja üks volinik haldas kõiki oma tegevusraadiuse uskkondasid. Volinikul oli oma väike ametkond, kelle vahel olid tööülesanded jagatud.

Usuasjade volinik oli kõrgeim religioonialase riigivõimu teostaja Eestis. Loomulikult pidi tema omakorda aru andma Moskvast asuvale usuasjade nõukogule ja valdavalt oma kohalikud ettevõtmised ka seal kooskõlastama. Kuid teoreetiliselt käisid siiski kogu Eesti alal toimunud ettevõtmised, mis puudutasid riigi ja religiooni vahelisi suhteid, läbi mainitud voliniku. Voliniku tähtsaim ja igapäevasem roll oli kontroll siin tegutsevate konfessioonide tegevuse üle. Antud alapeatükis analüüsime usuasjade voliniku ja vabakirikute vahelisi kokkupuutepunkte, mis puudutasid vabakoguduste pühakodasid.

Kui rääkida võõrandamistest ja sulgemistest esimese võõrandamise laine ajal, siis oli just usuasjade volinik see võtmeisik, kes tegi väga palju koguduste sulgemisi ja hoonete võõrandamisi puudutavaid otsuseid. Selle tõttu kaotasid esimeses laines oma palvemajad just väiksemad kogudused, kes ei vastanud juriidilistele kriteeriumitele, mis olid kogudustele etteantud ja mida volinik kontrollis. Esimest lainet ja hoonete sulgemist riigipoolsete kriteeriumite mittetäitmise kohta võiks iseloomustada EEKBKL-i Siioni koguduse lugu Tallinnas, kui vaid protestide kartuses jäi kogudus sulgemata ja hoone võõrandamata, kuigi usuasjade volinik märkis, et seaduse järgi oleks olnud koguduse sulgemine igati õiguslik.¹⁶³

Teise võõrandamislaine puhul tasub meenutada juba eelmistes peatükkides jutuks olnud volinik Johannes Kivi suurimat „saavutust“ – Oleviste ühendkoguduse moodustamist ja liidetud koguduste palvemajade võõrandamist. Et tegemist oli voliniku poolt juba pikalt planeeritud ning hoolikalt läbi viidud aktsiooniga, seda tõestab ka 1948. aastal volinikule

¹⁶³ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 94.

saadetud aruanne küttekollete ja hoonete kubatuuri kohta Tallinna Allika, Eelimi, Immaanueli, Kalju, Karmeli, Saaroni, Siioni, Vene ja Tallinn-Nõmme koguduste palvemajades.¹⁶⁴ Teatavasti ühendati suur osa nimetatutest 1950. aastal Oleviste kogudusse ning nende hooned läksid võõrandamisele. Tasub ära märkida, et sageli olid avaldused, mis voliniku toimikusse ja lõpuks arhiivi jõudsid ning koguduste ühinemisi puudutasid, olid justkui koguduste enda initsiatiivil kirja pandud vabatahtlikud ühinemissoovid. Tegelikult oli kogudustele eelnevalt selgeks tehtud, et ise vastavasisulise ametliku palve esitamine on neile üleüldise jätkusuutlikkuse mõttes kõige mõistlikum. Seega fraas „*vabatahtlikult-sunniviisiliselt*“ sobiks selliseid liitumisavaldusi kõige paremini iseloomustama.

Kolmandas laines tegeleti pigem üksikute hoonete võõrandamisega ja selleaegsed sulgemised ei tulenenudki nii palju voliniku initsiatiivist ja tema poolt jälgitavast seadusandlusest, kuivõrd pigem kohaliku omavalitsuse vajadustest erinevate hoonete järele, mida sooviti vabakoguduste käest enda bilanssi saada.

1964. aastast on märgata usuasjade voliniku poolt välja saadetavate kontrollkirjade ja määruste vähenemist ning pigem tegeletakse üksikute juhtumitega eraldi. Siiski, rutiinne aruandluse esitamine volinikule seoses koguduse nimekirjadega ja muu sinna kuuluvaga kestis sisuliselt Nõukogude aja lõpuni. Veel 1989. aastal palus usuasjade volinik infot kirikuhoonete ja palvelate kohta, mis eesmärkidel ja mis alustel neid hetkel kasutatakse. Samuti paluti infot avariiliste hoonete kohta ja ka nende hoonete kohta, mis ei olnud hetkel usuühingu kasutuses ning mis eesmärkidel selliseid hooneid kasutati.¹⁶⁵ Viimast info küsimist võib küll võtta pigem ettevalmistumisena tulevaseks hoonete tagastamiseks nende õigusjärgsetele omanikele. Üheks viimaseks teatiseks töös käsitletud perioodil on usuasjade volinik Rein Ristlaane teade 1990. aastast, et kõik linna- ja maavalitsused on kohustatud kõik enda bilansis olevad kultushooned andma tagasi usuühingute bilanssi, mis olid vastavate usuühingute käsutuses kuupäeva seisuga 17.06.1940. Erand tehakse vaid nendele hoonetele, millest usuühingud vabatahtlikult loobuvad, kuna nad ei ole nende eest võimelised hoolitsema. Määrus puudutas ka kõigi hoonete sisustust.¹⁶⁶

Nagu mainitud, oli usuasjade voliniku üheks tähtsamaks ja töömahukamaks ülesandeks pidev jälgimine ja kontrollimine, mis kogudustes toimub. Riigi seatud nõuete mittetäitmine lõi soodsa juriidilise võimaluse ka hoonete võõrandamiseks. Iga-aastased

¹⁶⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945–1966. Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eestis. 12.08.1948.

¹⁶⁵ EEKBKLA, Kirjavahetus Usuasjade Nõukogu Volinikuga 1966–1991. Teatis. 05.12.1989.

¹⁶⁶ EEKBKLA, Kirjavahetus Usuasjade Nõukogu Volinikuga 1966–1991. Teatis 31.07.1990.

aruanded, mida kogudused volinikule saatsid, on täis statistikat, mida riik näha soovis ja millest sõltus iga koguduse ja ka hoone ellujäämine. Põhiliselt küll jälgiti, et kogudustel oleksid adekvaatsed liikmete nimekirjad ja et seal nimekirjas olevad inimesed ning nende elukohad ei oleks fiktiivsed. Liikmete nimekirjade mittevastavus oli üks esmaseid vahendeid, mida volinik kasutas koguduste sulgemiseks või sellega ähvardamiseks. Näiteks 1954. aastal juhis volinik tähelepanu, et EEKBKL-i Tallinna Vene, Rannamõisa, Harmi, Vanamõisa, Rummu, Kolga, Laiküla, Koeru ja Viru-Aruküla koguduste liikmete arv on langenud alla kahekümne.¹⁶⁷ Sellistesse teadeannetesse pidid kogudused äärmiselt tõsiselt suhtuma just Nõukogude okupatsiooni perioodi esimesel poolel, kuna üldiselt järgnes sellisele märguandele ka potentsiaalne aktsioon nimetatud koguduste sulgemiseks ja hoonete võõrandamiseks.

1954. aastal tellis volinik EEKBKL-i juhtorganitelt aruande, kus pidid kajastuma kogudused ja neile lähimad palvelad koos kilometraažiga. Aruandest pidid olema välja jäetud linnades asuvad kogudused ja kilometraaž pidi olema arvestatud mööda maanteid.¹⁶⁸ Neid kahte teadet arvestades võib järeldada, et volinikul oli laual plaan EEKBKL-i mõningate maakoguduste liitmiseks ja seetõttu ka hoonete võõrandamiseks.

Samuti oli voliniku ülesandeks vastu võtta ja menetleda konfessioonide avaldusi koguduste registreerimiseks. 1945. aastal saadab EEKBKL võimudele oma taotlused, et registreerida 33 kogudust ja 18 osakonda.¹⁶⁹ Ainult selline koguduste ametlik registreerimine võimaldas koguduse tööd jätkata ja säilitada ka ruum selle töö tegemiseks. Ruumide tõttu toimus ka koguduste enda poolt pidev avalduste saatmine ja nende põhjendamine volinikule, et kogudused saaksid ruume ja hooned oma kasutusse ja enamikul juhtudel lihtsalt jätkata tööd senisel pinnal. Vabakirikud pöörasid sellisele aruandlusele ja kirjavahetusele väga suurt tähelepanu. Järjepidevalt tegeleti kogukonna sees teemadega, milliseid aruandeid ja kuidas saata, et kogudused, hooned ja ruumid säiliks. Ohu tõttu kaotada kogudusi ja nende ruume üritasid vabakogudused leida eri viise, et võimalikult palju hooned säilitada, kuigi seal koos käivate liikmete arv ei pruukinud nõuetega vastavuses olla. Näiteks soovis EEKBKL 1945. aastal registreerida voliniku juures võimalikult palju

¹⁶⁷ EEKBKLA, kirjavahetus 1945-1966.EKB Vanempresbüterile. 10.september. 1954. a.

¹⁶⁸ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945-1966. NSVL MN juures asuva Usukultusasjade NÕUKOGU VOLINIKULE eesti NSV-s. 05.05.1954.

¹⁶⁹ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945. Usuasjade volinikule, Tallinnas 13.05.1945

erinevate koguduste osakondasid, kuna põhimõtteliselt oli ka koguduste osakondadele lubatud omada oma palveruumi.¹⁷⁰

Volinik pööras koguduste ruumidele ka eraldi tähelepanu. Näiteks 1946. aastal pidid kõik kogudused täitma ankeedid, kus muuhulgas tuli vastata järgmistele küsimustele: Kas kogudusel on oma koosoleku ruum ja mis materjalist on ruum tehtud, milline on istekohtade arv; kui koosolekuruum oli sõjas kannatada saanud, siis kas kogudus oleks selle võimeline taastama omal jõul; kas hetkel peetakse jumalateenistusi valitsuselt saadud, üüritud või erapinnal?¹⁷¹ Vajadusel saatis volinik ka individuaalseid vastavasisulisi järelepärimisi konfessioonide juhtorganitele: 1952. aastal soovis usuaşjade volinik näiteks saada ülevaate EEKBKL-i Härmi, Kolga, Kaiu ja Kuimetsa palvelate inventarist ja ruumide renti tõendavatest dokumentidest.¹⁷²

Voliniku initsiatiivil koostöös kohalik täitevvoimuga toimusid pidevad kontrollid, kas koguduste hooned ja ruumid vastavad erinevatele sanitaar- ja tuleohutusnõuetele. Näiteks võib tuua 1945. aastal tehtud ülevaatusakti koostamine metodistide Paide hoone kohta, milles anti teada: ”*et suure ruumi plekkahjul suitsutoru on läbi põlenud ja tuleks panna uus. Altari taguses ruumis olev ahi on tehtud plekktünnist ja ei vasta samuti nõuetele ja tuleb koheselt eemaldada või asendada. Hoone ventilatsioon on puudulik.*” Hoone olukord hinnati siiski rahuldavaks ja seal on lubati jätkata usukultusaşjade läbiviimist.¹⁷³ Sarnase 1945. aastal toimunud ülevaatus käigus Põltsamaal Kingissepa tänava adventistide hoones osutus samuti kõik korrektseks, aga huvitava nüansina mainiti ära, et palveruum on kahe ruumiga külgneva korteri inimestele läbikäidav, aga kuna need inimesed on osutunud nakkushaigustest vabaks, ei ole nende inimeste ruumist läbi käimine ohtlik.¹⁷⁴

Voliniku initsiatiivil toimusid peale sõda ka rutiinsed kontrollid hoonetes, et uurida, ega sinna ole jäänud sõjaajast peidetud relvasid või lõhkekehasid. Selliste kontrollide üle tunti kogudustes ka teatud muret ning pandi omavahelises suhtluses südamele, et kontroll tõesti midagi ei leiaks, kuna avastatavad mittesoovitavad leiud võivad saada saatuslikeks asjaoludeks, millele tuginedes võidakse kogudusi sulgema ja nende hooneid võõrandama hakata. Üks selline kontroll viidi läbi näiteks Pärnu EEKBKL-i Saalemi koguduses 1951. aastal, kusjuures läbiviijaks võis olla ka EEKBKL-i liige. Kontrolli käigus käidi kõik ruumid

¹⁷⁰ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945. Baptisti Kogudusele. (dokument pole dateeritud)

¹⁷¹ EEKBKLA, Kirjavahetus 1946–1947. Ankeetleht. Küsimused. (dokument pole dateeritud)

¹⁷² EEKBKLA, Kirjavahetus 1945–1966. vanem presbüteri kantselei juhatajale. 29. 03.1952 .a.

¹⁷³ RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus. Akt. 03.08.1945.

¹⁷⁴ RA ERA.R-1989.3.507, S.P.A Põltsamaa kogudus. Ülevaatus akt. 25.06.1945

jaapid üksipulki läbi ning kokkuvõtlikult läks paberitesse kirja: „*Midagi kahtlast ja lubamatut ei ole.*“¹⁷⁵

Väga suure osa voliniku tööst moodustas igapäevane suhtlus vabakirikutega. Tuleb siiski mainida, et vabakirikud olid Eestis ainult üks väike osa tema tööpõllust, kuna ikkagi suurem tähelepanu ja aeg läks suuremate konfessioonide peale, mille liikmeid oli rohkem ja ühiskondlik kandepind suurem. Valdav osa suhtlusest vähemalt vabakirikutega käis kirja teel ja füüsilisi kohtumisi enne Nõukogude võimu lõpuaastaid eriti ei toimunud. Siit-sealt võib välja lugeda, et kohtumised toimusid konfessioonide liidrite ja voliniku vahel. Remargi korras ja arhiivimaterjalidele toetudes võib täheldada, et eriti aktiivsed “kirjasõbrad” olid EEKBKL-i vanempresbüter Johannes Lipstok ja usuasjade volinik Johannes Kivi. Huvitava kokkusattumusena oli esimene neist tulevase Eesti Panga presidendi ja riigikogu liikme Andres Lipstoki ja teine tulevase filmitähe Eve Kivi isa. Tuntud järglasi on meie loos osalejatel teisigi, näiteks viimase usuasjade voliniku Rein Ristlaane tütar oli tuntud saatejuht Reet Oja.¹⁷⁶

Lisaks tavapärasele aruandlusele ja kantseliidile oli volinikul otsesuhtlus nii vabakirikute keskorganite kui ka kogudustega. Keskvoim ja ka kogudused eraldi käsitlesid volinikku kui esmast ja ka ainsat vahemeest nende ja riigi vahel ning saatsid ohtralt edasi ka omapoolseid pöördumisi, mis puudutasid suuremal või vähemal määral just koguduste käsutuses olevaid ruume. Valdav osa selliseid abipalveid, mille puhul olid teemaks hooned ja ruumid, puudutasid kohaliku täitevkomitee omavoli koguduste palvelate suhtes. Volinikule raporteeriti täitevkomiteede kohati absurdsetest sanktsioonidest ja nõuetest, millega vabakogudusi ahistati. Näiteks palus EEKBKL sekkuda volinikul täitevkomitee ja külanõukogu otsusesse mitte lubada avada Muhu koguduse palvelat, kuna avatavas ruumis ei oleval osalejatele piisavalt õhku (sätestatud oli neli kuupmeetrit inimese kohta). Etteantud nõuet peeti sihilikult otsitud ettekäändeks, et mitte anda hoonele kasutusluba. Teiste argumentide hulgas oli välja toodud ka fakt, et kogudus oli spetsiaalselt sellise hoone otsinud, mis asuks teistest kultuuri- ja koolitusasutustest piisavalt kaugel ja vastaks võimalikult palju kohaliku täitevkomitee nõuetele.¹⁷⁷

¹⁷⁵ EEKBKLA, Pärnu Saalemi. Akt. 25.10.1951.

¹⁷⁶ See on küll teemasse üsna vähe puutuv info, aga autori arvates siiski piisavalt huvitav teadmine, et seda võimalusel välja tuua.

¹⁷⁷ EEKBKLA, Kirjavahetus 1945–1966. NSVL MN juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule. (dokument pole dateeritud)

Samuti pöörduti tihti voliniku poole seoses sellega, et kohalik võim on ületanud oma volitusi, võõrandades või isegi lammutades erinevaid hooneid, nagu näiteks Viljandi ja Ruusmäe palvelad, millest ka eelnevates peatükkides juttu oli. Samamoodi väärrib kordamist juhtum, kus usuasjade volinik palus kohalikel võimudel Hiiumaal pisut hoogu maha võtta ja pigem keskenduda ennetustööle. Kuid nagu juba mainitud, käis suhtlus pigem kirjateel ja kui üldiselt jäi voliniku osaks ainult nentida fakti ja otseseks sekkumiseks, isegi kui ta oleks seda soovinud, oli tavaliselt juba hilja.

Volinik oli ka Pärnus toimunud segaduste keskmes, kui erinevad EEKBKL-i kogudused ühendati ja neilt võeti ära hoone, mis ühendkogudusele oleks tegelikult kõige paremini sobinud. Lisaks muudele etteheidetele ja juba kirjeldatud pretensioonidele kohaliku täitevkomitee suunas, tuletati volinikule EEKBKL-i poolt kirjavahetuses korduvalt meelde tema lubadust, et kui Pärnu baptistid ja evangeeliumi kristlased ühinevad vabatahtlikult, siis saavad nad paremini sobiva Oktoobri tänava palvela enda käsutusse jätta. Metodistide põhilised murekirjad volinikule peegeldavad nende ruumipuudust Tallinnas. 1957. aastal saatis metodistide superintendent Valdo Ojassoo kirja usukultusasjade volinikule Aleksander Veiderpassile ja taotles kogudusele Tallinnas tegutsemiseks ruume. Põhjenduseks tõi ta, et metodistide olukord on võrreldes teiste usuühingutega ENSV-s palju kehvem ja samuti ei olevat normaalne olukord, kus põhikirja järgi peaks metodistide kiriku asukoht olema Tallinnas, aga tegelikkuses ei ole neil seal ühtegi ruumi, samas kui kõikidel teistel usuorganisatsioonidel on pealinnas erinevaid ruume. 1950. aasta määrusega võõrandati nende kirik ja see anti Siseministeeriumi käsutusse ning metodistid paigutati kokku adventistidega Tallinnasse Mere puisteele. Senised palved saada oma isiklik hoone ei olnud andnud mingeid tulemusi, sestap palus Ojassoo tungivalt ruumid eraldada. Põhjenduseks toodi väide, et Mere puistee palvelaal suudab mahutada maksimaalselt 550 inimest, aga metodistide jumalateenistusi külastab 700-800 usklikku ja tegelik potentsiaal oli koguni 1500 usklikku ja nende perekonna liiget. See näib metodistide arvu arvestades siiski väikese liialdusena. Ojassoo tegi ettepaneku, et metodistidele sobiks Rataskaevu tänaval asuv Rootsi-Mihkli kirik, mis tol hetkel oli Spordi- ja Kehakultuuri Komitee kasutuses. Kuni asja arutatakse, seniks paluti ajutiselt, laupäevaste ja pühapäevaste jumalateenistuste tarbeks, enda käsutusse Tallinna Pühavaimu kirikut ruume Rataskaevu tänaval.¹⁷⁸

¹⁷⁸ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. NSVL MN juures asuvale Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s A.Veiderpassile 22.01.1957.

1959. aastal jõudis sama probleemiga seoses metodistidelt usuasjade voliniku lauale ettepanek, et kuuldavasti olevat suletud spordiühing Spartak, mis kasutas Pühavaimu kiriku ruume Rataskaevu tänaval. Uuriti, et äkki oleks nüüd võimalik anda ruumid metodistide käsutusse.¹⁷⁹ Hiljem kaasavad metodistid voliniku vaidlusesse adventistidega, kui volinikule kurdetakse, et adventistid ei eralda neile Mere puistee hoones piisavalt aega teenistusteks. 1960. aastast pärineb metodistide ja Ojassoo üsna ühepoolne kaebuste seeria usuasjade volinikule, mis puudutab Torgu kogudust ja selle hoone ametlikku registreerimist. Usuasjade volinikule saadeti metodistide superintendenti poolt kiri, mis teatas, et Torgu kohalik rajoonikomitee plaanivat Torgu koguduse sulgeda, kuna puuduvad ruumid. Nüüd aga olevat ruumid leitud ja kogudusel on ka üle kuuekümne aktiivse liikme. Palutakse arvestada asjaoluga, et Torgu ja Kuressaare vahel on viiskümmend kilomeetrit, nii et kui peaks tulema lauale idee, et Torgu ja Kuressaare kogudused võiks ühendada, siis seda teostada ei saa. Probleem olevat üleval olnud juba sõja lõpust, kuna teatavasti Torgu palvela sõja käigus hävis. Kogudus soovis sellele ruumiprobleemile lõpuks lahendust.¹⁸⁰ Mõned päevad hiljem kirjutab superintendent taas usukultusasjade volinikule, ja seekord on kiri üsna ahastavas stiilis, sest vahepeal on käidud rajoonikomiteest kogudust külastamas ja selle tegevus üleüldse lõpetatud. See olevat kogudusele toonud mustad ja tumedad jõulud. Superintendent viitab usuasjade voliniku varasemale lubadusele, et Torgu pärast ei tasuvat üldse muretseda. Anutakse veelkord kiiret lahendust ja võimalust avada oma palvela Torgus ning saada seoses sellega täieõigusliku koguduse õigused.¹⁸¹

Ka Jõgeva adventistid pöördusid usukultusasjade voliniku poole sisuliselt samasisulise murega. Kohapeal levivat kuuldused, et kohalik täitevkomitee plaanivat nende hoone võõrandada ja isegi otsus selleks olevat juba tehtud. Paluti abi või kuulduste ümber lükkamist.¹⁸² Samal ajal mainis adventistide vanempresbüter Eduard Murd 1969. aastal toimunud adventistide üldkoosolekul, mis toimus üle kahekümne viie aasta, et riigivalitsus on adventistide tegevusse suhtunud positiivselt ja tänu kohalikele täitevkomiteedele on adventistidel ka oma palvelad.¹⁸³ Sellesse avaldusse tuleb suhtuda kriitiliselt, kuna peale 25

¹⁷⁹ RA ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 38. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule ENSV-s sm. A.Veiderpassile 06.01.1959.

¹⁸⁰ EMKA, Metodisti kirik Eesti NSV-s. Torgu kogudus. Usukultusasjade Volinik Tallinnas A.Veiderpass. 12.12.1960.

¹⁸¹ EMKA, Metodisti kirik Eesti NSV-s. Torgu kogudus. Usukultusasjade Volinik Tallinnas A.Veiderpass. 27.12.1960.

¹⁸² RA ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 47. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule 14.02.1960.

¹⁸³ ESPALA, Eesti NSV Seitsmenda Päeva Adventistide koguduste konverentside protokollid 1969–1992. Protokoll. Seitsmenda Päeva Adventistide Eestimaal asuvate Usuühingute Peakooolek. 23.–24.06.1969.

aastat saadud luba pidada üldkoosolek, tingis ka selle, et oldi võimudele tänulikud võimaluse eest tööd jätkata. Samuti ei ole vähetähtis tõik, et nii mõnigi kord kirjutati sellised kokkuvõtted ja protokollid koosolekutest tagantjärele ja koopiad nendest tuli saata ka usuasjade volinikule. Kõike seda arvesse võttes, tuleks sellistesse kokkuvõtetesse suhtuda ettevaatlikkusega.

Volinikul tuli tegeleda ka üksikisikute pöördumistega, mis olid seotud ruumidega. Näiteks EEKBKL-i Aruküla presbüter Evald Kuus kurtis usuasjade volinikule seletuskirjas, et ta oli äärmiselt eesrindlik kolhoositöötaja koos ohtrate autasudega. Asjaolud aga muutusid, kui uueks kolhoosi esimeheks sai seltsimees Leida Leikop, kes praktiliselt kohe ametisse asudes tegi presbüterile ettepaneku palvemaja vabatahtlikuks üleandmiseks kolhoosi käsutusse. Kuna ta sai eitava vastuse, siis lubas esimees võõrandamise niikuinii teoks teha. Sestpeale hakati kõigis Evald Kuusi tegemistes vigu otsima ja talle hakati määrama võimatuid ülesandeid. See omakorda päädis hoiatuste, loodriks kuulutamise ja presbüteri kohalt eemaldamisega. Oma kirjas usuasjade volinikule, palus ta ennast presbüteri ametisse ennistada.¹⁸⁴

Paradoksaalsel moel tuleb välja, et ka usuasjade volinikul endal tuli maadelda mitmete probleemidega, mis lähtusid tema enda kommunaal- ja olmeprobleemidest. 1946. aastal avaldas volinik Kivi rahulolematust selle suhtes, et tal puuduvad isiklikud tööruumid ja tähtsad otsuseid tuleb vastu võtta ja läbi töötada isiklikul elamispinnal.¹⁸⁵

Samas oli juhtumeid, kus volinik tõesti üritas jõudumööda vabakirikute hooneid ja ruume puudutavaid probleeme lahendada. Näiteks proovis volinik Aleksander Veiderpass lahendada eelmainitud segadust palveruumi asjus Pärnus, kui andis EEKBKL-ile nõu pöörduda täitevkomiteesse ja taotleda omale ruumipuuduse tõttu võimalust saada lisakrunt, et seal teostada juurdeehitust. Samas teates lubab ta ka vajadusel oma abi.¹⁸⁶ 1955. aastal nõustus usuasjade volinik sellega, et Pärnus tuleks kogudusele hoone tagastada, aga samas nentis, et arvatavasti on see vähetõenäoline, kuna ühtegi sellist juhust pole eelnevalt olnud.¹⁸⁷ 1955. aastal nõustas volinik isiklikul kohtumisel EEKBKL-i vanempresbüterit, et lahendada Valgas olevaid ruumiprobleeme: oleks juriidiliselt mõistlikum taotleda hoone

¹⁸⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s. 28.05.1953.

¹⁸⁵ Eesti Evangeeliumi luteriusu kirik ja Nõukogude riik 1944–1949, 43.

¹⁸⁶ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkmed nr. 9, 02.03.1955.

¹⁸⁷ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkmed nr. 7, 02.09.1955.

laiendamist või taastamist, et vältida taotlust uue ehitamiseks.¹⁸⁸ Samuti võib välja lugeda volinik Veiderpassi poolset survet Valga kohalikule täitevkomiteele, et EEKBKL saaks asuda aadressil Uus 10 ümberehitustöödele.¹⁸⁹

Veel 1982. aastal saabus aga EEKBKL-i juhtkonnale volinikult nõue alla 20-liikmeliste koguduste ümberregistreerimiseks ja seetõttu olid osad kogudused kaotamas koguduse oma õigusi. Sama kümnendi teisel poolel, kui surve usuelule hakkas leevenema, oli voliniku ja vabakirikute peamiseks kokkupuutepunktiks erinevate lubade väljastamine, mis puudutasid hoonete, kruntide ostmisi või koguduste ümberregistreerimisi ühest hoonest teise. Volinik pidi kõik rahalised ja mitte rahalised kinnisvaratehingud omalt poolt kinnitama, aga selle kinnituse eelduseks oli, et kogudus oli saanud loa tehingu tegemiseks kohalikult täitevkomiteelt. Kaheksakümnendate aastate teises pooles keerlesid usuasjade voliniku ja vabakirikute kinnisvara puudutavad kokkupuuted ka ümber erinevate hoonete või ruumide tagastuste. Volinikule saadeti nimekirjasid hoonetest ja ruumidest, mis olid õigusvastaselt võõrandatud ja mille tagastamist riigilt eeldati. 1988. aastal käis EEKBKL-i presbüteri kogu esindus audientsil volinik Ristlaane juures ja kõige muu kõrval anti volinikule üle ka avaldus Kuressaare palvehoone rajamiseks. Usuasjade voliniku ametikoht likvideeritakse Eestis 1990. aastal.

4.3 HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS KOHALIKE VÕIMUDEGA

Kui usuasjade volinik oli kohaliku usuelu mõttes pigem kaugemalseisev inimene, kes tegeles ettekirjutuste ja aruandlusega ning ka suhtlus temaga toimus pigem kirja teel, siis kohalike võime esindavad ametnikud, ennekõike rajooni täitevkomitee töötajad, olid usklike jaoks osa igapäevaelust, kellega tahes tahtmatult varem või hiljem teed ristusid.

Kui rääkida hoonete võõrandamistest, siis usuasjade volinik töötas välja strateegia ja ka nimekirjad võõrandatavatest ruumidest, aga füüsiliselt viisid otsused täide ja võttis hooneid üle just kohalik munitsipaalvõim, vajadusel koostöös jõustruktuuridega. Üldiselt möödusid sellised võõrandamiste aktsioonid suhteliselt rahulikult, kuna vabakogudused ei julgenud usuasjade volinikult tulnud käsule vastu hakata. Samuti, nagu eelpool mainitud, olid väga paljud koguduste liitumised, mille tõttu ka hooned vabanesid, näilikult vabatahtlikud ja koguduste enda poolt algatatud. Teravaks läksid suhted tavaliselt kohaliku

¹⁸⁸ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkm nr. 4, 02.09.1955.

¹⁸⁹ RA ERA.R-1989,1.29 Usukulturasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr. 14. Valga Rajooni TSN Täitevkomitee esimehele. 03.09.1956.

täitevõimuga ja eriti siis, kui võõrandamise algatas just kohalik rajoonikomitee, kellel justkui tegelikult sellist võimu ainuisikuliselt selliseid otsuseid teha ei olnud. Samuti olid kohaliku võimu otsused nii mõnigi kord kaoatilised ja ei lähtunudki mitte mingist riiklikust kampaaniast. Pigem olid põhjuseks olmeprobleemid, mida kohalik täitevõim hoonete võõrandamisega lahendada püüdis.

Oma avarate ruumide tõttu olid vabakoguduste palveruumid kohalikele ja eriti just linnas asuvatele omavalitsusele eriti huvipakkuvad, kuna sinna sai paigutada lasteaedasil, kulutuurimajasid ja isegi spordisaale. Maapiirkondades asuvad hooned sobisid hästi ka ladudeks. Spekuleerida võiks, et kui ei oleks olnud usuasjade voliniku poolt antud soovitusliku nõuet, et võõrandatud sakraalhoonetesse tuleks paigutada kultuuri- või haridusasutus, kas oleks kohalik täitevkomitee võõrandatud pindasid teisiti kasutanud? Samuti olid palvelate juurde ehitatud elamispinnad ja korterid, mis algselt olid mõeldud kogudust teenivale personalile ja nende peredele, soovitud sihtmärgiks täitevkomiteedele sõjajärgses olukorras, kui valitses üleüldine puudus elamupindade osas.

Tihti ilmusid kohalikud võimud võõrandamise teatega vabakoguduse ukse taha ootamatult ja pahatihti oli tegu selleks ajaks, kui info usuasjade volinikuni jõudis, juba tehtud. Nii lammutati üsna kiirelt ja hoogtöö käigus metodistide Ruusmäe palvemaja, mille kohalikud võimud ilma ette teatamata küttepudeks vedasid. Sarnaseid näiteid on mitmeid ja mitmelgi neist on juba eelnevates peatükkides peatunud. Oma olemuselt on nad üsna sarnase käiguga: täitevkomitee otsustab, täitevkomitee ei selgita, täitevkomitee võõrandab või lammutab. Näiteks üritas kohalik täitevkomitee üsna omaalgatuslikult Elva EEKBKL-i koguduse Heidemanni tänava hoonet linnast välja Lagujale kolida.¹⁹⁰

Lisaks võõrandamisele teostasid kohalikud võimud ka igapäevast ja rutiinset kontrolli vabakoguduste palvehoonete üle, mis algselt lähtusid koguduste hoonete registreerimiseks paika pandud nõuetest ja põhinesid usuasjade volinikult saadud korraldustel. Hilisematel perioodidel olid kontrollid hoonetele lokaalsemad ja lähtusid kohalike võimude suvast. Kohalike võimude poolt läbi viidud sanitaar- ja ohutuskontrollid hoonetele andsid kohalikele täitevkomiteedele võimaluse vigade otsimiseks ja hoonete kinni panemiseks või ka näiteks mitte kõlblikuks kuulutamiseks. Paslikuks näiteks on Muhu EEKBKL-i kogudusega toimunu, kus kogudus ei saanud enda käsutusse ruumi, kuna kohalikes võimudes tärkas “mure” usklike tervise pärast ja potentsiaalne koguduse ruum kuulutati liiga väikseks ja õhuvaeseks. 1969. aastal jäi metodistidel avamata Palvere

¹⁹⁰ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 98.

osakond, kuna kohalik täitevkomitee tõi põhjenduseks vastuseisu arhitektuuri osakonnalt.¹⁹¹ Suureks probleemiks seoses kohalike võimudega oligi just uute hoonete kasutusse võtmine või ka omale muretsemine, kuna see nõudis lisaks usuasjade voliniku heakskiidule ka kohaliku täitevkomitee luba.

Samuti ei peljanud kohalikud täitevkomiteed ära ka sorimist koguduse rahakotis, kui asi puudutas hooneid. Nii sekkus Tallinna rajooni täitevkomitee adventistide plaani, et osta omale hoone. Nimelt hakkas kohalik võim tundma huvi nähtuse suhtes, kuidas saab üks kogudus, kellel tollase korra järgi ei võinud olla pangaarvet, üldse omale muretseda legaalsel teel hoone? Lähema kontrolli käigus selgus, et kogudusel oli sularaha 8000 rubla, selle olemasolu ning käitlemine tekitas just kohalikes võimudes mitmeid küsimusi koguduse seaduslikus tegevuses.¹⁹² Siinkohal tasub meenutada, et 1960. aastal tärganud plaan võõrandada hoone Oleviste EEKBKL-i koguduselt ja 1948. aasta idee saada Tartu linna käsutusse adventistide Lille tänava hoone, pärinesid just kohalike täitevkomiteede ajutrustilt. Üldiselt võibki vabakogudusete ja kohalike võimude suhteid, mis puudutasid hooneid, pidada kuni seitsmekümnendate aastateni pigem teravaks, kuna erinevate riiklike kampaaniate tõttu avanes ka kohalikel võimudel võimalus teostada nende varjus oma isiklikku plaani ja tegeleda vabakoguduste ahistamisega, muu hulga selleks, et hooned võõrandada. Koguduste vaatepunktist oli tegemist ääretult stressirohke perioodiga, kuna erinevalt usuasjade volinikust tegutsesid kohalikud võimud kiirelt, otsustavalt ja halastamatult ning vastutegevuseks või strateegia väljatöötamiseks jäi vähe aega või ei jäänud seda üldse.

Alates seitsmekümnendatest võib näha olukorra ja suhete normaliseerumist. Arvatavasti on tegu sellega, et erinevad kampaaniad olid juba oma töö teinud ja ka riigivõimu agressiivsus oli vähenenud. Ja mis kohalike omavalitsuste osas oli eriti tähtis, sõjajärgsed kommunaalprobleemid ja ruumipuudus olid linnades lahenemas ning vajadus saada enda käsutusse juba valmis hooneid oli vähenenud. Sellest perioodist võib leida kirjavahetust, kus kohalikud täitevkomiteed nõustuvad erinevate kruntide vabakoguduste kasutusse andmisega juba oluliselt lihtsamalt. Näiteks suure segaduse ja täitevkomitee poolse initsiatiiviga alanud EEKBKL-i ruumi võõrandamise juhtum Tõrvas, millest tuleb juttu järgmises peatükis, ja kus suhted läksid sassi kõigil asjasse segatud osapooltel, leidis 1970. aastal juba tunduvalt sõbralikumat käsitlemist. Kohalik võim annab nõusoleku müüa

¹⁹¹ EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. Eesti Metodisti Kiriku peakoosoleku protokoll 23. märtsil 1968.

¹⁹² RA ERA.R-1989.1.98, Toimik nr. 116 Tallinna Linna TSN Täitevkomitee sekretär sm. L. Tint. 09.12.1969.

Tõrva EEKBKL-i kogudusele vana maja, et sinna krundile rajada uus palvela. Kuna koguduselt oli võetud eelmine hoone ilma uusi ruume vastu andmata, siis soovitati suhelda isegi usuasjade volinikuga, et krunt saada tasuta. Kui see osutunud mittetehtavaks, siis anti nõu kogudusele hankida volinikult õigus maja ja krundi ostmiseks.¹⁹³ Samuti tuleb välja, et täitevkomitee aitas üsna konstruktiivselt kaasa samal perioodil EEKBKL-i Narvas toimunud krundiotsingutele, olles valmis isegi ühe hoone tasuta kogudusele lubama, et seal saaks teostada vajalikud ümberehitustööd.¹⁹⁴ Mõnikümmend aastat varem sellist konstruktiivset suhtlust ja koostööd märgata ei olnud või oli see siis harukordne.

Mida aeg edasi, seda julgemaks läksid ka kogudused ise suhtluses kohalike asjameestega ja järjest rohkem jõudis täitevkomiteede lauale kogudustelt pärit hooneid puudutavaid ettepanekuid. 1978. aastal saatis kohalik Kuressaare metodisti kogudus linna täitevkomiteele kirja, kus viitas, et koguduselt võõrandatud ja palvesaali küljes oleva korteri välisuks on likvideeritud ja sellega seoses on kadunud tuleohutuse tagamiseks nõutav teine väljapääs palvelast. Tehti ettepanek see korter elanikest vabastada ja liita taas palvesaaliga, et tekiks vajaminev teine väljapääs.¹⁹⁵ Selles ettepanekus ei olegi esmapilgul midagi erakordselt, aga tegelikult tuleb ära märkida, et aeg ja omavahelised suhted olid jõudnud juba sinnamaale, kus kogudused üsna otse hakkasid juhtima tähelepanu, et neilt võõrandatud ruumid võiks neile tagastada. Antud juhtumi korral kasutati enda kasuks ära tuleohutuseeskirju, mis just kohalikku omavalitsust kõnetama pidi.

Kaheksakümnendatel omavahelised suhted leebusid veelgi ja erinevatesse protokollidesse hakkasid tekkima sõnaühendid „heasoovlikud“, „sõbralikud suhted“ jne. Näiteks võib tuua EEKBKL-i, kes raporteerib 1988. aastal, et Kuressaare rajooni täitevkomitees peetud koosolekul suhtuti palvela ehitamise plaanidesse sõbralikult. Palvela ehitamiseks otsustati eraldada krunt. Kaalumise all on krunt Lenini ja 8. märtsi tänava nurgal.¹⁹⁶ Vahetult enne nõukogude võimu lõppu muutuvad suhted tihedaks ja näiteks 1989. aastal kutsutakse kõigi Tallinnas tegutsevate konfessioonide esindajad kohtuma kohaliku rajooni täitevkomitee sekretäri Andres Laureniga, kus käsitletakse ka kõigi koguduste probleeme just seoses hoonete ja ruumidega. Koosoleku meelsust iseloomustavad Lauren

¹⁹³ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 5, 20.03.1970.

¹⁹⁴ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 12, 05.11.1970.

¹⁹⁵ RA ERA.R-1989.3.326, Kuressaare (Kingissepa) kogudus. Kingissepa Linna RSN Täitevkomiteele. 14.09.1978.

¹⁹⁶ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 140, 11.04.1988.

sõnad pärast kõigi murede ja ettepanekute ära kuulamist: “*Te ei võtaks seda tõsiselt, kui ma annaks mingeid konkreetseid lubadusi, kuid võimaluste piires püüan aidata.*”¹⁹⁷

4.4 INSTANTSIDE OMAVAHELINE HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS

Kui eespool oleme vaadelnud vabakirikute ja riiklike instantside suhteid, siis skeenest terviklikuma pildi saamiseks tuleks vaadelda ka suhteid ja suhtlust, mis valitses usuasjade voliniku ja kohaliku täitevvõimu vahel. Järgnev alapeatükk käsitlebki usuasjade voliniku ja kohalike täitevkomiteede omavahelist suhtlust vabakoguduste hoonete teemal. Eriti väärrib see suhtluskanal välja toomist sellepärast, et oli juhtumeid, kus vabakogudused ise jäid suhtlusest kõrvale ja asjaajamine käis riigi ja kohalike institutsioonide vahel. Samuti on juhtumeid, kus usuasjade volinik peab tooma selgust kohalike võimude ja vabakoguduste omavahelistesse suhetesse, mis puudutasid hooneid või ruume. Näide, kus usuasjade volinik ja kohalik omavalitsus tegid koostööd ja suhtlesid omavahel vabakoguduste hoonete teemal on Türit ja on seotud sealse koguduse ja selle hoonega, mida soovisid avada metodistid. 1954. aastal palus usukultusasjade volinik Johannes Kivi Türi rajooni täitevkomiteel kontrollida nimekirjade ja elukohtade õigsust kodanikel, kes on avaldanud soovi Türi metodistide palvemaja Vilde tänav 12 avamiseks.¹⁹⁸

Türi täitevkomitee vastas volinikule, et nimekirjad on korrektsed ja nõuded allakirjutanutele on täidetud. Küll aga ei olda nõus palvemaja avamisega, kuna hoone, kus soovitakse palvela avada, ei ole veel välja ehitatud. Samuti ei vasta see ei sanitaar- ega tuleohutusnõuetele ja sellest jootvalt avalikult kooskäimise koha nõuetele.¹⁹⁹ Edasise uurimise käigus jõuti järeldustele, et maja kuulub Osvald Sulbile, kes soovis Türil eelnevalt avada EEKBKL-i palvelat ja kogudust. Sellele oli aga vastu EEKBKL-i presbüter Sulbi nelipühiliku tausta tõttu. Nüüd olla Sulbi liitunud metodistidega ja soovis palvela avada nendega koostöös. Usukultusasjade volinik jõudis järeldusele, et Sulbi soovib lihtsalt parandada oma isiklike elutingimusi, kasutades ära kohalikke usklikke ja nende ressursse. Samuti elab 22-st avaldusele allakirjutanust Türi linnas ainult 13. Usukultusasjade volinik

¹⁹⁷ RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. Kohtumisel tallinna Linna RSN TK sekretäri sm. A.Laureniga 15.novembril 1989.a. ülestõstetud probleemid. 17.11.1989.

¹⁹⁸ RA ERA.R-1989.3.320, EMK Türi metodistide avaldus palvemaja avamiseks. Türi Rajooni TSN Täitevkomitee esimehele. 27.02.1954.

¹⁹⁹ RA ERA.R-1989.3.320, EMK Türi metodistide avaldus palvemaja avamiseks. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva usukultusasjade Nõukogu volinikule eesti NSV-s. 01.03.1954.

avaldas oma seisukoha ka ministrite nõukogule, et avaldus tagasi lükata.²⁰⁰ Hoone jäigi avamata.

Näide pisut teistsugusest tonaalsusest omavahelises suhtluses on 1957. aastal Tõrvas toimunud segadus, kus usuasjade volinik nõudis kohalikult täitevkomiteelt aru sealse võõrandatud EEKBKL-i palvemaja kohta. Ta uuris, miks oli protsess läbi viidud ilma igasuguse aruandluse ja dokumentatsioonita. Koguduse versiooni järgi võeti palvesaal ära 1950. aastal ilma nõusolekuta ja allkirjadeta. Presbüter pidi nõustuma hoone loovutamisega ähvarduste tõttu. Lubati, et kui valmib kino, antakse palvemaja tagasi. Kino valmis 1954. aastal ja palvemaja ei kasutatud enam selleks, mille jaoks ta võõrandati. *„Kuna Tõrvas ei ole ühtegi teist palvemaja, siis oleks vaja hoone kiiremas korras tagasi saada. Antud hetkeks on hoone hävinemas. Köök ja kuurid on juba lõhutud ja sealt saadud materjal on minema veetud. Hoone katus laseb läbi. Puitosad mädanevad“.*

EEKBKL palus palvemaja kiiremas korras tagastada, et saaks alustada remondiga.²⁰¹ Rajoonikomitee omakorda väitis aga vastukaaluks usuasjade volinikule, et EEKBKL loovutas omal ajal hoone täiesti vabatahtlikult ning seepärast ei ole ka kohalikul võimul seda ka põhjust tagastada.²⁰² Segadus ja üksteise süüdistamine jõudis sinnamaani, et mingil hetkel rajooni täitevkomitee isegi tunnistas, et viga võis olla nendepoolne, aga kes otsuse eest vastutama oleks pidanud, seda ei suudetud omakeskis enam selgeks teha.²⁰³ Kuigi usuasjade volinik sekkus ja üritas sellesse loosse selgust tuua, jäid ruumid tagastamata ja alles 1970. aastal andis kohalik täitevkomitee loa kogudusele soetada omale uued.

Näiteid, kus usuasjade volinik suuremal või vähemal määral täitevkomiteede tegevusse sekkus, on töös läbi käinud teisigi. Näiteks Hiiumaal toimunu, kus volinik kohalike võime noomis liigse aktiivsuse eest palvelate sulgemisel. Samuti tuletas volinik seoses juba varem mainitud Viljandi juhtumiga kohalikele võimudele meelde, et riikliku strateegia järgi peaksid võõrandatud kultushoonetesse tulema kultuurile ja haridusele orienteeritud asutused, mitte laod või töökojad. Samamoodi sekkus volinik otsuavalt Tartus, kui kaks EEKBKL-i kogudust plaaniti viia õigeusu kirikusse, kus ees olid juba ootamas

²⁰⁰ RA ERA.R-1989.3.320, EMK Türi metodistide avaldus palvemaja avamiseks. ENSV Ministrite Nõukogu Aseesimehele sm. Greenile 15.03.1954.

²⁰¹ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. ENSV Ministrite nõukogu juures asuva usukultusasjade volinikule. 02.02.1957.

²⁰² RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. Usukultusasjade Volinikule Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. 04.03.1957.

²⁰³ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. Teated läbirääkimistest meie Juhtidega Tõrva rajoonis. 15.03.1957.

adventistid ja metodistid. Selline liitmine jäi ära just tänu sellele, et kohalikel omavalitsustel ei olnud head plaani, mida peale hakata kättesaadavate pindadega²⁰⁴

Kui rääkida tonaalsusest, siis usuasjade voliniku ja kohaliku täitevvõimu kirjavahetusest kumab läbi hoopis rohkem teravust ja isegi teatavat üksteisele ära panemist. Usuasjade voliniku ja koguduste kirjavahetusest seda tavaliselt ei leia. Arvatavasti on põhjuseks siin ka usuasjade voliniku üsna marginaalne positsioon riiklikus võimuhierarhias. Jääb mulje, et kohati oli usuasjade volinik kohalikele võimudele pigem segavaks faktoriks, kes “hea” plaani nässu võis keerata ja seepärast suhtuti temasse ka kui tüütusse ja irriteerivasse takistusse.

4.5 KOKKUVÕTE

Riigi vastu võetud seadused ja praktiseeritav igapäevane religioonipoliitika ei jätnud vabakogudustele just eriti palju ruumi hingamiseks. Käima oli lükatud suur ja halastamatu seaduslik masinavärk, mis pidi usulise elu võimalikult raskeks tegema. Hooned ja nendega seotud repressioonid olid riikliku religioonipoliitika üheks nurgakiviks. Vastuvõetud seadused pidid kogudustel oma hoone hoidmise võimalikult raskeks või kohati isegi võimatuks tegema. Vabakogudusi puudutas seadusandlus just selle tõttu eriti valusalt, et paljud väiksemad kogudused olid maal. Need kogudused jäid vastu võetud seaduste tõttu lihtsamini hammasrataste vahele ja läksid seetõttu riigi poolt likvideerimisele.

Erinevate koguduste ja ka konfessioonide koondamine samadesse ruumidesse kandis endas samuti riigi poolt sügavamat ideed rõhuda ruumikitsikusest ja erinevatest põhimõtetest tulenevatele erimeelsustele ja seeläbi tekkivatele tülidele, mis omakorda oleks pidanud viima koguduste iseenesliku likvideerimiseni. Kuid siiski ei näinud riiklik strateegia ette kõikide hoonete võõrandamisest, kuna kardeti, et sellisel juhul koondub usklik töö põranda alla. Sellepärast sobis riigile ka üsna hästi, kui kogudustel olid kasutada konkreetsed ja selgelt määratletud ruumid, kus oli neid kergem jälgida ja kontrollida. Koguduste hoonete ja seal toimuva üle toimus regulaarne kontroll, kus kogudused andsid väga detailselt usuasjade volinikule teada, mis hoonetes toimub ja kes seal toimetavad.

Usuasjade voliniku endaga olid hooneid puudutavad suhted vabakogudustel kahetised. Uue võimu saabudes oli just volinik see, kes kaalus ja kalkuleeris, millised hooned ja kogudused tuleb sulgeda ja seega oli just volinik ning tema otsused kõige suuremaks ohuks vabakirikute hoonetele. Aja möödudes, kui riiklik poliitika enam nii agressiivne

²⁰⁴ Teekond teisenevas ajas, 123.

polnud, sai volinikust rohkem kontrolliv institutsioon, kelle poole sai pöörduda ka nõu saamiseks ja mingitel juhtudel isegi abisaamiseks. Nõukogude aja lõpul sai volinikust tähtis partner just juriidilistes ja nõuandvates küsimustes.

Keerulisemad olid hoonetealased suhted aga kohaliku täitevvõimuga. Kohalikud rajoonikomiteed tegutsesid tihti iseseisvalt ja vastavalt isiklikele vajadustele ning sageli ei arvestanud ka seadustega. Oli juhtumeid, kus kohalikud võimud näitasid vabakirikute ja nende hoonete vastu tunduvalt väiksemat arusaamist ja empaatiat, kui kaugemal asuvad riiklikud instantsid. Esines isegi mitmeid kaasuseid, kus kogudused pidid usuasjade volinikult kaitset paluma kohalike võimude võõrandamiskatsetete eest. Sellest tulenevalt oli ka olukordi, kui usuasjade volinik kohaliku võimuga vabakirikute hoonete teemal konflikti läks. Võib isegi väita, et teatud juhtumitel oli vabakirikute perspektiivist vaadatuna usuasjade volinik teatud mõttes positiivne tegelane või vahemees, kes seisis koguduste ja kohalike täitevvõimude vahel.

Hilisemal perioodil, kui aina rohkem esines juhtumeid, kus kogudused muretsesid omale uusi ruume või hooneid, pidid kogudused siiski saama ühtviisi hästi läbi nii kohaliku täitevkomitee kui ka volinikuga, kuna uute ruumide ostmine või ehitamine pidi saama positiivse otsuse mõlemalt instantsilt. Nõukogude perioodi lõpuaastail valitses ühiskonnas niikuinii juba suur religioosne vabanemine ja religioon muutus üha populaarsemaks. Siis toimusid diskussioonid hoonete, nende rajamise ja tagastamise asjus.

V. KONFESSIOONIDE OMAVAHELISED HOONETEALASED KOKKUPUUTED JA SUHTED

Nagu eelmises peatükis riiklikku religioonipoliitikat iseloomustades sai mainitud, oli hoonete perspektiivist vaadates üheks taktikaks religioonivastases võitluses eri koguduste, sh eri konfessioonidesse kuuluvate koguduste paigutamine samale pinnale. Ühest küljest kandis see praktilist eesmärki võimalikult palju rahvast paigutada ökonoomselt, et vabanenud pinnad omakorda saaks võtta riiklikku bilanssi. Üheks eesmärgiks oli ka võimaliku kiilu löömine erinevate koguduste ja ka konfessioonide vahele, kuna riigi poolt loodeti erimeelsustele, mis tõusevad üles kogukondade segamisel. Järgnev peatükk proovibki iseloomustada vabakirikute omavahelisi suhteid just seoses ühiste ruumide kasutamisega. See on kohaliku tasandi perspektiiv, mida järgnevalt analüüsitakse. Samuti peatub peatükk ka juhtumitel, kui ristusid vabakoguduste ja traditsioonilisemate uskkondade teed.

5.1 ADVENTISTID JA METODISTID

Kui rääkida eri vabakirikute koostööst samal pinnal, siis on just adventistid ja metodistid need, keda omavahel kõige rohkem segati ja kokku paigutada üritati. Arvatavasti on selle põhjuseks see, et EEKBKL oli niivõrd palju suurem ja nende hoonete võrk laiem ning sellega seoses oli neil ka rohkem ruume, kuhu sama konfessiooni kogudusi paigutada. Kui eelmistest peatükkidest tuleb välja, et kohalike võimude ideaaliks oli olukord, et igas linnas oleks vaid üks konkreetse koguduse kooskäämise koht, siis tundub, et adventiste ja metodiste määratleti sarnastena ning seepärast tundus ka neid lihtne olevat kokku paigutada.

Tallinnas hävis maailmasõjas metodistide põhiline kooskäämise koht, milleks oli Veerenni tänava kirik. Seejärel koonduti Kopli tänava kirikusse, aga nagu eelmistest peatükkidest mäletame, otsustati ka see neilt võõrandada ja hoonesse paigutada raadiojaam. Peale hoone võõrandamist suunati metodistid adventistidega samale pinnale Mere puisteele, kus ühiseid ruume jagati viiskümmend aastat. Üldiselt läks kokkukolimine sõbralikult ja kaks kogudust jagasid ära päevad, kes ja millal oma jumalateenistusi peab. Seda puudutav leping fikseeriti ka kirjalikult.

Kuna aga mõlemad kogudused olid suured, läks siiski aja möödudes ruumiga siiski kitsaks. 1975. aastal saadavad metodistid adventistidele kirjaliku ettepaneku, et jumalateenistuste ajad Mere puistee hoones ei ole õiglaselt jagatud. Seetõttu tehakse

ettepanek metodistidele eraldada senise kahe nädalapäeva asemel kolm.²⁰⁵ Adventistidelt tuleb üsna konkreetne ja eitav vastus, mida põhjendatakse 1950. aastal sõlmitud lepinguga ja selles kokkulepitud punktidega. Metodistid jätkavad aga tingimist ja panevad kahtluse alla kaua aega tagasi sõlmitud lepingu õiguspärasuse. Adventistidelt palutakse enda käsutusse hoopis tervet pühapäevast päeva.²⁰⁶ Vastuseks saadakse jälle konkreetne keeldumine. Adventistid juhivad ka tähelepanu kokkuleppele, et metodistide kolimine Mere puisteele ja sellega seonduv adventistide külalislahkus sai üldse võimalikuks seoses sellega, et adventistidele lubati, et nende teenistuste arvus ja rutiinis ei muutu mitte midagi.²⁰⁷

Vaidlus jõuab metodistide kaudu ka usuasjade voliniku lauale. Kuna sellega dateeritud omavaheline kirjavahetus lõpeb, siis võib järeldada, et nähtavasti saadi probleem lahendatud - kas voliniku abiga või mitte, dokumentidest ei selgu - ja mahuti üheskoos ikkagi ühte hoonesse ka edaspidiselt, kuni metodistide päris oma hoone ehitamiseni Tallinnas Narva maanteel 2000. aastal. Päris nõukogude korra lõpupoole mainitakse adventistide poolt kohtumisel linnavõimudega, et Mere puistee on liigselt üle koormatud ja tekkinud olukorras oleks mõistlik rajada veel üks adventistide palvela ruumikitsikuse vähendamiseks.²⁰⁸

Metodistidelt pärineb veel üks nutikas ruume puudutav lahendus Mere puistee kirikuga seoses. Viiekümnendatel, kui kogudusega liitus järjest palju vene keelt kõnelevaid inimesi, tuli hakata jumalateenistusi tõlkima. Tõlget vene keelde tehti sünkroonis otse kiriku pingist ja paralleelselt jutlustajaga, et midagi kaotsi ei läheks. Kuna aga vene usklikte arv suurenes jõudsalt ja tuli hakata rääkima järjest kõvema häälega, hakkas see jumalateenistusi segama. Lahenduseks oli see, et venekeelsed usklikud paigutati kõrval olevasse väiksemasse ruumi, mille uks oli praakil. Uksel seisis tõlk, kes tegi paralleelset tõlget ja vene usklikud käisid ukse vahelt ise kordamööda vaatamas, mis suures saalis toimub. Hiljem lahendati see probleem juba venekeelsete jumalateenistustega.²⁰⁹

²⁰⁵ RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. Adventistide Usuühingu ENSV-s vanem-presbüterile V.Kärmas. 27.02.1975.

²⁰⁶ RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. S.P. Adventistide koguduste vanempresbüterile V.Kärmas. 13.03.1975.

²⁰⁷ RA ERA.R-1989.3.501, Seitsmenda Päeva Eesti Adventistide Liit. Metodisti Kiriku ENSV-s Superintendent H.Oengo. 16.03.1975.

²⁰⁸ RA ERA.R-1989.3.501, Seitsmenda Päeva Eesti Adventistide Liit. Kohtumisel Tallinna Linna RSN TK sekretäri sm. A.laureniga 15.novembril 1989.a. ülestõstetud probleemid.

²⁰⁹ **Fjodorova, Maria.** Eesti Metodisti kiriku Tallinna vene koguduse ja selle mõjul rajatud koguduste ajalugu. Diplomitöö. Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar 2010, 9.

Pärnus saadeti metodistid 1947. aastal samuti sundasumisele adventistide juurde Karja tänavale. Adventistide hoone oli küll natsionaliseeritud, aga oli jäetud koguduse kasutusse. Võimud olevat lähenenud Pärnu adventistidele pakkumisega, kas need soostuksid võtma metodistid enda juurde allüürnikuks. Eitava vastuse korral lubasid võimud metodistide tegevuse Pärnus üleüldse lõpetada. Adventistid nõustusid ja koos kasutati ühiseid ruume sõbralikult kuni 1995. aastani, kui Pärnusse valmis metodistide uus hoone, Agape keskus.²¹⁰

On ka näiteid sellest, kuidas adventistid asusid metodistide juurde. 1986. aastal valmis Narvas uus metodistide kirik. Metodistide poole pöördusid juba hoone ehitamise järgus ka adventistid, kes soovisid samuti avatavasse hoonesse ruume. Arvestades eelnevat ühist ajalugu ja head läbisaamist ühistel pindadel, tulid metodistid adventistide palvele vastu.²¹¹ Et koostöö oleks võimalikult viljakas, arutatakse läbi hoone kasutamispõhimõtted. Kogu hoonesse vajamineva inventari kulutused tehakse pooleks, mõlemale kogudusele paigaldatakse eraldi voolumõõtjad. Samuti jagatakse pooleks küttekulud ning igapäevase hoone korrashoiu eest hakkasid hoolitsema metodistide koguduse naisliikmed.²¹²

Samas kirikuhoones tuli metodistidel 1980. aastate lõpus lahendada ruumide jagamisega seotud probleeme. Perestroika aegse usulise vabanemise tuules jõudsid Narva uuema aja religioossed “moevoolud”. Nimelt said võimaluse 1980. aastate lõpus kirikut kasutama hakata vastloodud ja tollel ajal üha populaarsust võitnud Elu Sõna kogudus. 1990. aastal informeerib superintendent Olavi Pärnmets Eesti Metodisti Kirikuvalitsust, et Elu Sõna rühmitus, kes nimetab ennast Jeesuse Kirikuks, on anekteerinud täielikult Narva kiriku ja ignoreerib täielikult tegeliku koguduse vanemat ja tema ettekirjutusi.²¹³ Elu Sõna koguduse tegutsemine Narva metodistide kirikus olevat ohtlik juba ka hoonetele endale, kuna jumalateenistustel toimuv pidev hüppamine ohustavat kiriku laudpõrandat.²¹⁴

Pärast metodistide kiriku hävimist Tartu pommitamise käigus paigutatakse Tartu metodistide Püha Luuka kogudus Kalevi tänava ruumidesse. 1949. aastal võõrandatakse aga ka need ruumid neilt ja nad suunatakse adventistide Lille tänava kirikusse, millest on käesolevas töös mitmel korral juba eelnevalt juttu olnud. Seal antakse neile kasutada väike

²¹⁰ Lõhmus, Galina. “Pärnu adventkoguduse hoone 100”. Pärnu Postimees 12.08.2011 URL: <https://pärnu.postimees.ee/527738/pärnu-adventkoguduse-hoone-100> (vaadatud 25.03.2022).

²¹¹ EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse koosolek 25. mail 1983.

²¹² EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse koosoleku protokoll 6. juunil 1986. a.

²¹³ EMKA, KV protokollid 1990–1999. Kirikuvalitsuse koosoleku protokoll 06. oktoobril 1990.

²¹⁴ Piirsild, Peeter. *EMK Narva kogudus 1924–1940; 1967–2017*. Tallinn: EMK kogudus 2017, 17.

saal. 1960. aastal rekvireeritakse adventistidelt Lille tänava hoone ja mõlemad kogudused suunatakse Sõbra tänaval asuvasse õigeusu kirikusse. Alumise korruse väikest saali üldpinnaga 210 ruutmeetrit hakati tänava nimele omaselt sõbralikult koos kasutama. Sama sõbralikult said ära jagatud ka koosolekute ajad ning hoones asuti koos remonti tegema.²¹⁵

Üldiselt kumab metodistide tolleaegsetest dokumentidest, mis käsitlesid tegevust Sõbra tänaval, läbi positiivsust ja heade aegade ootust. Märgitakse, et remondid ja koostegemised, mida oli vanas hoones vaja teha, pigem liidavad kogudust ja annavad lootust tulevikuks.²¹⁶ Samas adventistide meelsuse kohta leida midagi ei ole, aga arvata on, et kuna võrreldes metodistidega olid nende kaotused Lille tänava kiriku võõrandamise tõttu suuremad ja hiljutisemad, siis optimismiks põhjust ei olnud ja pigem tegeleti kohanemisega kitsamates tingimustes. Siiski võib lugeda nende tolleaegsetest meenutustest, et „*vaatamata kitsastele tingimustele, sai kogudus hakkama ja keldrikoguduses juhtus palju asju, mida tolleaegsed riigiseadused keelasid.*“²¹⁷

Algselt oli sama hoone ülemisele korrusele plaanitud paigutada kaks EEKBKL-i kogudust, aga see plaan jäi teostamata, kuna kohalikul täitevkomiteel ei olnud usuasjade voliniku arvates piisavalt head plaani, mida hakata peale vabanevate EEKBLL-i ruumidega. Näib, et plaani õnnestumisel oleks Tartusse tekkinud midagi Tallinna Oleviste koguduse sarnast. Eri uskkondi oleks Sõbra tänaval olnud Oleviste kogudusest veelgi rohkem. Rakendus ülemisele korrusele ei jäänud leidmata, sest sinna suunati Tartu Ülikooli raamatukogu üks osakond, mille tõttu tuli keldrikorruse elanikel teha üheskoos kiire remont ja toetus laele, et ülemise korruse mahukad ja suured kogud läbi põranda sisse ei vajuks. Remondi ajal pakuti keldrikogudustele peavarju EEKBKL-i Tartu palvelas.²¹⁸

Kuressaares võõrandati adventistidelt 1963. aastal sisuliselt vastvalminud hoone ja nad suunati kokku Kuressaare metodistidega viimastele kuuluvale pinnale. Ka seal olid suhted meeldivad, eri kogukonnad olid koostööaltid ja mingisuguseid probleeme või konflikte ükski allikas ei kirjelda. Samuti suunati samale pinnale ka EEKBKL-i kogudus.²¹⁹ Suurematest linnadest on leida veel infot Paide kohta, kus vahetult peale sõda jagasid

²¹⁵ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 21. jaan. 1963 Tallinnas.

²¹⁶ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 26 oktoober 1963 Tallinnas.

²¹⁷ Seitsmenda Päeva Adventistide Tartu Kogudus. URL: <http://tartu.advent.ee/about/ajaloost/> (vaadatud 26.03.2022).

²¹⁸ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 24 oktoober 1964 Tallinnas.

²¹⁹ EMKA, Toimik No.1. Saaremaa, Kuressaare metodisti kirik.

metodistid oma hoonet mõnda aega adventistide ja tulevaste EEKBKL-i liikmete-baptistidega.²²⁰

5.2 METODISTID JA EEKBKL

Nagu eelmise alajaotuse viimane lause ütles, siis peale sõda aastatel 1946.–1950. pakkus just Paide metodisti kirik peavarju tulevastelt EEKBKL-i liikmetele- baptistidele. Mõned aastad hiljem sooviti metodistidelt Pärnu tänava hoone Paides võõrandada ja plaaniti nad saata Jõe tänavale, kus ees olid ootamas EEKBKL-i ja adventistide kogudused.²²¹ Niisiis jookсутati uskkondi sõjajärgsetel aastatel mõnel pool päris tublisti.

Samuti sai EEKBKL kasutada metodistide ruume Kuressaares, kus olid kaasüürilisteks adventistid. Enne seda, kui metodistid Narva oma hoone rajasid ja seda adventistidega jagama asusid, tuli neil ruumide osas koostööd teha Narvas asuva EEKBKL-i kogudusega, mis paraku tõi kaasa hulgaliselt segadust ja ei mõjunud hästi ka metodistide koguduse tööle ja sisekliimale. 1967. aastal loodud Narva metodisti koguduse esimeseks kooskäimise ruumiks sai EEKBKL-i hoone Taime tänaval, kust 1969. aastal koliti isiklikku hoonesse Rohelisel tänaval. Kuna EEKBKL-i kogudus sai 1972. aastal enda käsutusse Narva linnalt uue hoone, siis otsustasid metodistid naasta EEKBKL-i poolt tühjaks jäänud hoonesse Taime tänaval. Kogudused sõlmisid omavahel aastase kasutamislepingu koos igakuiste rendimaksetega. Aasta möödudes pakkus EEKBKL maja metodistidele 4500 rubla eest müügiks. Kuna metodistide arvates ei olnud maja seda hinda väärt ning selgus, et millegipärast on koguduses ka üleüldine vastumeelsus just selles majas koosolekutel käimise vastu, jäi tehing katki ja metodistid liikusid 1973. aastal tagasi majja Rohelisele tänaval. Metodistid ise nimetavad tihedalt hoonete vahetamise perioodi mõõnaperioodiks, kuna selline tegevus ei mõjunud koguduse tööle hästi.²²²

Huvitaval kombel on just EEKBKL-i ja metodistide suhetes teisigi hoonetega seotud vägikaika vedamisi. Kiviõlist on teada, et 1973. aastal olid EEKBKL ja kodanik Sepp jõudnud kokkuleppele, et viimane müüb temale kuuluva hoone EEKBKL-ile. Järsku sai aga teatavaks, et kodanik Sepp oli samal ajal teinud ka kohalikele metodistidele ettepaneku hoonet oma koosolekuteks kasutada. Kuna kokkulepe maja müügis oli juba saavutatud ja sõlmitud, siis EEKBKL ei pidanud metodistide asumist sinna hoonesse õigeks.²²³

²²⁰ Eesti Metodisti kirik 1907–2007, 92–93.

²²¹ RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus. Otsus nr 236. 24.03.1952.

²²² EMK Narva kogudus 1924–1940; 1967–2017, 13–14.

²²³ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 23, 20.03.1973.

1986. aastal pörkuvad kahe konfessiooni huvid taas, seekord Rāpinas. Nimelt tahab koguduse vanem kodanik Udso müüa ära oma maja ja sellega koos üle anda ka seal tehtava koguduse töö. Pärnust tulnud nelipühi liikumise taustaga vend Rebane oli Udsole käsiraha juba ära maksnud ja kogudus plaanis ühineda Mooste EEKBKL-i kogudusega.²²⁴ Siis aga sekkusid ootamatult tehingusse Tartus resideeruvad metodistid, kes vaatamata sellele, et Rebane Udsole käsiraha ära oli maksnud, tegid parema rahalise pakkumise, mille tõttu Udso tühistas Rebasega müügitehingu ja maksis sellele tagasi ka käsiraha. Käsiraha tagasi maksmise protsessi iseloomustavad EEKBKL-i dokumendid kui intsidenti, mis toimus ebakristliku ägedusega. Presbüterite nõukogu otsustas karistada nii Udsot kui ka Rebast sellega, et enne patukahetsust ei võinud kumbki osaleda koguduslikus töös.²²⁵

Väga huvitaval kombel teatab metodistide üks protokoll 1984. aastast, et Udso on hoopis metodisti kiriku liige ja on teinud ise ettepaneku metodistidele oma hoone äraostmiseks. Põhjuseks toob Udso soovi, et hoone ei läheks võõraste kätte.²²⁶ Arvatavasti on segaduse põhjus Udso usulist kuuluvust puudutav peataolek ja sellest tulenev meelsuse muutus ka maja asjus. Alahinnata ei tasu muidugi ka metodistide paremat rahalist pakkumist.

1988. aastast on pärit teade, et ennast on Rāpinasse sisse seadnud metodistide kogudus ja selle juht Ilumets ei soovi enam EEKBKL-i liikmeid oma hoones näha. Sellega on ta küll ära teeninud ka enda koguduse pahameele, aga EEKBKL otsustab, et Rāpina kandis elavatele koguduse liikmetele tuleb leida uus koos käimise võimalus.²²⁷ Samasse kategooriasse kuulub ka juhtum Tūrilt, mida sai käsitletud juba peatükis, kus juttu oli suhetest usuasjade volinikuga, kui kodanik Sulbi soovis samas hoones avada erinevatel aegadel nii EEKBKL-i kui ka metodisti kogudusi, mis tal lõpuks siiski ebaõnnestus. Kuid vaatamata ülal välja toodud pisematele huvide ristumisele, ei ole siiski täheldada ühtegi suuremat konflikti või suhete sasipundart, mis seostuksid hoonete või ruumide jagamisega. 1989. aastast on näha, et EEKBKL taotleb tagasi endist metodisti palvelat Sakus, kus elavat kümme-kond Oleviste koguduse liiget.²²⁸

²²⁴ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 119, 14.02.1986.

²²⁵ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 120, 10.03.1986.

²²⁶ EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse koosoleku protokoll 21. septembril 1984.a.

²²⁷ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 137, 11.01.1988.

²²⁸ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 154, 09.10.1989.

5.3 ADVENTISTID JA EEKBKL

Kui adventistide ja metodistide kokkupuuted ruumide jagamisel olid arvestades konfessioonide suuruseid üsna märkimisväärsed, ja teatud kokkupuuteid oli ka metodistidel ning EEKBKL-il, siis adventistide ja EEKBKL-i kokkupuutepunkte ei ole nii palju. Kõige otsesem kokkupuude oli neil kahel vabakogudusel Viljandis, kui peale esimese hoone lammutamist ja teise kurioosset võõrandamist 1960. aastal, paigutati EEKBKL-i kogudus Viljandi adventkoguduse ruumidesse, kus neil tuli veeta järgmised 38 aastat. Märkimisväärsed vahejuhtumid ega erimeelsusi sellest ajast täheldatud ei ole. Küll aga kurdavad EEKBKL-i liikmed isekeski 1988. aastal, et on probleeme jõululaupäeva tähistamisega, kuna jõululaupäev langeb kokku tavalise laupäevaga, kui hoone on adventistide kasutada ja sellest tulenevalt ei ole jõulujumalateenistust võimalik pidada enne kella üheksat õhtul.²²⁹ Samuti on teada, et adventistid ja EEKBKL jagasid ruume Paides Jõe tänaval, kuhu sooviti suunata ka metodistid ja ka Tartus luhtus täitevkomitee plaan EEKBKL-i kogudused suunata Sõbra tänava õigeusu kirikusse, kus adventistid ja metodistid olid ees ootamas.

5.4 SUHTED JA KOKKUPUUED TEISTE KONFESSIOONIDEGA

Suhted ja kokkupuuted teiste konfessioonidega põhinevad juhtumitel, kui riik andis loa vabakogudustele kasutada tühjaks jäänud kirikuid. Kõige suurem ja legendaarseim selline ettevõtmine oli ka töös mitmeid kordi läbi käinud EEKBKL-i ühendkoguduse moodustamise ja selle suunamisega Tallinnasse Oleviste kirikusse. Samuti kaaluti erinevatel aegadel Tallinnas metodistide paigutamist nii luterlaste Rootsi-Mihkli kui ka Niguliste kirikusse. EEKBKL-i koguduste luteri kirikusse suunamine tuli kõne alla ka Lääne-Eestis, kuna Nõva kogudust sooviti konfessiooni keskvoimu poolt samuti paigutada kohaliku luteri kirikusse, aga seda just logistilistel kaalutlustel, kuna see kirik asus paremini ligipääsetavas asukohas.²³⁰ Samamoodi toimusid läbirääkimised Pärisea EEKBKL-i koguduse ja Loksa luteri kiriku vahel, et vabakogudus saaks ajutiselt kirikuruume kasutada ja ennast sinna ka registreerida.²³¹ Se plaan jäi bürokraatia ja selle venivuse tõttu siiski katki.

Tartus liikusid kuulujutud, et kohalik täitevkomitee plaanis adventistide Lille tänava hoonesse paigutada ühe linnas oleva luterlaste koguduse (see oli hoonest põlengu tõttu ilma

²²⁹ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 146, 09.12.1989.

²³⁰ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1981–1985. Protokoll nr. 82, 16.12.1981.

²³¹ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 19, 04.08.1972.

jäänud Tartu Maarja kogudus). Samuti on töös eelnevalt juttu olnud Tartust, kus 1963. aastal paigutati Sõbra tänava õigeusu kirikusse adventistid ja metodistid. Mustvee EEKBKL-i kogudus, kes aegade jooksul pidi samuti palju rändama, sai enda käsutusse 1978. aastal kohaliku õigeusu kiriku, mida oldi ka varem endale kasutada taotletud, aga see oli eelnevalt leidnud kasutust hoopis kaubalaona.²³²

Neile näidetele saab tuua lisa. 1980. aastal soovivad metodistid enda käsutusse saada õigeusu kirikut Lihulas.²³³ 1989. aastal sai metodist Eduard Lohv ilmutuse, et tuleks taastada vana ja lagunenenud Kärša õigeusu kirik ning alustada seal jumalateenistustega. 1989. aasta jõuludeks oldi remondiga nii kaugel, et toimus esimene jumalateenistus külaelanikele. Iseseisva kogudusena registreeriti end 1991. aastal.²³⁴ Kärša õigeusu kiriku kasutamise metodistide poolt kiitis heaks ka metropoliit Aleksius, kes avaldas rõõmu, et kuuekümnendatel suletud kirik taas kasutust leiab, ja seda just palvepaigana, avaldades samas lootust, et säilib kiriku esialgne arhitektuur.²³⁵

Vastupidistest asjade käigust võib näite tuua Haapsalust, kus kohalik Aleksander Nevski kogudus andis 1991. aastal teada, et peale paarikümnet aastat tühjalt seismist on nende kirik ilma neile ette teatamata antud adventistide käsutusse. Hoone palutakse endale tagastada.²³⁶ Hoonete tagastamiste tuules kerkib üles ka konkurents Pärnus, kui Oktoobri tänaval asuvat palvelat taotlevad endale nii EEKBKL-i Pärnu kogudus kui ka nelipühilaste kogudus. EEKBKL kirjutab kohalikule võimule kirja, kus põhjendab enda õigust hoonele, kuna see on ka varasemalt neile kuulunud.²³⁷

Võibolla kõige negatiivsem eri konfessioone puudutav kokkupuude on pärit Läänemaalt. Jalukses tahtis võim üle võtta 1947. aastal EEKBKL-i palvemaja, et seda hakata kasutama rahvamajana. Sellele avaldas ka toetust kohaliku vennastekoguduse palvemaja juht, kes viitas, et baptiste on jäänud väheks ja neil ei ole jutlustajat. Eeldatavasti oli sellist laadi käitumise põhjuseks lihtsalt inimlik hirm enda palvemaja võimaliku võõrandamise pärast.²³⁸

²³² Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest, 79.

²³³ EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse koosolek 6. detsembril 1980.

²³⁴ Eesti Metodisti kirik 1907–2007, 105–106.

²³⁵ RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. 30.06.1989.

²³⁶ RA ERA.R-194.1, Usuasjade Talitus. Kirjavahetus kirikutega. Avaldus. 09.04.1991.

²³⁷ EEKBKL, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 143, 12.09.1988.

²³⁸ Eesti Evangeeliumi luteriusu kirik ja Nõukogude riik 1944–1949, 121.

5.5 KOKKUVÕTE

Kokkuvõtvalt võib väita, et kui ka riigi strateegia nägi vabakoguduste puhul ette, et erinevaid konfessioone jõuga liites tekivad tülid ja konfliktid, mille tulemusena kogudused üldse kaovad, siis see taktika vilja ei kandnud. Pigem saadi uutes ja kitsamates oludes kenasti hoonete ja ruumide jagamisega hakkama ja suuri probleeme ei tekkinud ka õpetuslike küsimuste pärast. Eriti heaks näiteks on siinkohal adventistid ja metodistid, kes pidid üksteisega samades ruumides hakkama saama nii Tallinnas, Tartus, Pärnus kui ka isegi Narvas. See, et Tallinnas peale pikka koos toimetamist esines ka väikseid nägelusi, on täiesti arusaadav, kuna mõlema puhul oli tegemist suurte kogudustega ja ruumipuudus oli peale surutud koostöösse juba algusest peale sisse kirjutatud. Pigem paneb imestama, et konflikte esines nii vähe. Võib väita, et selline koos tegutsemine pigem lähendas erineva õpetusliku taustaga vabakogudusi. Võib-olla väikest konkurentsi on tunda vakantsetele pindadele kandideerimise osas, kui ühele võimalikule pinnale pretendeerisid paralleelselt mitu kogudust või konfessiooni. Kuid ka siin ei täheldanud töö autor temale kättesaadava materjali põhjal ühtegi suuremat konflikti, vaid tegu oli ennekõike eluterve ja inimliku konkurentsiga oma olmetingimuste parandamise eesmärgil. Kokkupuuted teiste konfessioonide ja nende hoonetega rajanesid ennekõike sellele, et vabakogudustele pakuti või nad taotlesid ise enda käsutusse tühjaks jäänud või lagunenuid hooneid.

VI. ORGANISATSIOONIDE SISESENE HOONEID PUUDUTAV SUHTLUS

Järgnev peatükk seab eesmärgiks jälgida ja kirjeldada protsesse, mis toimusid eri vabakoguduste sees, kui teemaks olid hooned, ruumid ja muu kinnisvara. Peatükk peaks andma ülevaate sellest, kuidas okupatsioonide ajal toimus omavaheline suhtlus ja kuidas organisatsioonisiselt reageeriti erinevatele riigi poolt tulevatele käskudele ja keeldudele. Samuti peaks sellist sisekommunikatsiooni jälgides selguma mingil määral ka üldine organisatsioonide meelestatus ja motiveeritus.

Kuna kolmest töös vaadeldavast konfessioonist on kõige metoodilisemalt ja regulaarsemalt tegelenud oma koosolekute ja seal toimunu arhiveerimisega EEKBKL, siis valdav osa näiteid ja üldistusi tuleb just nende andmetest lähtudes. Adventistide ja metodistide koosolekud peaaegu üldse ei kajasta tegelemist olme- ja kommunaalprobleemidega ning pigem keskenduti ainult õpetuslikele ja vaimsetele küsimustele. Autori arvates on asi selles, et EEKBKL oma suuruse ja hoonete rohkuse tõttu lihtsalt pidi nende teemadega rohkem tegelema. Samuti oli EEKBKL-il konkreetset nende teemadega tegelev tööühm või komisjon, kes hoonetega toimuvaid teemasid ka presbüteride üldkoosolekul ette kandis. Kindlasti ei anna protokollidest saadav kirja pandu edasi tegelikke omavahelisi suhteid ja eriti emotsioone, kuid mingeid üldistusi on võimalik siiski teha.

Väga palju omavahelist suhtlust ja koordineerimist vajab nõukogude võimu sätestatud seaduste täpne täitmine. Kuna suurema seadusemuutused edastati usuasjade volinikult otse organisatsioonide keskvõimule, siis neil omakorda tuli kogu see info edasi viia ja vajadusel ka lahti seletada. Kogudustele tuli näiteks selgeks teha, mis alustel toimub koguduste registreerimine, millised on kriteeriumid, mida tuleb täita ja kuidas see kõik ka õigesti vormistada. Kuna EEKBKL-i puhul oli koguduste ja hoonete võrk üle maa laiali ja üsna suur, siis selle info kogudusteni viimine ja ka selgeks tegemine oli üsna suur väljakutse. Valdav osa infovahetusest toimus kirja teel.

Kui võtta aluseks koguduste registreerimislehed, kuhu koguduste liikmed pidid kirja panema oma töö ja haridustaseme, siis just okupatsioonide alul ja väiksemate maal asuvate koguduste puhul võib märgata, et hariduslik tase piirdus tihti kuue klassi või vähemaga ja pigem töötati lihtsamatel ametikohtadel. Sellest võiks omakorda teha järelduse, et koguduse liikmetele ei piisanud vaid ühest lakoonilisest teadaandest kirja teel, vaid tuli tegeleda

põhjalikuma teavitustööga, ja vajadusel ise kohale minna asju selgitama. Ka hilisemal ajal, kui kogudused olid juba registreeritud, seisnes põhiline omavaheline suhtlus selles, et organisatsiooni keskvõimult saadeti kogudustele teatisi, et jälgitaks oma liikmete arvu ja edastataks korrektselt oma andmeid. Vastasel juhul võis kogudus palvemajast ilma jääda ja kogudust ees oodata sulgemine.

Samuti toimusid EEKBKL-i näitel väga elavad arutelud juhatuse koosolekutel ja väiksemas ringis, kuidas päästa sulgemistest erinevaid väiksemaid maakogudusi, mille liikmeskond oli kahanenud või kahanemas kriitilise piirini. Üldiselt oli põhiliseks strateegiaks sellisel juhul väiksemate ja kokkukuivavate koguduste liitmine või siis ka suuremate koguduste osakondadeks vormistamine, kuna ka koguduse osakond tohtis omada ruume. Siin võiks tuua näite 1977. aastast, kui EEKBKL-i juhatuse koosolekul arutati juba niigi palju kannatanud Massu koguduse ja Rannamõisa koguduse ühendamist üheks suuremaks Lihula koguduseks. Selle plaani kõige keerulisem osa oli Lihulasse vastavate ruumide leidmine.²³⁹ Edasistest omavahelistest suhtlustest võib välja lugeda, et plaani hakati torpedeerima just organisatsiooni seest, kui sellisest ühinemisest keeldus Rannamõisa kogudus ja Lihulasse püüti seejärel paigutada ainult Massu kogudust.

Seesama juhtum on ilmekaks näiteks sellest, kui kaua tollel ajal sedalaadi protsessid aega võtsid. Massu probleemidest on siin töös ka eelpool juttu olnud. 1973. aastal külastasid EEKBKL-i juhid palju kannatanud ja palju kolinud kogudust ka kohapeal ja üheskoos peeti nõu koguduse asumise üle Lihulasse. Massu kogudus asus teedest eemal ja puudus ka palvemaja ning koos käidi talumajas, millele juurdepääs oli keeruline. Samal ajal oli koguduse liikmeid ka paremini ligipääsetavas Lihulas, aga ka neil ei olnud oma maja, mistõttu otsustati majaprobleemiga tegeleda just seal.²⁴⁰ Hoone Lihulas valmis 1981. aastal. Luba avamiseks tuli aastal 1984. Lõplik vormistamine koguduse nimele toimus aga alles 1989. aastal. Ühesõnaga, ideest teostuseni võttis kogu protsess aega kuusteist aastat.

Samuti on 1973. aastal EEKBKL-i presbüterite nõukogu jutuks Lümända koguduse saatus, mille liikmete arv on langenud alla kahekümne. Jõutakse järeldusele, et tuleks proovida koguduse asukoha nihutamist ligipääsetavamasse kohta.²⁴¹ Ka igasugustesse muudesse kontrollidesse suhtuti üsna tõsiselt ja mingitel perioodidel suhtuti pea igasse riigipoolsesse kontrollreidi kui aktsiooni, mille suurem eesmärk on hoone võõrandamine.

²³⁹ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 47, 05.04.1977.

²⁴⁰ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 25, 08.09.1973.

²⁴¹ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 23, 10.07.1973.

Nii koputas EEKBKL-i vanempresbüter Johannes Lipstok Haapsalu koguduse südametunnistusele, et tulemas on aktsioon, mille käigus kontrollitakse hooneid, ega seal ei ole peidetud relvi või maailma sõjast jäänud lahingmoona. Lipstok palus kogudusel moodustada kolmeliikmeline komisjon, millele liita külanõukogu üks esindaja ning teha kindlaks ega kuhugi koguduse ruumidesse ei ole jäänud sõja ajast relvi või laskemoona. Hiljem paluti koostada tulemustest ka akt. Kui peale akti koostamist oleks midagi keelatud eelmainitust koguduse ruumidest leitud, siis oleks jäänud võimalikud tagajärjed täiel määral koguduse vastutada. Kui aga läbiotsimist oleks soovinud teostada mõni tundmatu isik, siis tulnuks nõuda volitust. Igatahes palus Lipstok kontrolli suhtuda täie tõsidusega just ruumide säilitamise aspektist lähtudes.²⁴² Sarnaseid „pommiotsimise“ aktsioone teostati kõigi vabakoguduste hoonetes. Sellest kõigest lähtub, et omavaheline suhtlus hoonete teemadel, vaatamata tõsiasjale, et see käis kirja teel, üritati hoida võimalikult konstruktiivne ja efektiivne.

Kui vaadelda suhtlust koguduste perspektiivist, siis paistab silma, et valdavalt on tegemist teemadega, kus kogudused paluvad juhtorganitelt abi, et need võtaksid enda kanda koguduste hooneid puudutavate murede vahendamise riigivõimule. Kui kohalike täitevkomiteedega olid koguduste suhted regulaarsemad, sest toimetati ju samas piirkonnas, siis suuremate probleemide korral, mis vajasis näiteks usuasjade voliniku sekkumist, pöörduti organisatsioonide keskorganite poole, et need siis koguduste ruume puudutavad mured volinikule edastaks. Nii võib erinevate võõrandamiste ja muude repressioonide tõttu leida mitmeid murekirju kogudustelt vanempresbüterile, milles kaevati kesiste tingimuste või ülekohtu üle ja mis ootasid sekkumist kõrgemalt poolt.

Nagu võõrandamistest rääkivas peatükis sai juba kirjeldatud, toimus ka aktiivne ja veretu vastupanu hoonete võõrandamistele. Selleks aga oli vaja erinevaid strateegiaid, mida kavandati just presbüterite nõukogu istungitel. Nii olid EEKBKL-i juhatuse koosolekutel väga aktiivne arutelu Pärnus toimunud koguduste liitmise ja hoonete võõrandamise üle ja samuti nuputati strateegia üle, kuidas päästa võõrandamisest Tallinna Kalju koguduse hoone. Nagu teame, siis viimane just selliste mõttetalgute tulemuse ja kaalukate argumentide tõttu võõrandamisest päästeti. Pärnu Henno tänava hoone juurdeehituse põhiargumendiks oli varuväljapääsu ehitamine.²⁴³

²⁴² EEKBKLA, Kirjavahetus 1951–1952. Haapsalu koguduse nõukogule.

²⁴³ EEKBKLA, Kirjavahetus 1955–1958. Pärnu Linna Kommunaalmajanduse osakonna juhatajale.

Omavahelises suhtluses ei tasu alahinnata keskorgani juhatuse liikmete koguduste külastusi, kus kohapeal kõikide muude teemade hulgas said organisatsioonide juhtfiguurid ka tegeliku pildi hoonete kohta. Sellised külaskäigud olid muidugi raskendatud erinevate logistiliste probleemide tõttu ja ka põhjusel, et näiteks saartele reisimiseks, mis teatavasti on vabakogudusliku liikumise hällid Eestis, ja kus ka nõukogude ajal töö käis, oli vaja taotleda konkreetset luba, mida i ei pruukinud võimude käest iga kord saada. Üldiselt peale selliseid külaskäike mainiti pärastistes ettekandes mõne sõnaga ära ka konkreetse külastatud koguduse hoone seisukord ning vajadusel arutati isekeskis esile kerkinud probleemide ja nende võimalike lahenduste üle.

Väga aktiivselt hoiti silm peal remondi- ja ehitustöödel. Suurem osa sellealast infot, mis autorini on jõudnud, pärinebki presbüterite juhatuse koosolekutelt, kus pea alati käsitleti suuremaid ehitus- ja remonditöid. Eriti hoolega jälgiti just läbiviidavaid ehitustöid. Näiteks osaleb presbüterite juhatuse koosolekul 1955. aastal Valga koguduse presbüter Jaan Hanni, kes küsib vendadelt nõu, kuidas oleks mõistlik uue palvela ehitamist vormistada. Koguduse nõukogu otsustab palvela ehitada individuaalmaja ehitamise korras, mille tarbeks üks koguduse liige oli hankinud endale krundi. Plaan oli alustada ehitust individuaalmajana, aga mõte oli, et kogudus ostab krundi poole ehitamise pealt ja lõpetab ehituse.²⁴⁴

Valga koguduse ehitus on hea näide juhtorganite edasisest murest ehituse pärast, kui 1958. aastal saadab vanempresbüter Lipstok Hannile kirja, kus ta avaldab muret Valga EEKBKL-i palvela lõpliku avamise asjus, sest palvela ehitamine kipub jääma Paabeli torni laadsete murede taha, kuna probleeme olevat omavahelistes suhetes.²⁴⁵ Seesama ehitus Valgas põhjustas suurt furoori ka laiemalt ning ehitust käisid vaatamas teiste vabakirikute esindajad, kes omakorda võtsid teema jutuks oma konfessioonide üldkoosolekutel. Kuna eelistatud oli, et sellised ehitustööd tehtaks koguduse liikmete enda kätega ja kõrvaliste inimeste abi kasutataks võimalikult vähe, siis näiteks Ridala palvela taastamisel suheldi aktiivselt ka teiste EEKBKL-i kogudustega üle maa, et organiseerida teiste koguduste füüsilist abi ehitustöödel. Selleks koostati graafikud, millal üks või teine kogudus kogudus pidi Ridala palvela ehitusel osalema. Sarnaselt käitusid ka teised konfessioonid. Näiteks avaneb metodistidel võimalus ehitada Narva omale hoone. Neadki otsustavad, et hoone

²⁴⁴ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkm nr 2, 03.06.1955.

²⁴⁵ EEKBKLA, Kirjavahetus. Armas vend Hanni! 1958.

tuleks ehitada võimalusel ainult omade jõududega, kaasates suuremat metodistide kogukonda Eestis.²⁴⁶

Lisaks abile hoonete ehitamisel käivitati erinevates kogudustes ka rahalisi abikampaaniaid ühe või teise koguduse hoone ehituseks või remondiks. Ka selleks saadeti keskviimu poolt ringkiri kõigile kogudustele, et ühe või teise ehitustegevuse jaoks oleks vaja annetusi koguda. Samuti tuli ette ka juhuseid, kui vahetati omavahel või saadeti mingitele kogudustele inventari. Igasuguste suuremate ehitustööde korral üritati suunata ehitust juhtima mõni pädev koguduse liige. Nii näiteks tuleb EEKBKL-i toimikutest korduvalt välja, et vend Meril, kes on paralleelselt ametis mitme ehituse koordineerimise juures, ei ole enam aega oma igapäevaste vaimulike ülesannete jaoks. Samuti käib suurem diskussioon ja vaidlus Voldemar Kaasiku rolli üle Ridala palvela ehitustööde juures. Kaasik nimelt väidab, et tema ei tea ehitusest midagi ja palub võimalust jätkata koguduse vanemana, aga talle määratakse abid, kes tegelevad ehitusküsimustega. Presbüteri nõukogu on selles küsimuses resoluutne ja väidab, et ehitustöid peab juhtima ainuisikuliselt koguduse tegelik juht. Jõutakse järeldusele, et kogudusele tuleks otsida uus ja võimekam juht.²⁴⁷

Samuti tekitas vaidlusi Kohtla-Järve EEKBKL-i palveruumi avamine. Avamine ise oli toimunud üle noatera, kuna eelmisel päeval oli otsustanud riiklik vastuvõtukomisjon, viidates mitmele asjaolule, et palvelat avada ei tohi. Siiski õnnestus palvemaja avada. Ukse avas pidulikult võtmega kohale sõitnud usuasjade voliniku asetäitja Kalju Oja. See asjaolu omakorda tekitas aga EEKBKL-i sees suure pahameeletormi, kuna ei peetud kõlbeliseks, et palvela avas uskmatu mees. Siiski jõuti lõpuks arusaamisele, et tegemist oli erandiga, mille tingis avamisele eelnenud keeruline olukord.²⁴⁸

Nendest näidete põhjal võib järeldada, et isegi niivõrd praktilise tegevuse juures nagu seda oli ehitustegevus, üritati hoida rangelt vaimulikku joont ja vajadusel peeti selle üle ka teravaid diskussioone. Hilisemalt maadeldi sarnase murega siis, kui asuti ehitama EEKBKL-i Kõrgemat Usuteaduslikku Seminari, sest ka seal raporteeriti alatasa, et puudu on just koguduse liikmete tööjõust. Lisaks tuli omakeskis arutada ka liiga ambitsioonikate projektide üle ja vajadusel neisse sekkuda. Juba 1989. aastast hakati EEKBKL-siseselt arutama võimaluse üle luua tööpunkt Sillamäele. Nn usubuumi ajal paisus see Sillamäe kohaliku koguduse initsiatiivil 1991. aastal grandioosseks plaaniks rajada linna äärmiselt

²⁴⁶ EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse koosolek 18. veebruaril 1983.

²⁴⁷ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 117, 09.12.1985.

²⁴⁸ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 70, 19.08.1980.

suur palvemaja, mis mahutaks kuni 300 inimest ja mida paluti toetada nii EEKBKL-i keskusel, ent huvitaval kombel sooviti abi ka Moskvast. Arutelude jooksul jõuti presbüterite nõukogus üsna kiirelt arusaamisele, et Sillamäel on kohalikud käsile võtnud liiga ambitsioonika projekti ja rahaeraldusest keelduti. Samuti tuli kriitikat projekti kohta ka Moskvast, kuid sealt eraldatakse siiski plaanide teostamiseks 25 000 rubla ja lubati tulevikus veel 15 000. Nõukogude okupatsiooniperioodi lõpuaastatel tegeletakse EEKBKL-siseselt eriti pingsalt temaatikaga, kuidas saada oma hooneid tagasi ja millistel alustel ja mis pabereid selleks esitada tuleks. Koosolekutel osalevad tihti ka juristi taustaga EEKBKL-i liikmed, kes proovivad toimuvaid protsesse võimalikult hästi ka presbüterite nõukogu liikmetele lahti seletada ja anda nõu edasise tegevuse planeerimise kohta.

Kokkuvõtlikult võib väita, et eriti just EEKBKL-i näitel tegeleti aktiivselt ka konfessioonide sees muude teemade seas hoonete temaatikaga ja erinevate arengute jälgimise ning aruandlusega. Kui okupatsioonide aja alguses oli fookus sellel, et riigil poleks võimalik hooneid võõrandada, siis aja möödudes ja olukorra leevenedes muutus hoonetealane suhtlus aina rohkem ehitusalaseks, mis nõukogude võimu lõpuaastatel omakorda transformeerus teemadeks, mis keskendusid pigem võimalustele oma võõrandatud hooned tagasi saada ja uute pühakodade ehitamisele. Koguduste hoonete olukord oli jutuks pidevalt ja võib väita, et vähemalt EEKBKL-il oli selles osas pilt üsna selge ja võimalusel aidati raskemas olukorras olevaid kogudusi nii nõu kui ka ainelise abiga. Samuti märgiti erinevates protokollides üldiselt ära ja toodi esile koguduste enda algatatud remondi- ja heakorratöid. Huvitaval kombel selgub materjalidest, et kõik kolm töös käsitletavat organisatsiooni märgivad ära, et tööd, sh remondid, mida kogudused ja selle liikmed läbi viivad, mõjuvad koguduste elule ja sisemisele moraale pigem positiivselt ning liitvalt. Ära tasuks märkida ka selle, et kuigi olud olid keerulised ja võiks arvata, et kinni haarati igast võimalusest omale saada või ehitada hoone, siis üsna rangelt jälgiti, et hoone muretsetakse või ehitatakse omale järgides õigeid vaimulikke põhimõtteid ja neid põhimõtteid tuletati ka pidevalt omavahelises suhtluses meelde.

VII. VABAKOGUDUSTE SAKRAALHOONETE REMONT JA E HITUS

Käesolev peatükk käsitleb ühte olulisemat indikaatorit võõrandamiste ja purustuste kõrval, mille kaudu saab hinnata vabakoguduste hoonete „tervist“ okupatsiooni aastate jooksul. Millised olid võimalused oma hoonete eest hoolitseda ja kas ning kuidas õnnestus enda valdusesse muretseda uusi pindasid – kõik sellised õnnestumised ja ebaõnnestumised peegeldavad ka üldisi töötegemise võimalusi ja riikliku religioonipoliitika muutumist ning dünaamikat aastakümnete jooksul.

Peatükk on jagatud kaheks alaosaks, millest esimene annab ülevaate hoonetes tehtud remonttöödest ja vaatleb neid ka lähemalt, et anda hinnang toonastele võimalustele selliste ettevõtmiste teostamiseks. Teine alaosa peatub suurematel ehitustöödel. Sellesse alapeatükki on koondatud ka suuremad ümberehitustööd, mille käigus muudeti oluliselt mõne hoone sise- või välisilmet. Samuti peatutakse põgusalt mõningatel viisidel, kuidas vabakogudused üritasid enda käsutusse saada erinevaid ruume. Kindlasti ei ole välja toodud kõik tööd, mida teostati, kuna paljud neist ei ole ei arhiivides ega sekundaarkirjanduses kajastatud, seda arvatavasti oma mitte nii suure mastaapsuse tõttu. Samuti ei olnud käesoleva magistritöö ette antud mahtu arvestades ka kõiki neid töid, mis olid küll kirja pandud, aga oma olemuselt pisemad ja kosmeetilisemad, mõtet välja tuua. Eesmärk on ära märkida ja analüüsida iseloomulikumat juhtumid ja suuremad tegemised, et seeläbi maalida asjast üldpilt, sh on kaasatud kõik kolm töös põhiraskust kandvat konfessiooni. Peatüki lõpus on autori kokkuvõtte, kus üritatakse kõik käsitletud protsessid kokku võtta ja anda neile autoripoolne hinnang.

7.1 HOONETE JA RUUMIDE REMONT

Igasugune ruumide hooldus ja kohendamine on vajadus, millega kinnisvara haldaja peab kokku puutuma sõltumata riigikorrast, kuna hooned amortiseeruvad ühtmoodi ja ei hooli sellest, kes on parajasti võimul. Järgnevas alaosas tegeldakse nende töödega, mis tuli teostada vabakoguduste hoonete ja ruumide juures okupatsioonide ajal ja mida võib liigitada kas remonttööde või väiksemate ehitustööde alla. Peatükis analüüsitakse, kas üldse ja kuidas

selliseid töid teostati, millised olid raskused, mida tuli ületada ning samuti üritatakse näidetena välja tuua mõningaid huvitavamaid või ka iseloomulikumaid protsesse.

Vahetult enne esimest Nõukogude okupatsiooni ja ka selle alguses leiab adventistide dokumentidest viiteid üsna agarale remondi- ja ehitustegevusele ja selle planeerimisele. Plaanis oli värskendada Tallinna Mere puiestee kiriku välisfassaadi ja suuremaks ehitada kirikus asuv poodium.²⁴⁹ 1940. aasta jooksul plaaniti värvida Pärnus Karja tänaval asuva koguduse hoone põrand ja samuti plaaniti samal aastal värskendada Tartus Lille tänaval hoone välisfassaadi ja korrastada korstnaid.²⁵⁰ Suuremaid remondi- ja ümberehitustöid kavandasid adventistid aga Tallinnas Telliskivi palvelas, kuhu oli plaanis rajada misjonikool. Kooli ruumid pidid tekkima teise korruse rõdu arvelt ja kokku pidi sellise ümberehituse lõpuks valmima kooli tarbeks kolm ruumi.²⁵¹ Tööd viidi edukalt 1940. aasta jooksul läbi, aga nagu eelnevalt mainitud, järgnes vahetult tööde valmimisele hoone võõrandamine võimude poolt. Kuna samal ajal käis sõda, siis on ka mitmeid viiteid sellele, et tegeleti erinevate hoonete juures väiksemate sõjakahjustuste likvideerimisega, nagu purunenud aknad ja muud väiksemad kahjustused. Samuti võeti vastu põhimõtteline otsus remontida Narva palvela, mis oli saanud tugevaid pommikahjustusi.²⁵² Kuna aga vastavasisuline otsus võeti vastu 1942. aasta veebruaris, kui Narvat tabanud pommitamise laine ei olnud saavutanud veel oma haripunkti, siis palvela kordategemisega alustada ei jõutudki. Hilisemad pommitamised tegid selle aga võimatuks. Sarnastest sõja kahjustuste tõttu tehtavate remonttööde vajalikkusest kõnelevad ka metodistide ja EEKBKL-i allikad.

Aastatest 1945–1950 ei ole vabakirikute remonttööde kohta üleliia palju informatsiooni. Selle põhjuseks peab käesoleva töö autor, et kogudused tegelesid registreerimise ja sisuliselt ellu jäämisega ja hooneid võidi küll remontida, aga mitte sellisel määral, et see vääraks eraldi protokolliliselt väljatoomist. 1950. aastate alguseks oli olukord settinud ja kogudused olid aru saanud, et ruumide võõrandamine on pigem reegel kui erand ning hoonete ning ruumide eest hakati hoolitsema erilise hoole ja tähelepanuga, kuna kehvast seisusest kinnisvara oleks andnud võimudele veel ühe ettekäände selle võõrandamiseks.

²⁴⁹ ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a. Protokoll 5. 18.04.1940.

²⁵⁰ ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a. Protokoll 5. 18.04.1940.

²⁵¹ ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a. Protokoll. 10. 14.01.1940.

²⁵² ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a. Protokoll 2. 16.02.1942.

Näiteks Viljandis ja Ruusmäel võõrandatigi hooned just põhjusel, et need on amortiseerunud. Hoone heakorrale ja selle seosele võõrandamisega viitab metodistide tõdemus 1963. aastal, kui Haapsalu palvelast rääkides jõutakse järeldusele, et üheks põhjuseks, miks hoonet pole võõrandatud, võib olla see, et kirik on hästi hooldatud ja heas korras.²⁵³ Samuti ei tasu alahinnata remonttöid kui võimalust teha midagi kogukonnaga koos ja seeläbi ka kogudust liita, kasutades nn legaalseid ja lubatud tegevusvorme. Sellisele kogukonda liitvale mõjule erinevate ühiste remonttööde puhul on oma ülestähendustes viidanud paljude kohalike koguduste esindajad.

Suurimad teadaolevad remonditööd, mis aastate jooksul läbi viidi, puudutavad riigi poolt jõuga loodud EEKBKL-i Oleviste koguduses. Võib oletada, et riik jälgis huviga, kuidas erinevad kogudused hakkama saavad, kui nende käsutusse on antud suur ja üsna kesiste olmetingimustega hoone. Võiks isegi arvata, et riigivõim lootis salamisi, et kogudused ei saa hoone korrastamisega nende mastaapsuse tõttu hakkama, loobuvad ja seetõttu järjest kaovad. Sellest annavad tunnistust ka kohati üsna jaburad ülesanded, mille teostamist riik näiteks Oleviste koguduselt eeldas, nagu näiteks kirikutorni remont. Kehvadele olmetingimustele Olevistes viitab juba tõik, et 1954. aasta detsembris jäi ära hoones toimuma pidanud ristimistalitus, kuna hoones oli lihtsalt liiga külm.²⁵⁴ Just sellele soojamurele sai viidatud ka juba töö alguses, kui Oleviste koguduse murelikud naabrid hoone entusiastliku kütmise tõttu mitmel korral tuletõrje välja kutsusid.

1957. aastal alustati hoonesse keskkütte paigaldamisega.²⁵⁵ Keskkütte paigaldamisse suhtuti erilise hoole ja tõsidusega, millest annavad tõestust arvukad kirjad usuasjade volinikule ja erinevatele ettevõtetele sooviga saada erinevaid keskküttesüsteemiks vajaminevaid materjale. Keskküttele eelnevalt oli kirikus alustatud juba laiaulatusliku sanitaarremondiga, kus osalesid kõik hoonesse kokku koondatud EEKBKL-i kogudused. Remont lõppes 1959. aastal ja ka sel puhul võib väita, et koostegemine liitis koguduse liikmeid ja oli tähtis lõimumisprotsessis erinevate koguduste vahel, kes olid Oleviste pinnale kokku toodud ja kelle puhul riik pigem ootas segadusi ning omavahelisi tülisid. Valdav osa

²⁵³ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 26 oktoober 1963 Tallinnas.

²⁵⁴ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. Kogudusevanemate aruanded tegevusest 1955. a.

²⁵⁵ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja arhitektuuri komitee. 05.04.1957.

remondist teostati koguduste enda ajaliste ja finantsiliste ressursside abil, kuid väga tihe oli side ka usuasjade volinikuga riigipoolse abi vahendamisel ehk peaasjalikult materjalide hankimisel. Remondialasel suhtlusel riigiga toetuti väga suuresti argumendile, et hoone on oluline arhitektuuriline maamärk Tallinna vanalinnas.

Seda tuletati usuasjade volinikule meelde pea igas taotluses, mis ainelise abi saamise eesmärkidel võimudele saadeti. Sarnaseid taotlusi ehitusmaterjalide hankimiseks saadeti volinikule ohtralt ka teiste vabakirikute keskvõimude ja ka koguduste poolt, ent valdavalt saadi vastuseks, et aidata ei ole võimalik, kuna valitseb üleüldine defitsiit. Kõige rohkem küsiti punast värvi eterniidi, mis omakorda viitab sellele, et kogudused olid hädas kehvas olukorras ja vett läbilaskvate katustega.

Oleviste koguduste ehitusmaterjale puudutavad soovid aga üldiselt rahuldati ja usuasjade volinik suunas Oleviste palved edasi juba konkreetsetele tootmiskoondistele, kes vastavate materjalide tootmise või levitamisega tegelesid. 1960. aastal anti Oleviste kogudusele ülesanne remontida ja parandada kirikutorn, mis oli hakanud muutuma möödakäijatele ohtlikuks. See oli oma spetsiifilisuse tõttu töö, mis kogudusele selgelt üle jõu käis. Näib, et tekkivat jõuetust soovisid ametnikud ära kasutada, sest viidetega koguduse ehitusalasele abitusele taheti hoone riigi käsutusse võõrandada. Hoonet siiski ei võõrandatud ja 1962. aastal eraldati kogudusele ka vahendid, et torni remont teostada.²⁵⁶

Paide EEKBKL-i kogudus paigutati Paide metodistidega samadesse ruumidesse 1946. aastal. Koos tegutseti 1950. aastani. Rajooni täitevkomitee soovitas seejärel kogudusele endist Paide vennastekoguduse maja Jõe tänaval. Hoone oli suur, aga lagunenu. Pakkumine võeti vastu ja 1950. aastal asutigi hoone väiksesse saali, mis oma tööks kohandati ja remonditi. Seal tegutseti kaheksa aastat ja seejärel otsustati remontida kogu palvemaja. Ehitus kestis aastatel 1957–1958. Tööd tehti vabatahtlikult ja palgalisi oli ainult kaks. Tööde maksumuseks oli 15 000 rubla, raha remondi teostamiseks oli pärit koguduse oma vahenditest.²⁵⁷ Samuti viidi viiekümnendatel aastatel suuremad remonttööd läbi EEKBKL-i Otepää ja Tartu hoonete juures.

1955. aasta EEKBKL-i koguduste aruanne teatab, et erinevaid remonditööd on teostatud või plaanitakse hakata teostama Keilas, Arukülas ja Kiviõlis. Rakveres

²⁵⁶ Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost, 108–109.

²⁵⁷ EEKBKLA, Paide EKB koguduse ajaloost.

kavatsetakse muude toimingute seas korrastada kartulimaa iluaiaks ja hoone juurde rajada garaaž ning Kohilas soovitakse ruumipuuduse lahendamiseks hoonesse rajada rõdu ja tõsta lae kõrgust. Avispealt raporteeritakse, et palvehoonesse on muretsetud koguni kahe tuhande vilega orel. Erakordne juhtum leidis aset Suure-Jaanis, kus kohalik EEKBKL-i kogudus sai endale kolhoosilt osta palvela. Sinna sisse ehitati laulukoori poodium ja sisse veeti elekter. Pärnust laenati korralikud kirikupingid.²⁵⁸ Isegi väikesaarelt Vormsilt laekub info, et *“meeldivalt kollakat tooni EEKBKL-i Vormsi palvela on alles üleelanud sanitaarse remondi.”*²⁵⁹ Samuti oli arutelu all Võru EEKBKL-i maja, mis sobiks hästi palveruumiks ümber ehitamiseks ja kohalikud vennad olid nõus ka need tööd ise teostama.²⁶⁰

Suhteliselt vilgast viiekümnnendate aastate lõpu ja kuuekümnnendate aastate alguse remonttöid puudutavat tegevust iseloomustab 1958. aastal toimunud presbüterite kogu koosolek, kus nenditi rõõmuga, et EEKBKL-i palvelate remont arenevat paljudes kogudustes väga edukalt ja paljud kogudused on teostanud põhjalikke ümberehitusi ning muutnud ruume palju nägusamaks.²⁶¹

Remonttöid ja hoonete kohandamisi palvelateks tegid viiekümnnendatel ka adventisid, kui aktiivselt tegutseti Põltsamaal ja Türil. Kuuekümnnendate alguses ehitati ka Rakvere metodisti kirikule uus eeskoda koos trepiga²⁶² ja 1964. aastal sai hoone omale uue plekk-katuse.²⁶³ Metodistidel õnnestus oma Haapsalu kirikusse 1961. aastal paigalda orel.²⁶⁴ Siiski ei jäänud aktiivne ja õhinapõhine ehitustegevus märkamata ka riigil, kes soovis sellist tegevust omalt poolt reglementeerida. 1962. aastal tuletatakse riigitulude vaneminspektori poolt EEKBKL-lile meelde, et kõik kodanikud, kes teostavad kirikute või pühakodade juures mingisuguseidki töid ja saavad selle eest tasu, tuleb maksustada ja info nende inimeste ja tehtud tööde kohta peab kindlasti jõudma vastavate instantsideni. Tehakse ettekirjutus, et töötasusid ei tuleks maksustada konfessioonide poolt, vaid vastavasisuline info töötasude

²⁵⁸ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. Kogudusevanemate aruanded tegevusest 1955. a.

²⁵⁹ EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955. VORMSI EKB Koguduses 28.juulil 1957. aastal.

²⁶⁰ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkm nr. 32, 10.06.1958.

²⁶¹ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. märkused nr. 24, 29.09.1958.

²⁶² EMKA, Toimik No.4. Rakvere Metodisti kirik, Komsomoli tän. 19.

²⁶³ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokollid raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 24 oktoober 1964 Tallinnas.

²⁶⁴ Eesti Metodisti kirik 1907–2007, 66.

kohta tuleb saata rajooni rahandusosakonda, kes maksustab tulud ise. Rõhutatakse, et ettekirjutus on mõeldud vastuvaidlematuks täitmiseks.²⁶⁵ Arvatavasti oli riigini jõudnud informatsioon, et justkui vabatahtlikult töötavad koguduse liikmed said mingil kujul siiski ka tasu, mille eest maksud riigikassasse ei jõudnud.

1963. aastal võõrandati adventistidelt Tartu Lille tänava kirik ja nad suunatakse koos metodistidega Sõbra tänavale õigeusu kirikusse, kus nende käsutusse anti keldrikorrus. Ka seal asuti koos uusi, kuid kehvast olukorras ruume remontima. Läbi viia oli vaja üleüldine sanitaarremont, põranda vahetus ja elektritööd.²⁶⁶ Sama aasta oktoobris raporteeriti, et *“tänu koguduse sõprade ohvrimeelsusele on remont lõpetatud, ehitatud on uued ahjud ja hoone ümbritsetud aiaga. Presbüterile on leitud kolmetoaline korter Tartu kesklinnas. Remont on hästi õnnestunud ja ka omavahelised suhted on koostegemise tõttu tihenunud ja soojenenud ning ollakse väga positiivselt meelestatud tuleviku osas.”*²⁶⁷ Aasta hiljem tuli läbi viia ka palvesaali lae kindlustamine, kuna ülemisele korrusele kolis Tartu Ülikooli Raamatukogu üks osakondadest. Samuti toimusid 1964. aastal remonttööd Tallinnas Mere puistee hoones, mida metodistid ja adventistid koos kasutasid. Seal teostati lae ja seinte sanitaarremont ning värviti ka põrandaid ja pinke.²⁶⁸

Seitsmekümnedatel jääb teateid remonditöödest aina vähemaks, kuid põhjus ei peitu ilmselt selles, et koguduste hoonete remontimine oleks lõppenud. Arvatavasti on asi selles, et tänu võimude haarde lõdvenemisele, ehk ajale, mil kampaaniaid ja repressioone asendas rutiinne usuelu jälgimine, muutusid sellised heakorratööd aina loomulikumaks ja seetõttu ei olnud neid põhjust eraldi välja tuua. Küll aga saavad aina rohkem tähelepanu suuremahulised ehitustööd ja nende planeerimine.

Ka remonditöödesse suhtutakse jätkuvalt täie tõsidusega ja vajadusel keskorganid sekkuvad, kui kogudus ei saa ülesannetega hakkama. Nii näiteks sõidab 1973. aastal EEKBKL-i juhtkonna delegatsioon Mooste kogudusse, et seal lahendada kapitaalremondiga

²⁶⁵ EEKBKLA, Kirjavahetus 1959–1969. Baltimaade EKB kristlike Baptistide Vanem Presbüterile. 05.05.1962.

²⁶⁶ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 21. jaan. 1963 Tallinnas.

²⁶⁷ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 26 oktoober 1963 Tallinnas.

²⁶⁸ EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokoll raamat. Eesti Metodisti Kiriku valitsuse koosolek 24 oktoober 1964 Tallinnas.

ülesse kerkinud probleeme.²⁶⁹ Seitsmekümnendatel aastatel on jätkuvalt säilinud vajadus kõik suuremad remondialased ettevõtmised võimude juures registreerida ja nii võtavad adventistid 1974. aastal kavassee Rakvere palvela remondi ja otsustavad selleks vastavasisulist luba taotleda.²⁷⁰ Huvitava näitena remonttööde ja kommunaalprobleemide sidumisest võib välja tuua 1979. aasta, kui adventistide üldkoosolekul koputavad liidu juhatuse liikmed koguduste juhtide südametunnistusele, et koguduste elektriarved pidavat olema sama suured kui remondi peale kuluvad summad ning kogudustel palutakse oma elektritarbimist piirata.²⁷¹ Teadupärast küsiti ju kogudustelt elektri eest võrreldes tavatarbijaga mitmekordset hinda. Seitsmekümnendatest on ka viiteid, et vabakogudused on ette võtnud ka mõningaid keerulisemaid insenertehnilisi operatsioone. Näiteks metodistide Haapsalu kirik saab omale tolle aja kohta äärmiselt innovaatilise gaasikütte.²⁷²

Kaheksakümnendatel muutuvad remonditööd veelgi tavapärasemaks ja samuti ei ole enam viiteid sellele, et riik oleks sellesse tegevusse väga sekkunud. Siit-sealt siiski tuleb teateid, et mõni palvela vajaks remonti või mõni palvela on omakorda remonditud. Järgmine muutus saabus Eesti iseseisvuse taastamise tuules. Murranguaja iseloomulikuks näiteks muutunud suhtumisest on Rakke, kus kohalik kolhoos oli valmis oma jõududega remontima kohaliku EEKBKL-i palvemaja, kuna oldi huvitatud nii öelda isikliku kiriku omamisest asulas.²⁷³

1980. aastatel asuvad remondi ja ehitustöid organiseeritumalt koordineerima ka adventistid, kui 1985. aastal moodustatakse vastav organisatsioonisisene komisjon.²⁷⁴ Samal konverentsil, kus moodustatakse mainitud komisjon, tänatakse kõiki kogudusi, kes on annetanud vahendeid Palivere kogudusele, kes ülejäänud vahendite eest plaanib teostada remonditöid. Üldiselt oli ka selline nn ühisrahastuse vormis üksteise aitamine kõigi vabakirikute juures suhteliselt tavaline nähtus läbi praktiliselt kogu töös käsitletava perioodi. Tihti pöördusid kogudused oma remondialaste muredega konfessioonide juhtivorganite

²⁶⁹ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr. 23, 20.03.1973.

²⁷⁰ ESPALA, SPA Presbüterite Nõukogu Protokollid. Protokoll nr. 9. 17.18.10.1974.

²⁷¹ ESPALA, Eesti NSV Seitsmenda Päeva Adventistide koguduste konverentside protokollid 1969–1992. Protokoll. Seitsmenda Päeva Adventistide Eestimaal asuvate Usuühingute Peakooosolek. 14–15.07.1979.

²⁷² RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. Eesti metodisti Kiriku Tööst aastatel 1971–1973)

²⁷³ EEKBKLA, Juhatuse protokollid 08.01.1990–10.02.1992, Protokoll nr. 8, 10.08.1990.

²⁷⁴ ESPALA, Eesti NSV Seitsmenda Päeva Adventistide koguduste konverentside protokollid 1969–1992. Protokoll. Seitsmenda Päeva Adventistide Eestimaal asuvate Usuühingute Peakooosolek. 22.06.1985

poole, kes omakorda püüdsid aidata kogudusi rahaliselt keskkassast või siis algatasid rahakogumise kampaaniaid, mis hõlmasid tervet koguduste võrgustikku. Vastupidistest näidetest võiks välja tuua ainult Valga, mille adventkogudus taotles 1940. aastal seoses uutesse ruumidesse kolimisega konfessiooni keskvõimult remonttöödeks toetust, aga millegipärast otsustati seda neile mitte eraldada.²⁷⁵ Võib-olla oli asi sõjajärgses ajas, mis ei lubanud selleks raha eraldada.

Kuigi riik teostas igasuguste remonttööde üle justkui kontrolli, teostati valdav osa pisemaid remonttöid siiski omal initsiatiivil ja vastutusel. Üsna eduka ja arvuka remonttööde teostamise põhjuseks just maapiirkondades oli see, et hooned olid väiksemad ja seetõttu oli neid suuremat tähelepanu äratamata mõnevõrra lihtsam hooldada ja remontida. See asjaolu puudutab ennekõike EEKBKL-i, kelle väiksemate ja lihtsamate hoonete võrgustik oli väga suur võrreldes adventistide ja metodistidega.

7.2 HOONETE JA RUUMIDE EHTUS

Kui remonttöid sai sageli teostada operatiivselt ning kohati isegi riigi eest varjatult ja need ei nõudnud nii palju ressursse, siis okupatsioonide ajal ehitamine oli seoses kehtivate seaduste ja võimude üldise meelsusega äärmiselt komplitseeritud. Käesolev alapeatükk katsub kirjeldada neid õnnestunud ehitusprojekte, kus hooned praktiliselt nullist ülesse ehitati. Lisaks ehitustegevusele endale proovib autor käsitleda ka muid protsesse, mis mingi konkreetse ehitusprojektiga kaasas käisid. Samuti on välja toodud juhtumid, kus otseselt ei ehitatud uut hoonet, aga tegeldi enda käsutusse saadud hoone ümberehitusega, et see siis vastavalt oma vajadustele kohandada. Käesoleva alaosa ülesande formuleerimise üheks probleemiks on see, kust lõpeb remont ja kust algab ümberehituse alla varjunud kapitaalne ehitustegevus ja kas mõnes kohas välja toodud ümmargune mõiste “ümberehitus” oli pigem remondi- või kapitaalhituse laadne ettevõtmine.

Veel 1943. aastal, keset sõjategevust, valmis evangeeliumi kristlaste Suigu palvela, mille ehitusega oldi alustatud 1939. aastal.²⁷⁶ Maja ehitamiseks vajalikud tsementkivid valati koha peal, puitmaterjal osteti sisse ja ehitusel löid kaasa kõik, kellel oli huvi ja vaba aega.²⁷⁷

²⁷⁵ ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a. Protokoll 14. 23.09..1940.

²⁷⁶ Pilli, Toivo. *Osaduses kasvanud. Kirjutisi Eesti EKB koguduste loost*. Tallinn: Eesti EKB koguduste liit 2009, 120.

²⁷⁷ Suigu palvela. URL: <https://www.torivald.ee/suigu-palvela> (vaadatud 06.04.2022).

Sellele vaatamata võõrandati hoone 1963. aastal ning see kohandati ümber viljalaoks ja hiljem korteriteks.

1946. aastal otsustas kogudus taastada sõja ajal maha põlenud Kehra baptistide palvemaja. 1947. aastal oma jõududega töödega ka alustati. Materjalgi muretseti omade jõududega, näiteks palgid, mis raiuti ja töödeldi ise. Vaatamata sellele, et 1949. aastal küüditati Siberisse kaks põhilist ehitusel töötanud abimeest, taasavati palvemaja samal aastal.²⁷⁸ Võib öelda, et hoone taastamine oli igati õige otsus, kuna palveruum suudeti säilitada ka hilisemal nõukogude perioodil ja see sai kohalikke koguduse liikmeid teenida ka läbi kogu okupatsiooniaja.

1950. aastal valmis Kohtla-Järvel EEKBKL-i Saaroni palvemaja vanem osa. Sama hoone uuem osa valmis juurdeehitusena 1980. aastal.²⁷⁹ Juurdeehituse enda protsess algas tegelikult juba 1968. aastal, kui Kohtla Järve EEKBKL kogudus palus usuasjade volinikult seoses ruumide kasutuslepingu mitte piknemisega võimalust, et neile eraldataks krunt, kuhu nad saaksid rajada uue palvela. Ehitus lubati läbi viia oma jõududega. Paluti, et krundi määramisel arvestataks sellega, et suurem osa koguduse liikmeid elab Kohtla-Järve sotsialistlikus linnaosas. Krundi suuruseks paluti määrata 0,5 hektarit ja krunt lubati piirata puudega. Palvela peasaal pidi mahutama 250 istekohta ja kõrvalsaal 80 istekohta.²⁸⁰ Järgnevatel aastatel käis agar projekteerimine ja lubade esitamine, nende tagasi lükkamine ja jälle esitamine. Palvela siiski lõpuks valmiski ja selle avamisest oli juttu ülalpool, kui teemaks oli Kohtla-Järve palvela avamisega kaasnenud segadust ning seos usuasjade voliniku asetäitja rolliga hoone avamisel.

Samuti vana maja ümberehituse kattevarju all asus EEKBKL-i kohalik kogudus 1956. aastal ehitama uut hoonet Valgas. Protsess ise algas sellega, et vanempresbüter Lipstok saatis 1955. aastal usuasjade volinikule palve, et lubataks alustada Valka EEKBKL-i uue hoone rajamist, kuna kogudus vajab hädasti uut ruumi. Tol hetkel tegutseti üüriruumis, mille vabastamist kohalik täitevkomitee nõudis. Plaaniti ehitada kahekorruseline hoone, milles oleks palvesaal sajale inimesele.²⁸¹ Tegemist oli tähelepanuväärse ettevõtmisega ja seda „imet“ käidi vaatamas üle Eesti ning see andis lootust ka teistele kogudustele.²⁸²

²⁷⁸ Kehra Kogudus. URL: <https://kehrakogudus.ee/arhiiv/index80c9.html?kk=1&leht=0601> (vaadatud 06.04.2022).

²⁷⁹ Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest, 40.

²⁸⁰ RA ERA.R-1989.1.98, Toimik nr. 116. Avaldus. 16.12.1968.

²⁸¹ RA ERA.R-1984.1.24, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr. 6. NSVL MN juures asuvalle Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s. 02.07.1955.

²⁸² *Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost*, 108.

Hoone valmis 1957. aastal. Palvela avamist kirjeldavad EEKBKL-i arhiivimaterjalid järgmiselt: *“Valga Palvela avamine toimus 8. detsembril. Ära on tehtud suur töö ja kantud palju ohvreid. Maksumuseks on olnud 120 000 rubla. Kuid palvela on tõesti ilus. Raha on kokku saadud annetuste ja vabatahtliku tööga.”*²⁸³ Siiski ei olnud tegemist õnneliku lõpuga looga, kuna peale hoone valmimist andis see riigile põhjuse tõsta mitmekordselt hoonet puudutavaid makse, mis omakorda käivitas ka kohaliku koguduse ägeda protestilaine, millele aga erilist tähelepanu ei pööratud. Hoone hoopis võõrandati 1969. aastal koguduselt, mille järel aktiivne kogudus asus aga kohe uut maja ehitama. Seoses Valgas 1969. aastal alanud järjekordse EEKBKL-i ehitustegevusega tuli ka adventistidel omavahel jutuks uute ruumide muretsemine. Peakooosolekul toodi näiteks just baptistid, kes Valka ise omale koguduse hoonet ehitasid. Adventistid lugesid koos seadust ja järeldasid selle põhjal, et ehitamine oleks nagu lubatud, aga ostmise kohta ei ole midagi öeldud. Jõutakse järeldusele, et „ostmine“, mis hetkel seadusest puudub, on sama, mis seaduses olev „inventari soetamine ja pigem otsustatakse, et ehitamise asemel proovitakse omale hoone või ruumid osta“²⁸⁴ 1957. aastal toimus Jõgeval kapitaalremondi järgse ehk praktiliselt uueväärse EEKBKL-i palvemaja avamine, kus oli üle saja istekoha.²⁸⁵ Tegemist oli taas remondi taha varjunud ehitustöödega.

Ajajärku viiekümnendate teisest poolest kuni kuuekümnendate teise pooleni võibki ehituse poolest iseloomustada kui eri variantide otsimise aega, et ümberehituste ja kapitaalremontide varjus saaks saaks ehitada ja avardada oma olmetingimusi. Eriti agarad olid selles vallas adventistid, kes said oma käsutusse erinevaid eramuid ja ümberehituse käigus kohandasid neist palvelad. Käesolevas töös sai juba mainitud Türil toimunud protsessi seoses Voldemar Viirsaluga. See hoone oli adventistide käsutusse läinud ka juba 1958. aastal ja saanud vajalikud kohendused. 1958. saadi niimoodi ka enda käsutusse Paides kogudusevanema maja ja sellele tehti ka juurdeehitus.²⁸⁶ Samuti 1958. aastal müüsid pärijad kohalikule kogudusele tühjaks jäänud maja Rakveres, kus tehti vajalik ümberehitus. Lõplikult anti hoonele kiriku välimus siiski alles 1989. aastal.²⁸⁷ Viljandis Uku tänaval

²⁸³ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkm nr. 26, 20.12.1957.

²⁸⁴ ESPALA, Eesti NSV Seitsmenda Päeva Adventistide koguduste konverentside protokollid 1969–1992. Protokoll. Seitsmenda Päeva Adventistide Eestimaal asuvate Usuühingute Peakooosolek. 22.12.1969.

²⁸⁵ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkm nr. 24, 21.10.1957.

²⁸⁶ Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997, 23.

²⁸⁷ *Ibid.*, 34.

õnnestus samuti 1959. aastal üks hoone palvelaks ümber kohandada.²⁸⁸ Hiljem liikusid samasse hoonesse adventistide kostile ka eriti keerulise saatusega Viljandi EEKBKL-i koguduse liikmed. Mõnevõrra varem, 1948. aastal, olid Jõgeva adventistid ümber ehitanud ühe sealse eramaja, et see vastaks palvela nõudmistele²⁸⁹ ning sama teed oli õnnestunud minna ka 1947. aastal adventistide kogudusel Antslas.²⁹⁰ See oli aukartust äratav nimekiri, mis ei jäänud muidugi märkamata ka riigivõimul.

Ühiskondlikust suhtumisest vabakoguduste ehitustegevusse annab märku 1958. aastal ilmunud fõljeton “Presbüter Kuuma mured”, mis ilmus ajalehes Noorte Hää! ja mis keskendus metodistide ehitustegevusele Apteegi tänaval, kuhu neile oli luba antud rajada ruumid, mida saaks kasutada metodistide superintendent ametiruumidena. Noortele suunatud naljandis ironiseeriti selle üle, et tegelikult seisneb presbüter Kuuma mure selles, et kogudus väheneb ja sinna pole jäänud piisavalt inimesi, kes talle elamispinna tasuta ehitaksid. Nikita Hruštšovi algatatud religioonivastase kampaania algusajal kirjutatud lugu keskendus sellele, kuidas eri võtteid kasutades tuleb presbüteril inimesi, eriti just noori, koguduses ja ehitustöödel hoida.²⁹¹ See ironiseeriv naljalugu on ehe näide sellest, kuidas kogudusi mustati, et ühiskonna suhtumist kujundada. Käesoleval juhul võeti selleks appi metodistide ehitustegevus.

Siiski ei olnud kõik ümberehitustööd määratud õnnestuma. Vedra EEKBKL kogudus taotles 1967. aastal luba, et ehitada oma hoonele kõrvalhoone. Kas tegemist oli ka tegeliku vajadusega kõrvalhoone järele või oli see järjekordne plaan, kuidas oma palvelat laiendada, ei ole teada. Siiski said nad oma palvele eitava vastuse, kuna plaanitav juurdeehitus ei sobivat hoone arhitektuuriga.²⁹² Analoogne näide on ka EEKBKL-i Immaanueli kogudusega juhtunu 1956. aastast, kui paluti võimalust, et oma hoonet laiendada, aga neile öeldi ära seoses linna generaalplaaniga, kuna juurdeehitus oleks tulnud plaanitavale haljasalale ja oleks olnud majadele liiga lähedal.²⁹³

1958. aastal taotleti krunti hiljem palju poleemikat tekitanud Viljandi EEKBKL-i koguduse uue palvela jaoks, kuna eelmine hoone oli läinud lammutamisele. Avaldus saadeti

²⁸⁸ Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997, 27.

²⁸⁹ *Ibid.*, 29.

²⁹⁰ *Ibid.*, 33.

²⁹¹ Ranni, R. “Presbüter Kuuma mured”. Noorte Hää! 30.05.1958.

²⁹² RA ERA.R-1989.1.98, Toimik nr. 116. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuvale Usuasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s. 17.07.1967).

²⁹³ RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22. NSVL MN juures asuvale Usukultusasjade Nõukogu Volinikule Eesti NSV-s. 14. 16.01.1956.

usuasjade volinikule, kuna ilma voliniku nõusolekuta ei võetud täitevkomitee taotlust teadupärast üldse menetlussegi.²⁹⁴ Uus hoone sooviti ehitada eraisiku nimele. 1960. aastal, kui hoone on valminud, see võõrandati, kuna hoone oli seotud eraisikuga, kellel polnud ehitusega mingit seost. Viljandi EEKBKL-i hoone ehituse teeb tähelepanuväärseks see, et hoone ehitati sisuliselt nullist ja tegemist polnud ümberehitusega. Samuti oli olemas kindel plaan, kuidas seda ka juriidiliselt korrektselt teha. Tähelepanuväärne on ka see, et hoone võõrandati sisuliselt uue ja kogudus sai poolsalaja läbi viia seal vaid ühe jumalateenistuse. Paremini ei läinud Kuressaare adventistidel, kes hakkasid 1958. aastal ehitama oma maja, mis valmis 1960. aastal, aga mis juba 1963. aastal võimude poolt võõrandati. Ka siin kasutati skeemi, kus hoonet hakati ehitama ühe koguduse liikme krundile. Majavaldus tagastati 1992. aastal.²⁹⁵

1969. aastal osteti Narva metodisti kogudusele annetatud rahadega maja Rohelisele tänavale. 1977. aastal jäi hoone väikseks. Üllataval kombel oli kohalik võim positiivselt meelestatud ja valida anti koguni kolme peatselt tühjaks jääva hoone vahel. Sobivaks osutus maja Rakvere tänaval. Maja vabanes elanikest 1982. aastal. Linnavalitsusest saadi luba, et maja võib pühakojaks ümber ehitada ja 1983. aastal alustati ka remonttöödega, nii et 1986. aastal pühitses piiskop E. Borgren hoone ja seda hakati kutsuma Narva Rahu kirikuks. Tähelepanuväärne oli see, et see oli esimene hoone nõukogude ajal, mille pühitses sisse metodistide Põhja-Euroopa piiskop.²⁹⁶

Seitsmekümnendate Narvas valitses üleüldse suhteliselt soodne õhkkond, kuna ka EEKBKL-il õnnestus suuresti kohalike võimude abiga avada seal 1972. aastal uus palvela. Et ehitustegevus oli seitsmekümnendatel hoogustumas, sellest annab märku ka EEKBKL-i poolt loodud spetsiaalne majanduskomisjon, mille üheks ülesandeks sai ka ehitustegevuse organiseerimine ja selleks võimaluste leidmine.²⁹⁷ Samuti selgub samast ajajärgust, et metodistidel oli plaan ka Tartusse osta või suisa rajada uus kirik, kuna nende käes olnud ruumid Sõbra tänaval olid liiga amortiseerunud.²⁹⁸ Samuti hoogustus seitsmekümnendatel omale majade ja kruntide ostmise. Niimoodi said omale 1976. aastal palvela Võru adventistid. Peale väiksemaid ümberehitusi avati see 1977. aastal.²⁹⁹ Samamoodi said

²⁹⁴ EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959. Märkm nr 32, 18.08.1958.

²⁹⁵ Kuressaare Adventkogudus. URL: <http://kuressaare.advent.ee/index.php/ajalugu/> (vaadatud 06.04.2022)

²⁹⁶ Eesti Metodisti kirik 1907–2007, 86–87.

²⁹⁷ EEKBKLA, Eesti EKB presbüteri nõukogu protokollid 1969–1980. Protokoll nr 7, 06.06.1970.

²⁹⁸ RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. Eesti metodisti Kiriku Tööst aastatel 1971–1973.

²⁹⁹ Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997, 32.

adventistid loa ja võimaluse omale muretseda hoone Jõhvi Marja tänavale, kus samuti tehti remonttöid, et hoonet kohandada usklikute vajadustele.³⁰⁰ On erinevaid viiteid, kus potentsiaalse ostetava hoone puhul kaalutakse juba eos ka hoonele juurdeehituse võimalikkust ja mahtu. See annab aga märku väga selgest ja kaalutud strateegiast.

1975. aastal andis Hiiumaa täitevkomitee peale Palade EEKBKL-i palvela maha põlemist loa kogudusele hoone taastada ja riiklik kindlustus hüvitas samuti osaliselt selle väärtuse. Erinevate eraisikute ja organisatsioonide abiga valmis juba kümne kuuga uus kivist hoone. Siiski tehti mitmele kaasa löönud ja aidanud asutuse juhile riigivõimu poolt hoiatus.³⁰¹ Taastamistööde nime all valmis uus hoone juba 1976. aastal. Arvatavasti andis hoone ehitustöödele indu juurde ka tõik, et kohalik täitevkomitee ei andnud vahepealsel ajal luba kogudusele asuda ajutisele pinnale.

Uus EEKBKL-i hoone valmis ka 1982. aastal Elvas. Jälle sai hoone ehitus võimalikuks just tänu ümberehitusele. Varasemalt tegutses Elva EEKBKL kogudus üüripinnal, mille rentimist omanik enam ei pikendanud. Elvasse saabus uus pastor, kellel oli ehituse vallas kogemusi ja kohe hakatigi otsima uut krunti, et alustada ehitusega. Linnavõim ütles sellisele krundisoo vilele aga ära. Seepeale leiti elumaja, mille üks omanik oli nõus oma osa majast kogudusele müüma. Peale ostu saabus ka juriidiline õigus, et oma isiklikule kinnisvarale võis teha juurdeehituse. Usuasjade volinik palus Moskvasse teada anda, et tegeletakse renoveerimise mitte juurdeehitusega, kuna selliselt sõnastatuna ei oleks tegevus äratanud riigivõimude võimaliku kõrgendatud tähelepanu. Maja ehitati omade jõududega ja hoogtöö korras. Üle Eesti tulid erinevate koguduste liikmed kokku ja töid teostati graafikute alusel. Kasutati ka väljastpoolt koguduse ringi pärit tööjõudu, kes tegid hoones spetsiifilisemaid töid. Ehitus arenes sellise hooga, et samal ajal ilmus Elva kohalikus lehes artikkel kohalikust kultuurimajast, kus toodi ekstra välja, et baptistid saavad oma palvela arvatavasti tunduvalt kiiremini valmis kui riik kultuurimaja. Ehitust külastas ka miilits, aga seda pigem formaalse põhjendusega ja suhtumine oli pigem toetav.³⁰² Ehituskomisjon hindas palvelat hindegaga „väga hea“ Avamisele oli tulnud 500-600 inimest, kellest 150 ei mahtunud palvesaali.

Peale põlengut otsustati EEKBKL-i poolt taastada Ridala palvela, kuna Ridala oli liidu ajaloo seisukohast äärmiselt sümbolse tähendusega. Ehitamisega alustati 1985. aastal.

³⁰⁰ Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997, 37.

³⁰¹ Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal, 218–219.

³⁰² Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest, 49–50.

Ehitati samuti valdavalt hoogtöö korras ja omade jõududega ning ehitust finantseeriti annetuste abil. Annetusi tuli ka välismaalt. Ehitus kestis 1988. aastani ja hoone avati jaanipäeva paiku. 1988. aastal sai maja arhitektuuri ülevaatusel II koha ja preemiaks 1500 rubla.³⁰³ See kõneleb juba tasapisi muutuma hakanud ühiskondlikest oludest.

Hoone valmimise protsess oli organisatsioonisiselt väga suure tähelepanu all. Praktiliselt kõik presbüterite koosolekud, mis ehituse ajal toimusid,³⁰⁴ käsitlesid ehitust ja sealseid arenguid üsna detailselt. Suurt vaeva nähti brigaadide komplekteerimisega, kes vahetustega ehitusel töötaksid ja samuti tegeldi Voldemar Kaasiku personaalprobleemiga, millest oli käesolevas töös juba varem juttu. Ehituse vastu tekkis suur huvi ka väljastpoolt, kui Haapsalu Muinsuskaitse Klubi tegi ettepaneku Ridalas kasutusele võtta neljast kellast koosnev kirikukellade komplekt, mis asus muuseumifondis ja oli pärit Lähtru õigeusu kirikust. Arvati siiski, et antud komplekt oleks Ridala jaoks liiga ülepakutud.³⁰⁵ Huvitava asjaoluna selgus, et kui hiljem neid kellasid siiski üle vaatama mindi, olid kellad juba kuhugi kadunud. Uus palvela võeti riikliku komisjoni poolt vastu ilma märkusteta. Hoone ehitati valmis 25 kuuga. Koguduse kassast käis seoses ehitusega läbi 53 100 rubla. Töötunde kulus ca 85 000. Hoone kanti Arhitektide Liidus hästi ehitatud ühiskondlike objektide nimekirja.³⁰⁶ Ridala palvemaja on tähelepanuväärne just oma sümbolite tõttu, kuna väga palju rõhku pandi erinevatele sümbolitele ja allegooriale ning selles mõttes on Ridala palvemaja ka vabakoguduste pühakodade seas üsna erandlik.³⁰⁷ Suisa kohaliku täitevkomitee poolse ettepanekuna said adventistid hakata teostama ümberehitustöid tühjaks jäänud Haapsalu õigeusu kirikus ning sealne kogudus sai remonditud hoonesse kolida 1986. aastal.³⁰⁸

Alates kaheksakümnendate lõpust võib täheldada üsna hoogsat ehitustegevust, mis kvalifitseerus ennekõike küll pigem ümberehitamiseks või siis kapitaalremondiks. Ajastu vaimu peegeldab suurepäraselt 1988. aastal Suigus taasavatud EEKBKL-i palvela, mille avamisel lausus kohalik kolhoosi esimees: *"Nüüd on meil musterküla, kuna olemas on nii oma kool kui ka kirik."*³⁰⁹ Algasid ka mitmed läbirääkimised kohalike võimudega uute hoonete ehitamiseks. Nii algasid 1987. aastal metodistide läbirääkimised kohalike võimudega, et omale ehitada Pärnusse kirik. Samuti aktiveerusid 1989. aastal metodistid

³⁰³ Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest, 55.

³⁰⁴ Üldiselt toimusid sellised koosolekud iga kuu.

³⁰⁵ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 136, 12.12.1987.

³⁰⁶ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 143, 06.06.1987.

³⁰⁷ Osaduses kasvanud. Kirjutisi Eesti EKB koguduste loost, 122.

³⁰⁸ Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997, 26.

³⁰⁹ EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989. Protokoll nr. 143, 06.06.1987.

Tallinnas, et ka seal oma kirik taastada. Selleks pöörduti avaldustega kohalike võimude poole.³¹⁰ See protsess esialgu küll takerdus, kuna metodistid oleksid pidanud leidma asenduspinna näol lahenduse elanikele, kelle maja ehituse tõttu oleks lammutatud, ent jätkus peagi siiski.³¹¹ Suheldes võimudega andsid oma huvist ehitada uus hoone Tallinnasse teada ka adventistid. EEKBKL-i aruannetest selgub, et uute palvemajade ehitamist planeeriti üheksakümnendate alguses Otepääle, Kuressaarde, Sillamäele.

Teema lõpetuseks sobiks üks paradoksaalne lugu, kus riik endalegi teadmata ühele EEKBKL-i kogudusele palvesaali ehtas. Nimelt esitati 1991. aastal võimudele pöördumine NMKÜ poolt, et TOP purjespordikeskuses tühjalt seisev 1980. aasta olümpiamängude tarvis ehitatud oikumeeniline palveruum läheks Viimsi EEKBKL-i koguduse käsutusse. Kogudus soovis seal alustada jumalateenistuste ja pühapäevakooliga. Põhjusena toodi välja, et Viimsi koguduse näol on tegemist oikumeeniliselt avatud vabakogudusega.³¹² Hiljem on purjespordi keskusesse ja riigi vahendite eest ehitatud pühakoda kasutanud EEKBKL-st väljakasvanud Valguse Tee Kogudus.

7.3 KOKKUVÕTE

Hoonete remont ja ehitus oli vabakogudustele äärmiselt oluline valdkond, mille taga oli praktiline vajadus parandada oma tegutsemistingimusi. Kui vahetult enne sõda ja isegi sõja ajal lõpetati suuremaid ehitusprojekte, mis olid alanud veel okupatsiooni eelsel ajal, siis peale sõda tegeleti esmalt sõjakahjude likvideerimisega. Ehitustööd olid okupatsioonide aja alguses pigem välistatud ja seda just riiklike repressioonide ja piirangute tõttu. Seetõttu saame kuni viiekümnendate teise pooleni rääkida vaid olemasolevate hoonete sanitaarremontidest ja värskendustest.

Alates viiekümnendate teisest poolest, kui saame rääkida ajutisest sulast religioonimaastikul, tiheneb ka uute hoonete ehitamine, mis omakorda kulmineerus kuuekümnendate alguses samade hoonete võõrandamisega. Samuti lisandus viiekümnendatel uutmoodi praktika, kui üha rohkem hakati erinevate tehingute kaudu saama oma kasutusse varem eraisikutele kuulunud hooneid. Vabakogudused teostasid neis hoonetes ümberehitusi palvelaks kohandamiseks. Siin on kohati keeruline vahet teha, kas tegu on pigem väiksemat sorti remondi või suurema ümberehitusega. Aina rohkem hakati

³¹⁰ EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989. EMK Kirikuvalitsuse laiendatud koosoleku protokoll 29.aprillil 1989. a.

³¹¹ RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent. Kiriku ehitamine Uus-Tatari tn. 2 30.03.1989.

³¹² RA ERA.R-19-4.2, Usuasjade Talitus, kirjavahetus. Toetus N.M.K.Ü taotlusele. 10.05.1991.

ümberehituste nime all tegelema ka suuremate remontidega, mida pigem võiks nimetada juurdeehituseks või isegi uue hoone ehitamiseks. Selle taustal oli seadusandlus, mille järgi hoonele või ruumile ümberehituse jaoks luba oli oluliselt kergem taotleda kui ehitusluba täiesti uue hoone rajamiseks. Samuti õnnestus täielikult taastada ja endisest veel suusugusemal kujul kasutusele võtta mitu EEKBKL-i hoonet, mis olid hävinenud tuleõnnetuste tõttu ja mis lubati riigi poolt taastada.

Kindlasti ei ole vähetähtis just üleüldise kogudusliku elu aspektist, et kõik kolm käsitletavat konfessiooni toovad korduvalt välja, et pigem selline ühine läbi raskuste ehitustegevuse teostamine mõjus hästi koguduste vaimsusele ja ka moraalile. Üldiselt üritati igasugused ehitustööd teostada koguduste enda jõuga. Kogudusevälised spetsialistid kaasati pigem nõukogude aja lõpu perioodil, kui materjalid ja tehnoloogiad läksid keerukamaks, mistõttu oli vaja ka rohkem oskustöölisi ja oskusteavet. Põhimõttelise isetegemise kõrval oli arvatavasti oma inimeste kaasamise eesmärk ka see, et paljud tööd sooviti teostada rahaliselt soodsamalt, vaikselt ja mitteametlikult, et mitte anda põhjust riigil tulla kontrollima ja ka mingeid töid keelama. Suuremate ehitustööde korral moodustati koguduste võrgustikus erinevaid hoogtöö rühmasid, kes graafiku alusel ehitustöödel abiks käisid. Samuti hangiti üldiselt omal jõul materjalid. Erandiks olid vaid suuremad ja ka arhitektuuriliselt tähtsamad hooned, mille osas esitati taotlusi erinevate materjalide saamiseks riiklikest institutsioonidest, mis küll väga tihti tagasi lükati, viidates üleüldisele ehitusmaterjalide alasele defitsiidile.

Kui esialgu olid ehitus- ja remonttööd pigem kaoatilised, siis ajapikku hakati neile aina rohkem tähelepanu juhtima ka konfessioonide juhtorganites. Sellele viitab see, et kui okupatsiooniaja alguses pigem kirjutati erinevates protokollides tehtud töödest minevikuvormis ja pigem tagasivaatavalt, siis aja möödudes hakati selliseid töid ka aina rohkem vajaduspõhiselt ette planeerima. Samuti viitab planeerimise professionaaliseerumisele see, et hakati looma ka konkreetseid komisjone, kes selliseid ettevõtmisi pidid planeerima ja koordineerima. Heaks näiteks on EEKBKL ja nende Ridala palvela ehitus. Mitme aasta vältel, kui ehitus oli akuutne teema, pühendati igal juhatuse koosolekul palju aega ehituse ning sealsete tööde üle aruteludele ja ka sellealasele dokumenteeritud aruandlusele.

Ka rahalisi vahendid prooviti selliste tööde jaoks leida kas siis koguduste enda ridadest või algatati erinevaid rahakorjamise aktsioone terves koguduste võrgustikus. Enne taasiseseisvumist hakkas aina suuremat rahalist abi tulema ka välismaalt.

Nii nagu käesolevas töös käsitletud teiste valdkondade puhul, saab ka ehitus- ning remondialaseid suhteid riigiga kirjeldada üsna lineaarselt. Algselt üsna negatiivne ja isegi takistav suhtumine muutus tasapisi üha neutraalsemaks ja toetavamaks, kulmineerudes vahetult enne okupatsiooni lõppu võimude toetava, aitava ja isegi kaasamõtleva suhtumisega. Oma osa sellisel kaasatöötaval suhtumisel, just väiksemate omavalitsuse instantside poolt, oli kaheksakümnendate lõpul alanud usubuumil, kui oma isiklik kirik igas omavalitsuses sai auasjaks ning just vabakoguduste palvemajade palvelate rajamist oli väiksematel haldusüksustel kergem toetada

LÕPPSÕNA

Nii nagu teisteski eluvaldkondades, võib ajavahemikku 1940–1991 ka vabakoguduslikust perspektiivist lähtuvalt pidada äärmiselt heitlikuks ajaks. Keelud, käsud ja repressioonid, mis tabasid teisi eluvaldkondi, piirasid oluliselt ka usuelu, sh vabakirikute tegevust. See kajastus ka nende hoonete saatuses. Kui 1920.-1930. aastatel õnnestus vabakirikutel ehitada üles täiesti arvestatav hoonete võrgustik ja seal religioossele elule hoogu juurde anda, siis saabunud okupatsioonid ja sõda andis saavutatule suure hoobi. Käesoleva töö eesmärgiks oli analüüsida, milline oli vabakoguduste hoonete saatus sõjas ja järgneval nõukogude perioodil. See tähendab vastust küsimusele, milline oli keskkond, kus vabakogudused tegutsesid.

Alustades Teise maailmasõja ajast, tuleb kõigepealt esile tuua, et kõige rohkem said kannatada linnades asuvad vabakirikute sakraalhooned. Suuremad ja uhkemad hooned olid pommitamisel headeks sihtmärkideks. Töö põhjal saab järeldada, et proportsionaalselt kandsid suurimaid kaotusi sõja tõttu metodistid, kes kaotasid oma suured ja tähelepanuväärsed kirikud Tallinnas, Tartus ning Pärnus. Pärast sõda olid hoonete suured kahjustused seotud pigem juhuslike õnnetustega, kuid oli ka mõningaid riigi poolt initsieeritud hoonete lammutamisi, mille põhjuseks toodi ametlikult ruumide amortisatsioon. Teine hoop sõjaaegse hävitustöö kõrval oli hoonete võõrandamine. Sõjaaegsed vabakirikute sundvõõrandamised ei lähtunud seadusandlusest, vaid olid seotud pigem sõjalis-strateegiliste eesmärkidega. Väiksemaid võõrandatud hooneid kasutati sõdurite majutamiseks ja suuremaid haavatute ravimiseks.

Juba esimese nõukogude okupatsiooni ajal hakkas riik ellu viima religioonivastast poliitikat, mille üheks osaks olid ka rünnakud sakraalhoonete vastu. Sarnaselt suuremate konfessioonidega natsionaliseeris riik paljud vabakirikute palvehooned, et neid omakorda võimalusel ja vajadusel võõrandada. Natsionaliseerimine tähendas hoonete või ruumide üleminekut riigi omandisse, mis tähendas, et kogudustel oli neid võimalik lepingu alusel edasi kasutada. Vahepealne Saksa okupatsioon tagastas juriidiliselt hooned kogudustele, kuid 1944. aastal taas saabunud nõukogude okupatsioon taastas endise olukorra.

Hoonete riigistamise kõrval kehtestas riik sõja järel eritariifsed maksud, mille mittetasumine võis viia hoone võõrandamiseni. Hoone võõrandamise üheks eelduseks oli tavaliselt koguduse sulgemine, kuna see ei vastanud riigi poolt esitatud registreerimisnõuetele, mille täitmine oli omakorda just maapiirkondades asuvatele vabakogudustele suureks väljakutseks. Töö põhjal on võimalik järeldada, et esialgu tabas

hoonete võõrandamiste laine neid vabakogudusi, kes ei suutnud jõustatud seadustele vastavalt kogudust registreerida või tegi riik sellele takistusi. Järgnevatel aastakümnetel asus riik tegelema juba konkreetsete koguduste ja nende hoonetega. Selle üheks tulemuseks oli riigi soov suunata kogudusi, sh eri konfessioonidesse kuuluvaid kogudusi, tegutsema samadele pindadele, et vabaks jäävad hooned võõrandada. Nii liideti Tallinnas kaheksa EEKBKL-i kogudust Oleviste liitkoguduseks ja mitmes linnas paigutati kokku adventistid ja metodistid. Usuasjade voliniku algseks ideeks oli, et igas keskuses oleks vaid üks suurem konkreetse konfessiooni hoone. Selline strateegia oleks oluliselt lihtsustanud ka riikliku järelvalvet, mida vabakoguduste üle tuli pidevalt teostada. Koguduste ja konfessioonide omavaheline liitmine samale pinnale oli ka üheks riiklikuks religioonipoliitika strateegiaks, millega loodeti, et liidetud kogudused pööravad samale pinnale kokku pressitud oludes tülli. Nagu tööst ilmnes, seda aga ei juhtunud ja üldiselt said kõik kokku surutud kogukonnad omavahel hakkama ja suhted olid pigem sõbralikud. Seda kinnitavad töös välja toodud mõned silmapaistvad erandid.

Eraldi leidsid töös käsitlemist need koguduste hoonete võõrandamised, mis lähtusid kohalike täitevkomiteede soovist vabakoguduste pühakojad enda käsutusse saada. Sedalaadi võõrandamised viidi reeglina läbi kiiremalt kui muud võõrandamised ja seetõttu jäi kogudustele vähem aega selle vastu midagi ette võtta. Suhted kohalike võimudega olid vabakirikutel sel põhjusel sageli keerulised, kuna alati esines oht, et üks või teine hoone oli kohalike võimude poolt sihikule võetud. Seetõttu pöördusid vabakirikud tihti usuasjade voliniku poole, et see neid kohalike võimude eest kaitseks ja hoonete pihta suunatud rünnakute vastu aitaks.

Voliniku tööülesandeks oli kontrollida, et kogudused vastaksid seaduses kehtestatud nõuetele ja mittevastamise korral algatas ta konkreetse koguduse sulgemise ning sellest tuleneva hoone võõrandamise protsessi. Samuti tegi tema otsused, mis kogudused ja konfessioonid tuleks samadele pindadele liita ning jälgis, et võõrandatud pindadele pandaks pigem kultuuri või haridusasutused, et kohalikes elanikes ei tekiks asjatut pahameelt. Seetõttu pääsesid ka mõned hooned võõrandamisest, kuna kohalikel võimudel ei olnud piisavalt head ideed, mida enda käsutusse saadavate ruumidega peale hakata. Neid kannustas vaid soov vabakogudus hoonest välja saada. Sellele vaatamata ilmnes töös käsitletud materjali põhjal, et maapiirkondades läksid hooned sageli sovhooside või kolhooside käsutusse ja leidsid kasutust mitte kultuuri- või haridusasutustena, vaid hoopis ladude või aitadena. Samuti ei olnud harvad juhud, kui võõrandatud ruumid kohandati ümber elamispindadeks.

Usuasjade voliniku kaudu käis ka kõik muu hoonete alane aruandlus, mida vabakirikud pidid oma koguduste kohta iga-aastaselt edastama. Samuti pidas volinik aktiivset sidet kohalike täitevkomiteedega, kuna mõlemad instantsid pidid just võõrandamisi silmas pidades tegutsema koostöös. Mida leebemaks läks riiklik religioonipoliitika, seda enam konstruktiivsemaks muutusid suhted usuasjade voliniku ja ka kohaliku täitevvõimuga. Teatud pinge ja aruandevajadus säilis vabakirikutel aga kuni okupatsiooniaja lõpuni.

Vabakogudused, eriti EEKBKL, tegutsesid ka ise aktiivselt, et hoonete võõrandamist ära hoida. Töötati välja erinevaid strateegiaid ja oldi ka aktiivselt usuasjade volinikuga suhtluses, et võimalikke hoonete võõrandamisi ennetada ja võimalusel ka tagasi pöörata. Töö põhjal on võimalik järeldada, et mitmel puhul see ka õnnestus.

Märkimist väärib ka see, et ka nõukogude võimu tippajal oli võimalik ellu viia nii väiksemaid kui ka suuremaid ehitustöid, ent kurbloolisus seisneb selles, et nn sulaaajal valminud või ostetud hooned - näiteks adventistide puhul - hiljem võõrandati või eritarfitseeriti kõrgema maksumääraga. Alates kuuekümnendate aastate teisest poolest on näha, et aina rohkem on hoogustunud suuremad remondi- ja ehitustööd, milleks tuli endiselt küll luba küsida, aga mille teostamine võrreldes varasemaga läks aina kergemaks. Üsna levinud ja edukaks strateegiaks oli uute hoonete ehitamine ümberehitamise või kapitaalremondi sildi all. Samuti oli levinud praktikaks omale hoonete muretsemine kinke- ja ostulepingute abil, mille kaudu õnnestus kogudustel omandada enda käsutusse sama kogudusega seotud oleva inimese krunt või hoone.

Okupatsiooni viimasel kümnendil hoogustus ehitustegevus veelgi ja sellesse suhtusid aina soosimavalt ka kohalikud võimud. Töö põhjal saab väita, et pisemaid kosmeetilisi remonttöid teostati läbi vaadeldud perioodi vastavalt vajadusele kogu aeg. Kuigi üldiselt tuli ka sellisteks töödeks luba küsida, siiski kuna kasutati valdavalt enda tööjõudu, siis tööd saadi tehtud vaikselt ja ilma suurema kärata. Tavaliselt üritati kõik tööd, sh suuremad üldehituslikud tööd, kui vähegi võimalik teha enda jõududega, kaasates vajadusel ka koguduste suuremat võrgustiku. Oluline on ka esile tuua, et remondi- ja ehitustööd kasvatasid kogudust ja liitsid koguduse liikmeid vaimselt, sest uuritud materjalides on peaaegu alati ära märgitud, et ühised tööd, mida teostati, liitsid kogukonda. Vahetult enne nõukogude okupatsiooni lõppu keskendusid vabakirikud aina rohkem oma repressseeritud hoonete tagasi saamisele ja ka muude hooneid puudutavate kahjude hüvitamisele.

KASUTATUD ALLIKAD

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Koguduse Liidu arhiiv (EEKBKLA)

- EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid
- EEKBKLA, Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955–1959
- EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1969–1980
- EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1981–1985
- EEKBKLA, Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid 1985–1989
- EEKBKLA, Juhatuse protokollid 08.01.1990.–10.02.1992.
- EEKBKLA, Kirjavahetus
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1945
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1946–1947
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1945–1966
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1948–1950
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1951–1952
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1953–1955
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1955–1958
- EEKBKLA, Kirjavahetus 1959–1969
- EEKBKLA, Kirjavahetus Usuasjade Nõukogu Volinikuga 1966.–1991.
- EEKBKLA, Laiküla palvemaja kasutusleping 1948.
- EEKBKLA, Pärnu Saalemi
- EEKBKLA, Pääsküla
- EEKBKLA, Paide EKB koguduse ajaloost
- EEKBKLA, Märkmeid Viljandi Evangeelsete Kristlaste Baptistide kogudusest
- EEKBKLA, Märkmeid Viljandi Evangeelsete Kristlaste Baptistide kogudusest läbi kolme aastakümne 1956–1986 Helle ja Johannes Saardi mälestustes

Eesti Metodisti Kiriku arhiiv (EMKA)

- EMKA, Eesti Metodisti Kiriku Valitsuse protokollid raamat
- EMKA, Kirikuvalitsuse protokollid 1956–1989
- EMKA, KV protokollid 1990–1999
- EMKA, Toimik No.1. Saaremaa
- EMKA, Toimik No.4. Rakvere Metodisti kirik
- EMKA, Metodisti kirik Eesti NSV-s. Torgu kogudus

Eesti Seitsmenda Päeva Adventistide Liidu arhiiv (ESPALA)

- ESPALA, S.P.A Eesti Liidu nõukogu protokolliraamat. Alatud 11. dets. 1939 a
- ESPALA, SPA Presbüterite Nõukogu Protokollid
- ESPALA, Eesti NSV Seitsmenda Päeva Adventistide koguduste konverentside protokollid 1969–1992
- ESPALA, Laiküla palvemaja kasutusleping 1948
- ESPALA, Kinkeleping
- ESPALA, Leping Nr....

Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiiv (RA ERA)

- RA ERA.R-194.1, Usuasjade nõukogu. Kirjavahetus kirikutega
- RA ERA.R-194.2, Usuasjade Talitus, kirjavahetus
- RA ERA.R-19-11.3, Usuasjade Talitus. Konsultatiivnõukogu protokollid kirikuvarade tagastamisest
- RA ERA.R-1984.1.24, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr. 6.
- RA ERA.R-1989.1.29, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 14.
- RA ERA.R-1989.1.34, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 22
- RA ERA.R-1989.1.36, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 30.
- RA ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 38.
- RA ERA.R-1989.1.44, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 47.
- RA ERA.R-1989.1.57, Usukultusasjade Nõukogu Volinik Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures. Toimik nr 56.
- RA ERA.R-1989.1.98, Toimik nr 116.
- RA ERA.R-1989.3.327, EMK Kõrkvere kogudus
- RA ERA.R-1989.3.492, SPA Türi kogudus
- RA ERA.R-1989.3.501, Seitsmenda Päeva Eesti Adventistide Liit
- RA ERA.R-1989.3.315, EMK Tallinna Metodisti Kogudus
- RA ERA.R-1989.3.317, EMK Paide Kogudus
- RA ERA.R-1989.3.320, EMK Türi metodistide avaldus palvemaja avamiseks
- RA ERA.R-1989.3.326, Kuressaare (Kingissepa) kogudus
- RA ERA.R-1989.3.334, EMK eesti Metodisti Kiriku Superintendent
- RA ERA.R-1989.3.501, Seitsmenda Päeva Eesti Adventistide Liit
- RA ERA.R-1989.3.503, SPA Tartu kogudus
- RA ERA.R-1989.3.507, S.P.A Põltsamaa kogudus

KIRJANDUS

Altnurme, Riho. *Eesti evangeeliumi luteriusu kirik ja nõukogude riik 1944–1949.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2001.

Böläu, Konstantin. *20 aastat ehitamist Eestis: 1918–1938.* Tallinn: Riigi Trükikoda 1939.

Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2018.

Liivik, Olev. *Tallinna kirikud: ajalugu ja restaureerimine.* Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet 2011.

Noormets, Tiit. *Eesti julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944.* Tallinn: Eesti Riigiarhiiv 2002.

Pajusoo, Toomas. *Eesti Metodisti Kirik 1907–2007*. Tallinn: Eesti Metodisti Kirik 2007.

Piirsild, Peeter. *EMK Narva kogudus 1924–1940; 1967–2017*. Tallinn: EMK kogudus 2017.

Pilli, Toivo. *Teekond teisenevas ajas: peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost*. Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp OÜ 2005.

Pilli, Toivo. *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist*. Tallinn: Allika 2007.

Pilli, Toivo. *Osaduses kasvanud. Kirjutisi Eesti EKB koguduste loost*. Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit 2009.

Plaat, Jaanus. *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum 2001.

Plaat, Jaanus. *Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum 2003.

Randla, Anneli. *20.sajandi palvemajad*. Alusuuring. Tallinn 2012.

Rommel, Atko. *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.

Rohtmets, Priit. *Eesti usuelu 100 aastat*. Tallinn: Post Factum 2019.

Rohtmets, Priit. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Siseministeerium 2018.

Saard, Riho. *Ristitud eestlane: kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo 2018.

Salo, Vello. *Riik ja kirikud 1940–1974*. Rooma: Maarjamaa 1974.

Tamm, Aare. *Ridala kogudus 125*. Tallinn: Allika 2008.

Tamm, Egle. *Moodsad kirikud: Eesti 1920.–1930. aastate sakraalarhitektuur*. Tallinn: Iloprint 2001.

Viirsalu, Voldemar. *Seitsmenda Päeva Adventistid Eestis 1897–1997*. Tartu: Seitsmenda Päeva Adventistide Liit 1997.

Viirsalu, Voldemar. *Loojangu eel; Hämarus laskub maale*. Valga: Seitsmenda Päeva Adventistide Liit 2001.

KAITSTUD KRAADI- JA DIPLOMITÖÖD

Doronin, Kristin. *Vabakoguduslike kirikute ja palvelate sisearhitektuuri ja spirituaalsuse seostest.* Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2010.

Fjodorova, Maria. *Eesti Metodisti kiriku Tallinna vene koguduse ja selle mõjul rajatud koguduste ajalugu.* Diplomitöö. Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar 2010.

Sarik, Enno. *Teenides ääremail: EMK Ruusmäe koguduse lugu.* Diplomitöö. Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar 2012.

Siibak, Sven-Joonatan. *Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liidu juhatuse tegevus aastatel 1955–1959.* Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool 2014.

Tamm, Priit. *Eesti Metodisti Kirik 1940–1980: vaatlusi olulisematele arengut mõjutanud protsessidele ja probleemidele.* Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool 1998.

ARTIKLID JA PERIOODIKA

Lõhmus, Galina. „Pärnu adventkoguduse hoone 100“. Pärnu Postimees 12.08.2011.

Puusepp, Ene. „Uus kirik seisab luksuslike aadlivillade krundil“ Tartu Postimees 03.12.2002.

Ranni, R. „Presbüter Kuuma mured“. Noorte Hääl. 30.05.1958.

Ulm, Kalmar. „Märtsipommitamise varju jäänud nüansid: ajaloolane Kalmar Ulm näitab kultushooneid, mida tänapäeva Tallinnast enam ei leia.“ Postimees 09.03.2018.

Uuspõld, Katrin. „Rakvere metodisti kogudus on saja aastane“ Kuulutaja 13.08.2021.

VEEBIALLIKAD

Kultuurimälestiste register- <https://register.muinas.ee>

Tartu 1941- <https://tartu1941.wordpress.com>

EMK Tartu Püha Luuka kogudus- <https://tartu.metodistikirik.ee>

Eesti Metodisti Kirik- <https://www.metodistikirik.ee>

Rakvere Adventkogudus- <http://rakvere.advent.ee/kogudus/>

Kehra Kogudus- <https://kehrakogudus.ee>

Karmeli Kogudus- <https://karmel.ee>

Hiiumaa kodulugu- <https://www.hiiumaakodulugu.ee>

Tallinna Allika Baptistikogudus- <https://www.allika.ee>

Võru baptisti kogudus- <https://vorubaptisti.ee>

Mähe kogudus- <https://mbk.ee>

Pärnu Immaanueli Baptistikogudus- <https://parnuimmaanuel.ee>

Seitsmenda Päeva Adventistide Tartu Kogudus- <http://tartu.advent.ee>

Tori vald- <https://www.torivald.ee>

Kuressaare Adventkogudus- <http://kuressaare.advent.ee>

SUMMARY: CHURCHES AND PRAYER HOUSES OF THE ESTONIAN FREE CHURCHES FROM 1940 TO 1991

The period from 1941 to 1991 can be described as extremely turbulent from the perspective of the free church, which is also similar to different areas of life during the same time. All the prohibitions, orders and repressions had an impact on the free church and their buildings just as much as it had on other areas of life. The WWII and occupations left a mark on their building network, which the free church had established in 1920s and 1930s to boost their religious work. During the war the free church's buildings took the most damage, because these were bigger, grander and therefore easy targets to bombers. It's safe to say that the methodists suffered the most, because they lost their huge and remarkable churches in Tallinn, Tartu and Pärnu.

After the war, the damages to the churches were said to be caused by random accidents, but there were some government initiated demolitions. The authorities claimed that the reason for such action was first and foremost related with amortisation.

During and after the war many churches and prayerhouses were nationalised and soon after that the parishes were expropriated. The expropriation of the free church's buildings during wartime was connected to war-strategic objectives. For example, the smaller buildings were used to house soldiers and provide medical aid for wounded ones. Already during the first Soviet occupation the government started to implement anti-religious policy, which was also seen in the attacks against prayerhouses and church buildings. Similarly to traditional confessions, the government nationalised numerous free church's prayer buildings, so that they could expropriate these if the need or chance arose.

The intervening German occupation legally returned the buildings to the congregations, but shortly after the beginning of the new Soviet occupation in 1944, the laws were reverted back to as they had been in 1940-1941. One prerequisite of expropriation was closing down the congregation, because it didn't meet the requirements for registration. This also imposed a great challenge for the churches, which were located in rural areas. At first the expropriation had an impact to these free churches that could not follow the legislation, but soon after specific congregations and their buildings were selected. As a result different congregations were appointed to work together on the same ground, meanwhile the remaining buildings were dispossessed. This way, eight different EECBU³¹³ congregations

³¹³ Estonian Evangelical Christians-Baptists Union.

were united in Tallinn under the name of Oleviste united parish and in many other towns adventists and methodists were relocated to the same houses. The Commissioner for Religious Affairs in 1940s and 1950s thought that there should be only one bigger confessional building in every town. This strategy also made it easier to monitor the congregations. The government had hoped that forcing different congregations to work under the same roof would lead to many disputes. This was yet another anti-religious tactic of the occupying government, but to their surprise, it didn't work and instead all the congregations started creating friendly relationships.

In addition to reasons caused by the legislation, some free church's buildings were expropriated because of the local government and their needs to own and use these buildings for their own purposes. Local Government representatives mainly started these kinds of expropriations and consequently the process was fast and it did not give the congregations enough time for an appropriate reaction. This created a really difficult relationship between congregations and local authorities, because the danger of losing one of their buildings was always present. This caused the free church to seek help from the Commissioner for Religious Affairs, who carried out the Soviet Union's religious policy in Estonia and it was thought by the congregations that he could help them against the attacks directed at their buildings. At the same time he was also the person who checked that the congregations met the requirements or should be moved to the same grounds. Moreover, the Commissioner for Religious Affairs had to oversee the facilities that were established on expropriated land, which usually were associated with culture or education so that the locals stayed pleased. Sometimes though the government couldn't figure out what kind of facility should be established on expropriated land, which meant some of the buildings were left as they had been. In rural areas the buildings were mostly given to collective and state farms, who used them as sheds or for storage. In some cases expropriated buildings were turned into housing.

Congregations, especially EECBU, also worked really hard to avoid the expropriation, coming up with different strategies while staying actively in contact with the procurator to avoid or overturn possible dispossessions. In 1950s there were big projects carried out by parishes, but as these were only possible because of the Khrushchev Thaw, most of the buildings ended up being expropriated later. In the second half of the 1960s appeared an increase in repairing and building different structures, which of course required a permit, but the process became smoother and easier.

From 1950s and 1960s a wide spread strategy was to build a new facility, but making it look like an already existing building, which was being repaired or reconstructed. Another

well known practice was to own buildings through different gifts or purchase contracts. A larger increase in construction can be seen during the occupation's last decade, where even the authorities encouraged it. Different kinds of smaller repairs were done all the time, but even these required a permit. But as they were carried out by the communities themselves, the work process was rather peaceful. Almost all the communities followed this example - all the work that could be done within the community was performed by the community. Different kinds of constructions also had a positive impact on the congregations' mentality and spirituality, uniting them. Directly before the end of the Soviet Union's occupation, the free church concentrated on retrieving their nationalized buildings.

LISA 1.

Töös käsitlemist leidnud Seitsmenda Päeva Adventistide Koguduste Liidu sakraalhooned kolme töös käsitletud suurema teema perspektiivist.

HOONE/ RUUMID	KAHJUSTUSED	VÕÕRANDAMINE	REMONT/ EHITUS/ OMANDAMINE
TALLINN MERE PST.		1950.a. suunati hoonesse ka metodistid.	1940.a. värviti hoone väljastpoolt ja suurendati poodiumi. Väiksemaid remonte tehti koos metodistidega ka järgnenud okupatsioonide ajal.
TALLINN TELLISKIVI TNV.		Võõrandati 1950.a. Hiljem rahvamaja	1940.a asuti hoonet kohandama misjonikooliks ja tehti suured ümberehitustööd.
NARVA SALME TNV.	Hoone hävis teises maailmasõjas.		Hoone osteti 1940.a. Algselt plaaniti hoone peale pommitabamusi remontida, aga seda ei tehtud.
NARVA RAKVERE TNV. (METODISTIDE HOONE)			Hoone ehitati kahasse koos metodistidega ja valmis 1986.a.
PAIDE		Võõrandati 1961.a.	Hoone saadi koguduse käsutusse 1958.a.
PAIDE PÄRNU TNV. (METODISTIDE HOONE)			Adventistidele anti kasutada metodistide kirikut.
TARTU LILLE TNV.		Prooviti võõrandada juba 1948.a. Lõplik võõrandamine 1963.a. Hoonesse paigutati lasteaed.	1940.a teostatakse fassaaditöid. Samuti teostatakse mitmeid töid, mis seotud erinevate sõjakahjustustega.
TARTU SÕBRA TNV.			Said ruumid enda käsutusse, peale 1963.a. Lille tnv. Palvela võõrandamist. Koos metodistidega tesotati erinevad remondid, et ruume kohastada enda tegevuseks. Kindlustati lage.

VALGA UUS TNV.			Hoone osteti omale 1954.a.
HAAPSALU UUS TNV.			
HAAPSALU END. ÕIGEUSU KIRIK			Haapsalu täitevkomitee tegi ettepanek võtta hoone enda käsutusse. 1986.a peale remonti hakataksegi hoonet kasutama
VILJANDI UKU TNV.			Hoone valmis 1959.a.
PÄRNU KARJA TNV.			Jooksvad remondid koos hoonesse paigutatud metodistidega läbi okupatsiooni.
JÕGEVA PARGI TNV			Hoone ostetakse omale 1948.a ja teostatakse ka ümberehitus.
JÕGEVA TURU TNV.			Koguduse pastor kingib 1949.a. kogudusele oma maja.
KURESSAARE		1960.a. hoone võõrandati enne valmimist	Hoonet asuti ehitama 1958.a. ühe kogudseliikme krundile.
KURESSAARE KARJA/UUS TNV. (METODISTIDE HOONE)			Metodistide hoone, kuhu adventistid suunati 1960.a.
RAKVERE PIKK TNV.		1958.a. proovib kohalik täitevkomitee hoonet võõrandada, aga see ei õnnestu.	1974. a soovitakse hoones teha suuremat kapitaalremonti.
VÕRU JÜRI TNV.			Hoone osteti 1976.a. ja vajadustele kohandati ümberehituste käigus 1980-ndatel.
ANTSLA KOOLI TNV.			Hoonele tehti ümberehitus 1947.a.

PÕLTSAMAA KREUTZWALD I TNV.			Hoone osteti kogudusele 1958. a ja tehti ka ümberehitus. 1989.a. tehti põhjalik ümberehitus, et ruume suurendada.
TÜRI KOIDULA TNV.			Hoone osteti 1958.a.
JÕHVI MARJA TNV.			Hoone osteti 1975.a.

LISA 2.

Töös käsitlemist leidnud Eesti Metodisti Kiriku sakraalhooned kolme töös käsitletud suurema teema perspektiivist.

HOONE/ RUUMID	KAHJUSTUSED	VÕÕRANDAMINE	REMONT/ EHITUS/ OMANDAMINE
TALLINN I. VEERENNI TNV.	Hävis 1944.a. pommitamisel		
TALLINN II. KOPLI TNV.	Lammutati lõplikult 1991.a.	Võõrandati 1950.a. ja hoonesse paigutati telegraaf.	
TALLINN MERE PST. (ADVENTISTIDE HOONE)			Peale Kopli tänava hoone võõrandamist, suunati adventistide Mere pst ruumidesse, kus teostati erinevaid remonte koos adventistidega.
TALLINNA PÜHAVAIMU KIRIK			Oli asenduspinnaks Mere pst remontide ajal.
TARTU VALLIKRAAVI TNV.	Hävis 1941.a. pommitamisel		
TARTU KALEVI TNV.		Võõrandatakse 1949.a. Hoonesse paigutatakse artell „Kalev“	1942. saavad metodistid enda käsutusse ruumid Kalevi tnv-l.
TARTU LILLE TNV. (ADVENTISTIDE HOONE)		Võõrandatakse 1963.a	1949.a. suunatakse metodistid adventistide juurde
TARTU SÕBRA TNV.			Said hoonet kasutada koos adventistidega peale Lille tnv võõrandamist 1963.a. Teostati mitmeid remonditöid.

PAIDE PÄRNU TNV	Sai 1941.a. mürsukahjustusi, hukkus ka seetõttu pastori abikaasa.	1943.a. võõrandati ajutiselt Saksa armee poolt. Hoonet prooviti võõrandada ka mitmeid kordi nõukogude okupatsiooni ajal.	
NARVA RAEKOJA PLATS.	Hoone hävis teises maailmasõjas.		
NARVA TAIME TNV. (EEKBKL-i HOONE)			Maja saadi enda käsutusse 1967. Tegutseti seal koos EEKBKL-iga.
NARVA ROHELINE TNV.			Hoone osteti kogudusele 1969.a.
NARVA RAKVERE TNV.			Hoone valmis ümberehituse käigus 1986.a ja see ehitati kahasse adventistidega.
PÄRNU RIIA MNT.		Ruumid konfiskeeritakse 1947.a.	
PÄRNU KARJA TNV. (ADVENTISTIDE HOONE)			1947.a. peale ruumide võõrandamist, suunatakse metodistid adventistide pinnale.
JÕHVI AASA TNV.			1971.a. valmis eramajast ümberehitatud hoone.
RAKVERE LAADA TNV.	Hoone sai teises maailmasõjas kahjustada.	Hoonet prooviti mitmeid kordi võõrandada. 1960.a. võõrandati suur osa krundist.	1960-ndatel tehti mitmeid remonte.
HAAPSALU ENDLA TNV.		Teise maailmasõja ajal asus hoones Tartu silmakliinik.	Okupatsioonide ajal teostati mitmeid remonte ja kirik oli väga heas korras.
REEKÜLA		Üritati mitmeid kordi nõukogude okupatsiooni ajal võõrandada.	

KURESSAARE KARJA/UUS TNV.		Tee ehituse eesmärgil eemaldati osa krundist ja kõik juurdeehitised. Hoonesse suunati ka adventistid.	
TÕLLUSTE			1963.a. paigaldati hoonesse elekter.
TAPA KESK TNV.		1963.a. võõrandati osa krundist.	
KÕRKVERE			Teostatakse hädapärased remondid 1960-ndatel
TORGU	Hoone hävis teises maailmasõjas pommitabamuse tõttu.		1960-ndatel leitakse ruumid ja püütakse koguduse tööd seal ka taastada.
IMARA	Hoone hävineb teise maailmasõja ajal, aga põhjus ebaselge.		
RUUSMÄE	Hoone lammutati võimude poolt 1968.a.		
RÄPINA VABADUSE TNV.			1986.a. ostsid metodistid Räpinasse töö tegemiseks maja.
KÄRSA END. ÕIGEUSU KIRIK			1989.a. taastati vana õigeusu kirik.

LISA 3.

Töös käsitlemist leidnud Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Liidu sakraalhooned kolme töös käsitletud suurema teema perspektiivist.

Tabel ei sisalda kõiki EEKBKL-i palvelaid, vaid tähelepanuväärsemaid ja autori arvates tähtsamaid juhtumeid. Põhjuseks EEKBKL-i palvemajade suur võrgustik ja samuti autori osatised raskused protsesside lõpptulemuste täpsel kinnitamisel ja dateerimisel.

HOONE/ RUUMID	KAHJUSTUSED	VÕÕRANDAMINE	REMONT/ EHITUS/ OMANDAMINE
TALLINN OLEVISTE		Kõigil liidetud kogudustelt võõrandati nende hooned.	Honnesse liidetakse Tallinnast Immaanueli, Eelimi, Allika, Saaroni, Karmeli, Siioni, endine prii ja Iru kogudused. Liitus ka Mähe kogudus. Aja jooksul teostati mitmeid suuremahulisi remonditöid.
TALLINN „KALJU“		Oli peaaegu juba võõrandatud, aga pääses	Erinevad suuremad remonditööd läbi okupatsioonide.
TALLINN „IMMAANUELI“	Sai pommitabamuse 1944.a.		
TALLINN VLLARDI TNV.	Hävis sõjas.		
TALLINN IISRAELI TNV.	Hävis sõjas.		
TALLINN VÄIKE-KOMPASSI TNV	Hävis sõjas.		
TALLINN PÄÄSKÜLA		Võõrandati 1948.a.	
TALLINN KEVADE TNV.		Võõrandati 1946.a.	

TALLINN PÄIKESE TNV.		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
TALLINN ALLIKA TNV.		Esimest korda võõrandati 1940.a. ja sinna tehti kasarmu. Hiljem tagastati ja siis võõrandati lõplikult.	
TARTU FILOSOOFI TNV.		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
TARTU „SAALEMI“			Teostati suuremaid remonditöid 1950-ndatel.
TARTU „KOLGATA“			Sinna ühendati kõik Tartu kogudused.
TARTU „IMMAANUELI“	Hävis sõjas.		
RIDALA	Hävis 1984.a. põlengus täielikult.		Taastati täielikult 1984.a.
PALIVERE			Hoone ostetakse kogudusele 1985.a.
VILJANDI	Lammutatakse kohaliku täitevkomitee poolt 1958.a.		
VILJANDI UKU TNV.		Võõrandati 1960.a. Hoonesse paigutati lasteaed.	Valmis peale eelmise hoone lammutamist 1960.a.
VILJANDI UKU TNV. (ADVENTISTIDE HOONE)			Peale võõrandamist suunati kogudus adventistide hoonesse.
HARJU	Vana maja lammutati 1988.a.		Uus palvela avati 1987.a.
LIHULA			Hoone valmis 1984.a.

SUIGU		Võõrandati 1963.a. Alguses ladu, siis korterid.	Hoone valmis 1942.a. Peale võõrandamist tagastati hoone 1988.a.
RAKKE			1990.a. remonditakse kohaliku kolhoosi poolt
PÄRNU HAVI TNV.		Võõrandati 1949.a. Lasteaed, hiljem rahvamaja.	
PÄRNU OKTOOBRI TNV.		Võõrandati 1953.a. Muudeti spordisaaliks.	
PÄRNU HENNO TNV.			Hoonesse suunati kõik kolm Pärnu EEKBKL-i kogudust. Kitsaste olude tõttu taotletakse juurdeehituse võimalust mitmel korral.
KEHRA	Hoone põleb maha 1944.a.	Teise maailmasõja ajal võõrandati korraks Vene sõjaväe poolt.	
VALGA UUS TNV.		Võõrandati 1969.a.	1957.a. valmid ümberehituse nime all uus hoone.
VALGA			Peale võõrandamist, asuti uut hoonet ehitama.
KÄRDLA KABELI TNV.		Võõrandati 1949.a. Hoonesse paigutati trükikoda „Hiiutrukk“	Remonditi 1949.a.
KÄRDLA KÄINA MNT.		Sooviti võõrandada ka seda hoonet, et sinna rajada kas lasteaed või võimla.	Lisaks olemasolevale kogudusele, suunati sinna ka Kabeli tänava kogudus.
PALADE	1975.a. põleb maani maha.		1976.a. valmib taastamistööde varjus uus palvela.
MÄNNAMAA		Hoone Võõrandati ja hoonesse paigutati rahvamaja.	

ÜHTRI		Võõrandati peale Ühtri rahvamaja põlengut.	Männamaa kogudus liideti Ühtri kogudusega.
LIGEMA			Peale Ühtri hoone võõrandamist, saadeti kogudused Ligemale.
VILIVALA		Hoone võõrandati 1963.a. ja muudeti rahvamajaks.	
KIVIÕLI			Remondid 1955.a. ja 1980.a.
ANTSLA		Võõrandati peale teist maailmasõda ja hoonesse paigutati kool.	
OTEPÄÄ			Suuremad remonditööd 1950-ndatel.
TÕRVA		Võõrandati 1950.a ja hoonesse rajati kino ja rahvamaja.	1971.a. ostetakse uus maja ja asutakse tegema ümberehitustöid.
JÕGEVA			1957.a. teostatakse kapitaalremont.
NARVA	1984.a. tulekahju kõrvalruumis.		1972.a. aastal valmib uus palvela
KOHTLA-JÄRVE		1940.a. võõrandati krunt, kuhu plaaniti palvela rajada.	Hoone vanem osa valmis 1950.a. ja uuem 1980.a.
VÕRU		Saksa okupatsiooni ajal kasutati hoonet kasarmuna.	
VÕRU LEEGI TNV.			Hoone ostetakse kogudusele 1960.a.
MUSTVEE		Võõrandatakse 1946.a. ja hoonesse tehakse ühiselamu või mõningatel andmetel ka kino.	

MUSTVEE END. ÕIGEUSU KIRIK			Antakse kogudusele kasutada 1978.a.
PÄRISPEA	Hoone hävis sõja ajal		
PÄRISPEA II		1971.a. asub hoonesse omavoliliselt sisse endise omaniku sugulane ja hoone antaksegi talle.	Hoone omanik emigreerub ja kingib oma maja kogudusele
MASSU		Ruumid võõrandati, kuna omanik tunnistati kulakuks. Hiljem ruumid tagastati, kuid siis rekvireeris need kohalik kolhoos.	
LIHULA			Peale hoonest ilma jäämist liigub kogudus Lihulasse ja muretseb sinna ka maja.
RAPLA			1979.a. ostetakse omale hoone ja 1980.a. valmib seal ka põhjalik remont.
ELVA			Ostetakse hoone ja ümberehituse nime all valmib 1982.a. suuliselt uus hoone.
KEILA	Tulekahju 1980.a.		
LÄHTRU		Sooviti võõrandada 1962.a.	1981.a. tehti suur remont.
ILLESTE			1981.a. tehti suur remont.
PAIDE PÄRNU TNV. (METODISTIDE HOONE)			Paigutati sinna 1946.a.
PAIDE JÕE TNV.			Saadi enda käsutusse 1950.a. ja teostati remont. Suuremad hilisemad ehitustööd viidi läbi 1958.a. ja 1980.a. Tegutseti koos

			metodistide ja adventistidega.
PALDISKI		1940.a. seoses piirkonna kinniseks kuulutamisega, hoone võõrandati.	
SUURE-JAANI			1955.a. õnnestus kolhoosilt osta hoone, kus tehti ka ümberehitus.
LAIKÜLA	Hoone põles maha 1958.a.		
VIRU-ARUKÜLA		Hoone võõrandati 1962.a.	
KUIJÕE		Hoone võõrandati 1962.a.	
RAKVERE		1943.a. võõrandati hoone Saksa armee moonalaoks.	
MÄHE		Hoone võõrandati 1950.a.	
NURSTE			1957.a. teostati remont.
ALAVERE		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
HAAPSALU		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
UNGRU		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
LEHTSE		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
KÜDEMA		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	

PÜHALEPA		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
TÕREDA		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	
VASTSELIINA		Võõrandati perioodil 1945.-1948.	

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ken Viidebaum

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose **VABAKOGUDUSTE SAKRAALHOONED EESTIS 1940–1991**, mille juhendajaks on Priit Rohtmets reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ken Viidebaum

20.04.2022